

**BİNGÖL
ÜNİVERSİTESİ**

UNİVERSİTEYA BİNGOLİ

ENSTİTUYA ZIWANANÊ GANIYAN

QISIMÊ ZIWAN U EDEBİYATÊ ZAZAKİ

TEHLİLÊ DİWANÊ ARÇUGİ

TEZÊ MASTERİ

Elif AVCİ

Şormend

Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER

Bingöl-2024

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ARÇUGİ DİVANI'NIN TAHLİLİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif AVCİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER

Bingöl-2024

TEDEYİ

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	XI
TEZ KABUL VE ONAY	XII
QALA VERİN	XIII
XULASA	XIV
ÖZET.....	XV
ABSTRACT.....	XVI
KILMNUŞTEYİ	XVII
DESTPÊKERDIŞ.....	1
I.1. Mewzuyê Xebat	5
I.2. Hedefê Xebat	5
I.3. Hududê Xebat	5
I.4. Ehemiyetê Xebati.....	5
I.5. Metodê Xebati.....	5
MALA FARUQ BAYNAL	6
II.1. Heyatê Ey.....	6
II.1.1. Serr u Cayê Biyayişê Ey	6
II.1.2. Name u Mehlasê Ey	6
II.1.3. Tedrisatê Ey	6
II.1.4. Şexsiyeto Edebi ê Mala Faruq Baynali	7
II.1.5. Heyatê Xebatê Ey.....	8
II.1.6. Sebebê Zazaki Nuştışê Ey	8
II.2. Eseri Ey.....	10
II.2.1. Kitabê Duayon	10
II.2.1.1. Qısmi Kitabı	11
II.2.1.2. Xısusiyeti Zıwani ê Kitabı.....	12
II.2.2. Çoras Hedis	12
II.2.2.1. Hedisı ki Kitab dı Ca Geni	13
II.2.3. Diwanê Arçugi	13
II.2.3.1. Xısusiyeti Zıwani ê Diwani	15
QISIMÊ YOYIN	17
1.1. DİN	17
1.1.1. Homa	20
1.1.2. Melaiketi.....	23

1.1.2.1. Cebrail.....	24
1.1.2.2. Gonger (Ezrail)	24
1.1.2.3. Munker u Nekir.....	25
1.1.2.4. Rıdwan.....	26
1.1.3. Kıtabi Bımbareki	26
1.1.3.1. Qur’ano Kerim.....	26
1.1.4. Pêxemberi	28
1.1.4.1. Hz. Adem.....	29
1.1.4.2. Hz. İdris	31
1.1.4.3. Hz. Nuh.....	31
1.1.4.4. Hz. Hud.....	32
1.1.4.5. Hz. Salih.....	33
1.1.4.6. Hz. İbrahim	34
1.1.4.7. Hz. Lut	34
1.1.4.8. Hz. İsmail.....	35
1.1.4.9. Hz. İsheq.....	37
1.1.4.10. Hz. Yaqub	37
1.1.4.11. Hz. Wıııf.....	38
1.1.4.12. Hz. Eyub	39
1.1.4.13. Hz. Şuayb.....	40
1.1.4.14. Hz. Musa.....	40
1.1.4.15. Hz. Harun.....	42
1.1.4.16. Hz. Dawud	42
1.1.4.17. Hz. Suleyman.....	43
1.1.4.18. Hz. Zulkıfl.....	44
1.1.4.19. Hz. Yunus	44
1.1.4.20. Hz. İlyas	45
1.1.4.21. Hz. Elyesa	46
1.1.4.22. Hz. Zekeriya.....	46
1.1.4.23. Hz. Yehya	47
1.1.4.24. Hz. İsa	47
1.1.4.25. Hz. Muhemmed	48
1.1.5. Ê ki Pêxembertiya Yın Belli Niya	51
1.1.5.1. Xızır (e.s)	51
1.1.6. Mefhumi Alaqadarê Axreti	51
1.1.6.1. Axırzeman.....	51
1.1.6.2. Qebır	52
1.1.6.3. Ezab	53
1.1.6.4. Axret	53
1.1.6.5. Mehşer	55
1.1.6.6. Cenet.....	55
1.1.6.7. Qeder.....	56
1.1.7. Mefhumi Alaqadarê Dini.....	57

1.1.7.1. Cahil.....	57
1.1.7.2. Cın.....	58
1.1.7.3. Dua.....	58
1.1.7.4. Ecel	59
1.1.7.5. Emel.....	60
1.1.7.6. Guna.....	60
1.1.7.7. Heyat.....	62
1.1.7.8. İlm.....	62
1.1.7.9. İman	64
1.1.7.10. Kafir.....	64
1.1.7.11. Merg.....	65
1.1.7.12. Mumin.....	66
1.1.7.13. Munafiq.....	67
1.1.7.14. Musluman (Bısilmane)	68
1.1.7.15. Ruh.....	68
1.1.7.16. Şeytan.....	69
1.1.7.17. Şıkır.....	70
1.1.7.18. Tobe	71
1.1.8. Mefhumi Alaqadarê İbadeti.....	72
1.1.8.1. Desmac.....	72
1.1.8.2. Nımac.....	73
1.1.8.3. Roce	75
1.1.8.4. Zıka	76
1.1.8.5. Hec	76
1.1.9. Mefhumi Alaqadarê Kebıyî	77
1.1.9.1. Kebı.....	77
1.1.9.2. Zemzem.....	78
1.1.9. Cayê İbadeti.....	78
1.1.9.1. Cami.....	78
1.1.9.2. Mescid.....	79
1.1.10. Mefhumi Alaqadarê Cayê İbadeti	80
1.1.10.1. Ezan	80
1.1.10.2. Xutbe.....	81
1.1.10.3. Qıble.....	81
1.1.10.4. Mınara.....	82

QISIMÊ DIYIN.....	83
-------------------	----

2. ŞAR.....	83
2.1. Şexsiyeti	84
2.1.1. Şexsiyeti Dini.....	84
2.1.1.1. Decal	84
2.1.1.2. Hz. Hacer.....	84

2.1.1.3. Hz. Həwa.....	85
2.1.1.4. Hz. Meryem.....	85
2.1.1.5. Hz. Səriye.....	86
2.1.2. Şairi u Merdımı İlmı	86
2.1.2.1. Malayê Cıziri.....	86
2.1.2.2. Memê Alan.....	87
2.1.3. Sehabeyi.....	87
2.1.3.1. Selmano Farıs.....	87
2.1.3.2. Bilalo Hebeşi.....	88
2.1.4. Şexsiyeti Tarixi u Efsanewi	88
2.1.4.1. Belqıs	88
2.1.4.2. Firawun	89
2.1.5. Mesnewi u Qehremani Hikayeyi Şari.....	90
2.1.5.1. Ferhad u Şirin.....	90
2.1.5.2. Leyla u Mecnun.....	90
2.1.5.3. Mem u Zin.....	91
2.1.5.4. Zuleyxa.....	91
2.1.6. Qom/Milleti	92
2.1.6.1. Ecem.....	92
2.1.6.2. Ereb	92
2.1.7. Welati.....	93
2.1.7.1. Erebistan.....	93
2.1.7.2. Filistin	93
2.1.7.3. Kerbela	93
2.1.7.4. Mısır	94
2.1.7.5. Yemen	94
2.1.8. Şaristani	95
2.1.8.1. Çolig/Cebexçur	95
2.1.8.2. Dicle u Fırat.....	95
2.1.9. Ê Şaristani Teberê Tırkiya dı	96
2.1.9.1. Beğdad	96
2.1.9.2. Beyrut.....	96
2.1.9.3. Buxara	96
2.1.9.4. Kenan	97
2.1.9.5. Medine	97
2.1.9.6. Mekke.....	98
2.1.9.7. Ninova.....	98
2.1.9.8. Qudus	99
2.1.9.9. Semerqend.....	99
2.1.9.10. Şam.....	100
2.1.10. Kueyi.....	100
2.1.10.1. Sefa Merwe	100

QISIMÊ HİRİYİN.....	101
3. İNSAN	101
3.1. Xususi Ayidê İnsani	102
3.1.1. Aqıl	102
3.1.2. Sare	103
3.1.3. Beden	104
3.1.4. Can	105
3.1.5. Ciger.....	106
3.1.6. Zıwan	106
3.1.7. Dest	107
3.1.8. Zerr.....	108
3.1.9. Çım.....	109
3.1.10. Hesrê Çıman	109
3.1.11. Rı.....	110
QISIMÊ ÇARIN	112
4. TEBİET.....	112
4.1. Mefhumi Alaqadarê Zemani.....	112
4.1.1. Zeman (Wext, Dewır).....	112
4.1.1.1. Serr	113
4.1.1.1.1. Mewsimi	114
4.1.1.1.1.1. Wesar	114
4.1.1.1.1.2. Amnan.....	115
4.1.1.1.1.3. Payız.....	115
4.1.1.1.1.4. Zımıstan	115
4.1.1.1.2. Aşm	116
4.1.1.1.2.1. Sıbat	116
4.1.1.1.3. Roc.....	116
4.1.1.1.3.1. Sêrsıbay.....	117
4.1.1.1.3.2. Şand-Şew	119
4.2. Çar Unsuri	120
4.2.1. Adır	121
4.2.2. Aw.....	122
4.2.1.1. Behr	123
4.2.1.2. Varan	123
4.2.3. Herr	124
4.2.4. Hewa	126
4.3. Heywani.....	126
4.3.1. Bılbıl	126
4.3.2. Dewa	127
4.3.3. Dik	127

4.3.4. Eqreb.....	127
4.3.5. Hermuş.....	128
4.3.6. Mar.....	128
4.3.7. Ması	128
4.3.8. Mirçık.....	129
4.3.9. Morcela	129
4.3.10. Teyr.....	129
4.3.11. Vare/Varek.....	129
4.3.12. Verg	129
4.4. Bağ, Baxçe, Gulistan	130
4.4.1. Bağ.....	130
4.4.2. Baxçe	130
4.4.3. Gulistan.....	130
4.4.4. Vılı	131
4.4.4.1. Gul.....	131
PEYNİ.....	132
ÇİMEYİ	135

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım *Arçugi Divanı'nın Tahlili* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../ .../2024

Elif AVCİ

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Elif AVCİ tarafından hazırlanan **Tehlilê Diwanê Arçugi** başlıklı bu çalışma, **16.08.2024** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Zaza Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan : Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../202 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA
Enstitü Müdürü

QALA VERİN

Edebiyatê Zazaki, serra 1891 dı pê nusiyayişê yo mewlidi dest pê kerdo. Ini eseri ra pey zi heta serranê 1990'yan eseri ki nusiyayi egleb ya mewlidi ya zi numuneyi eseri edebiyatê klasik i. Da hiris serr ra peyin dı hem heme tewiranê edebiyati dı eseri Zazaki veciyayi meydan hem zi nusiyayişê eseranê klasikan zi dewam kerdo. Nuştoği ki bixısusiyet tehsilê medresa diyo hema zi hem hetê şekılı ra hem zi hetê muhtewa ra eseranê klasikan nuseni. Ini nuştoğan ra yo zi Mala Faruq Baynal o u eserê ey *Diwanê Arçugi* yo numuneyê edebiyatê klasiki yo.

Ğayeyê ina xebat eseranê peyinan ê edebiyatê klasikê Zazaki ra *Diwanê Arçugi* ser melumat dayiş u hetê muhtewa ra inê eseri tehlikerdış o. Ê şiiri ki diwan dı ca geni ini şiiri goreyê dehkerayan analiz beni. Mefhuman ser melumat diyeno u pê şiiran ini melumati alawiyeni.

Mudeyê nuştışê inê tezi dı qey desteg u rehberiya cı ez şormendê tezê xu Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER, Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER u Öğr. Gör. Murat VAROLi ri zaf teşekur kena.

XULASA

Ina xebat kitabê *Diwanê Arçugi* ê Mala Faruq Baynali ser vıraziyaya. Xebat dı *Diwanê Arçugi* hetê muhtewa ra tehlil u tetqiq biyo.

Destpêkerdışê tezi dı mewzuyê xebat, hedefê xebat, huduyê xebat, ehemiyetê xebat u metodê xebat ser melumat diyayo. Dıma behsê cuyayışê şairi, şexsiyetê ey o edebi u eseranê ey biyo. Qısmê yoyın ê xebat dı mefhumi ki derheqê din dı yi binê sernuşteyê “Din” dı, qısmê dıyın dı mefhumi ki alaquadarê heyato sosyal dı yi binê sernuşteyê “Şar” dı, qısmê hiriyn dı mefhumi ki besteyê mefhumê beşeri dı yi binê sernuşteyê “İnsan” dı, qısmê çarın dı zi mefhumi ki alaqaşê inan u tebieti esto binê sernuşteyê “Tebiet” dı tehlil biyi.

Xebat dı vercu derheqê edebiyatê klasiki, alaqaşê din u tewırê klasiki dı melumat diyayo. Dıma Zazaki dı ehemiyetê edebiyatê klasiki u ino tewır dı ê eseri ki nusiyayi behsê inan biyo. Derheqê mefhuman dı melumati diyayi, baci inı mefhumi alaquadari kamci beyitanê ê beyiti tefsir biyi.

Kelimeyi Muhimi: Diwanê Arçugi, Mala Faruq Baynal, Tehlil, Zazaki.

ÖZET

Bu çalışma Malla Faruk Baynal'ın *Diwanê Arçugi* kitabı üzerinedir. Çalışmada *Diwanê Arçugi* içerik yönünden tahlil ve tetkik edilmiştir.

Tezin giriş kısmında çalışmanın konusu, çalışmanın hedefi, çalışmanın çerçevesi, çalışmanın önemi ve çalışmanın metodu üzerine bilgi verilmiştir. Ardından şairin hayatı ve edebi kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde, “Din”; ikinci bölümünde, “Toplum”; üçüncü bölümünde, “İnsan”; dördüncü bölümünde “Tabiat” ana başlıkları altında alt başlıklar verilmiştir.

Çalışmada öncelikle klasik edebiyat ve klasik edebiyatın din ile ilişkisi ve klasik türler üzerine bilgiler verilmiştir. Ardından Zazaca da klasik edebiyatın önemi ve bu türde yazılmış bugüne ulaşmış eserler hakkında bilgi verilmiştir. Kavramlar hakkında bilgiler verilmiş, ardından kelimelerin alakalı olduğu beyitler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Malla Faruk Baynal, Divan, Tahlil, Zazaca.

ABSTRACT

This study is about Mullah Faruk Baynal's book *Diwanê Arçugi*. In the study, *Diwanê Arçugi* has been analyzed and analyzed in terms of content.

In the introduction part of the thesis, the subject of the study, the aim of the study, the framework of the study, the importance of the study and the method of the study are given. Then the life and literary personality of the poet and his works are emphasized. In the first part of the study, "Religion"; in the second part, "Society"; in the third part, "Human"; in the fourth part, subheadings are given under the main headings of "Nature".

In the study, first of all, information on classical literature and its relationship with religion and classical genres is given. Then, information was given about the importance of classical literature in Zazaki and the works written in this genre that have survived to this day. Information about the concepts is given, and then the couplets related to the words are interpreted.

Key Words: Mullah Faruk Baynal, Divan, Analysis, Zazaki.

KILMNUŐTEYİ

e.s.	: eleyhi selam
r.	: rıpel
Hz.	: Hezret
r.	: arr�z
b.	: beyit
usb.	: u seybinan
e.n.v.	: esero ki nameyê cı viyert
u.�.b.	: u � bini
TDV	: T�rkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DESTPÊKERDIŞ

Miyanê şaranê Bısilmanan dı edebiyato klasik u din ciya fikiriyayiş mumkun niyo. Edebiyatê klasiki ruhê xu İslamiyeti ra gureto. Inê hali edebiyato klasik ê hemeyê şaranê Bısilmanan dı diyayiş mumkun o. Inay ra edebiyato klasik ê Zazaki zi pê munasebetêkê zıxmi besteyê İslamiyeti yo. Edebiyatê Zazaki dı ino tewır dı zafı ra zê mewlid u diwan eseri nusiyayi. Êyi ki edebiyatê klasik sera eseran nuseni, kulturê xu u din sera çendêk melumati yın bıbo inan pê kelimeyan xemılmeni u pê aheng neqıl keni. “Edebiyatê diwani dı ahengê beyitan muhim o. Ino maneno; merdım ber ra kueno zerreyê keye u reseno insani (mena). Erebki dı kelimeya beyt yena menaya keye, kelimeya mısra (rêz) zi yena menaya ber. Edebiyatê diwani dı mena her çi ya.”¹ Yo beyit dı mumkun o zaf menayi ca bıgeri u şair zi ini menayan goreyê zanayişê xu pê senet ano meydan. Ino senet her beyit dı mena keno zêd u xorı. Şiiri hem pê mena hem pê şekıl alawiye u yeni meydan. Şiirê diwani dı zi şekıl pê aheng, aheng zi pê wezin, qafiye, redif u tekrarê veng vıraziyeno.

Zıwan, wasıtayê munasebetê beynateyê insanan o. İnsani pê zıwan yobinan fam keni. Kelimeyi bı mena yeni yoca u famkerdiş zêdiyeno. “Edebiyatê diwani dı kelime zaf muhim a. Gereka her kelime menaya xu u cayê xu dı bışuxuliyo.”² Ino zi maneno kaya puzzle; ina kay dı qaide, gereka her parçı cayê xu dı roniyoy. Şair pê kelimeyan cumle nuseno u ini cumleyi rêzan ani meydan, rêzi zi beyitan ani meydan. Hunerê senetkari ita dı xu mucneno, şairi pê kelimeyanê tayan behsê zaf meseleyan keni.

Bısilmananti dinêko heq o u hetan qıyamet dewam keno. Inay ra cayê Qur’ano Kerimi u Hz. Muhemmedi ciya yo. Hz. Pêxember hema heyat dı qıymetê yı zêd bı u wexto ki merd zi ino qıymet u heskerdiş dewam kerd, roc bı roc zêdiya. Mergê yı miyanê cemiyetê İslami dı bı sebebê huzunêkê pili. Heto bin ra êyi ki yı ra pê ameyi zaf qayili ey bıvini. Inay sera şairan derheqê hesretê pêxemberi dı hisi xu yi xoriyi pê qelem neqış kerdı. Şairi, egleb hesret ra, derd u keder ra şiir nuseni. Hesretê Hz. Muhemmedi ser zi zaf şiiri nusiyayi. Bê şiir, tewıranê binan dı zi derheqê heyatê Hz. Pêxember dı zıwananê şaranê Bısilmanyan dı bı hezaran kitabi nusiyayi. Zıwanê Zazaki dı zi derheqê heyatê Hz. Muhemmedi dı zê mewlid u siyer eseri nusiyayi.

¹ İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 1992, r.7

² Pala, e.n.v., r.8.

Heto bin ra eseri ki şeklê diwani dı nusiyayi zaf cayê inan dı behsê heyatê pêxemberi biyo.

Zıwanê Zazaki hetê qalkerdişi ra zaf kohon o labelê hetê nuştışı ra hema newe yo. Zazaki hezar serran ra nat zê zaf zıwananê dunya pê qalkerdiş neqlê nesla newe biya u ameya reseya eyro. Labelê bı xısusiyet se serra 19. ra pê dunya bedliya u dunyayêka newe bi ava. Pê bediliyayişê heyatê dunyaya newe yani pê tesisê dewleta milli, vılabiyayişê tehsili, zêdyayişê imkananê komunikasyonu hını teyna qalkerdiş qim nêkeno, nuştış zi semedê zıwanan zaf beno muhim. Zazaki dı zi esero verin nızdiya peyniya se serra 19. dı nusiyayo. Zazayi eğleb mensubê dinê İslamiyeti yi. Zazaki dı zi esero verin ilhamê xu dinê İslamiyeti ra geno u tewirê edebiyatê klasiki dı bı şeklê mewlidi nusiyayo.

Ino kitabı verin, pê nameyê *Mewlidê Nebi*³ hetê Ehmedê Xasi ra pê alfabeya Ereki serra 1892 dı nusiyayo u 1899 dı Diyarbekir dı matbaya Litografya dı 400 heb neşır biyo.⁴ *Mewlidê Ehmedê Xasi* edebiyatê klasik dı esero tor verin o u inay ra şairi inê eser ser xebitiyayi. *Mewlidê Ehmedê Xasi* vercu hetê Mehemed Malmisanij ra serra 1985 dı bı nameyê *Mewlidê Nebi* transkrip biyo u pêseroka Hêvi dı neşır biyo. Serra 1994 dı hetê Mihani ra transkribê cı biyo u inê eser neşırxaneyê Fırat dı neşır biyo. Mala Mehemed Kavari zi serra 2005 dı bı nameyê *Mevludi Zazaki*⁵ transkrib kerdo u Diyarbekir dı neşır biyo. Inê eser hetê W.K.Merdımın ra transkrib biyo u serra 2008 dı neşırxaneyê Hivda İletişim, İstanbul dı bı nameyê *Mewlid*⁶ neşır biyo. Dıma serra 2013 dı Roşan Lezgin inê eseri transkrib keno u ino eser bı nameyê *Mewlidê Kirdi*⁷ neşırxaneyê Nubihar dı neşır beno. Serra 2016 dı Osman Özer bı nameyê *Mewlid* mewlidê Ehmedê Xasi transkrip kerdo u neşırxaneyê Üniversiteya Bingoli dı neşır kerdo. Dıma serra 2024 dı İbrahim Dağılma bı nameyê *Mewlidê Ehmedê Xasi Metin u Tehlil*⁸ neşır kerdo. *Mewlidê Ehmedê Xasi* esero erciyaye yo. Inay ra inê eser ser xebati biyi. Zazaki dı eserê dıyın zi tewirê mewlidi dı nusiyayo. *Mewlidê Biyişê Peyxemberi*⁹ serra 1903 dı hetê Osman Efendiyo Babiji ra pê

³ Ehmedê Xasi, *Mewlidê Nebi*, Matbaaya Litografya, Diyarbekir 1899.

⁴ Murat Varol, "Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği", *Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (Bingöl: Neşırxaneyê Üniversiteya Bingöl, 2012), r.630.

⁵ Mala Mehemed Kavari, *Mevludi Zazaki*, İstanbul 2005.

⁶ Ehmedê Xasi, *Mewlid*, Tadayoğ: W.K.Merdımın, Neşırxaneyê Hivda İletişim, İstanbul 2008.

⁷ Ehmedê Xasi, *Mewlidê Kirdi*, Hedrekar: Roşan Lezgin, Neşırxaneyê Nubihar, İstanbul 2013.

⁸ İbrahim Dağılma, *Mewlidê Ehmedê Xasi Metin u Tehlil*, Neşırxaneyê Siyer Akademi, İstanbul 2024.

⁹ Osman Efendiyo Babij, *Biyişê Peyxemberi*, Neşırxaneyê Hawar, Şam 1933.

alfabeya Erebki nusiyayo. Nuştışê ey ra hîris serr cuwapê, serra 1933 dı hetê Celadet Eli Bedirxani ra Şam dı pê herfanê Erebki neşır biyo. Transkribê inê eser dora verin hetê Malmısanıji ra 1985 dı biyo u eser humara çarın ê pêseroka Hêvi dı, Fransa dı neşır biyo. Dıma zi serra 2007 dı hetê Enstituyê Kurdi ê Diyarbekir ra neşır biyo.¹⁰ Mewlidê Osman Efendiyo Babij hetê Roşan Hayig ra pêseroka Zazana dı qısım qısım neşır beno. Roşan Hayig ino mewlid humara yoyın ra hetan humara heştın bê humara hotın her humar dı yo qısım neşır kerdo. Ahmet Kırkan serra 2014 dı tezê xu yê lisansê berzi Mewlidê Osman Efendiyo Babij *Biyışa Peyxemberi* ser dı kerdo tamam. Ino tez pê nameyê Biyişa Pêxemberî ya Osman Efendî u destpêkerdişê Edebiyatê Klasik ê Kırmancki serra 2019 neşırxaneyê Vate ra neşır beno. Dıma Mala Mehemed Eli Huni serra 1971 dı bı nameyê *Mevlid*¹¹ yo mewlid nuştı u ino eser hîris u hiri serri cuwapê 2004 dı neşır biyo. Goreyê tesbitan, Mala Mehemed Eli Huni ra pê mudeyêk çik nêusiyayo. Mala Mehemedê Muradani bı nameyê *Mewlidi Zazaki*¹² mewlidê xu serra 1980 dı dora vêrin qeyd keno bandan. Dıma zi serra 2000 dı ini bandan ra mewlidê xu nuseno u keno tamam. Serra 2003 dı zi pêseroka Vate dı neşır beno.¹³ Mewlidê pancın ê Mala Kamilê Pueği yo u ino mewlid serra 1999 dı nusiyayo, serra 2003 dı İstanbul dı neşır biyo. Transkribo verin ê Latinki hetê W.K.Merdımın ra biyo. Mewlid pêseroka Vate dı serra 2003 humara 19.dı neşır biyo. Mala Ebdulqadir Muşeki mewlidê xu serra 1995 dı nuştı. Ino eser vercu serra 2016 dı mecmuaya Vir dı bı nameyê *Mewlidê Nebi*¹⁴ neşır biyo, 2020 dı zi neşırxaneyê Vir dı bı şekilê kitabî neşır biyo. Eserê Bilal Feqi Çoligi *Mewlidê Peximbêr Qêy Tûtonê Zazon*¹⁵ 2012 dı neşırxaneyê Diwan dı neşır biyo. Ino mewlid ê mewlidanê binan ra ciya yo çunki hedefê nuştışê inê mewlidi dı tuti est i. Mewlidê Mehmet Akif Demir serra 2017 dı neşırxaneyê Bangaheq dı bı nameyê *Mewluda Zazaki*¹⁶ neşır biyo. Serranê peyınan dı nuştış hêdi hêdi aver şıyo, ino zi mucneno ki nuştıoği yobinan ra feyz geni. Mewlidê Abdullah Narini vercu pêseroka Vir dı humara hotın dı neşır biyo

---

¹⁰ Varol, “Zazalarda Mevlid ve Sıyer Geleneği”, r.637

¹¹ Mala Mehemed Eli Huni, *Mewlid*, Neşırxaneyê Vate, İstanbul 2008.

¹² Mala Mehemed Muradan, *Mewlidi Zazaki*, Neşırxaneyê Vate, İstanbul 2003.

¹³ Varol, “Zazalarda Mevlid ve Sıyer Geleneği”, r.288

¹⁴ Mala Ebdulqadirê Muşeki, *Mewlidê Nebi*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2020.

¹⁵ Bilal-Feqi Çolig, *Mewlidê Peximbêr Qêy Tûtonê Zazon*, Neşırxaneyê Diwan, İstanbul 2012.

¹⁶ Mehmet Akif Demir, *Mewluda Zazaki*, Neşırxaneyê Bangaheq, İstanbul 2017.

u dıma serra 2021 dı neşırxaneyê Vir dı bı nameyê *Mewlidê Nebi*¹⁷ neşır biyo. Zazaki dı bê mewlıdan tewıranê diwan, sıyer, fıqıhname u eqıdename dı zi eseri nusiyayi.

Edebiyatê klasik sera çendêk zeman bıviyero zi tesirê cı mendeyo. Ini eseri baweriya fikir u terzê cuyayışê insanan mucneni. Goreyê melumatê ma heta eka Zazaki dı 5 diwani neşır biyi. Diwano verin serra 2004 dı hetê Mala Mehemed Kavari ra bı nameyê *Diwanê Muhemmedê Kavari*¹⁸ neşır biyo. Diwanê Mala Eziz Beki serra 2015 dı neşırxaneyê Üniversiteya Bingoli dı bı nameyê *Diwon Çebexçuri*¹⁹ neşır biyo. Mala Mehmed Demirtaş zi *Diwan* nuşto labelê neşır nêbiyo. Dıma eserê Mala Kamilê Pueği bı nameyê *Diwan*²⁰ serra 2020 dı neşırxaneyê Vir dı neşır biyo. *Diwanê Arçugi*²¹ yo ki ser dı ina xebat bena ê Mala Faruq Baynali yo u mo eser serra 2021 dı neşırxaneyê Vir dı neşır biyo. Diwanê Mala Orhon Sekaronij serra 2023 dı neşırxaneyê Vir dı bı nameyê *Diwan*²² neşır biyo.

Edebiyatê klasik ê Zazaki dı tewırê sıyeri dı esero tor verin kitabê Mala Cımayo Babij, serra 2009 dı Neşırxaneyê Nûbihar dı bı nameyê *Sıyerê Nebi* neşır biyo..²³ Dıma kitabê Mala Orhon Sekaronij serra 2023 dı neşırxaneyê Vir dı bı nameyê *Sıyerê Nebi* neşır biyo.

Edebiyato klasik ê Zazaki pê mewlıd dest pê kerdo u tor zaf eseri klasiki zi mo tewır dı nusiyayi la tewıranê binan dı zi eseri nusiyayi. İnan ra yo zi tewırê fıqıhname u eqıdename yi. Hetê Muhemmedê Şêx Ensari ra dı kitabı Zazaki nusiyayi. Ini kitabın ra kitabê *Raro Raşt* tewırê eqıdename dı u *Me'lumatê Dînîye* zi tewırê fıqıhname dı nusiyayo. Ini dı eseri zi tewırê xu dı Zazaki dı eseri verin i. Vercu serra 2016 dı Bilal Zilan semedê lisanso berz ini eseran ser xebat kerdo. Bilal Zilan serra 2017 dı vercu neşırxaneyê Vate dı neşır kerdo u dıma reyna serra 2017 dı hetê Bilal Zilani ra ameyi hedrekerdiş u neşırxaneyê Nubihar dı neşır biyi. Kitabê Mala Mehemedê Eli Huni serra 1971 dı bı nameyê *Eqideya İman- Eqideya İslam* dı nuşto. Serra 1975 dı bı nameyê *Qesideya Şeşti Ferzi* dı Mala Mehemedê Nêribi tewırê fıqıhname dı nuşteyê xu neşır keno. Dıma Mala Mehemedê Hezani serra 1981 dı

---

¹⁷ Abdullah Narin, *Mewlidê Nebi*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2021.

¹⁸ Mala Mehemed Kavari, *Diwanê Muhemmedê Kavari*, Diyarbekir 2004.

¹⁹ Mala Eziz Beki, *Diwon Çebexçuri*, Neşırxaneyê Üniversiteya Bingoli, İstanbul 2015.

²⁰ Mala Kamilê Pueği, *Diwan*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2020.

²¹ Mala Faruq Baynal, *Diwanê Arçugi*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2021.

²² Mala Orhon Sekaronij, *Diwan*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2023.

²³ Milla Cımayo Babij, *Sıyerê Nebi*, Neşırxaneyê Nûbihar, İstanbul 2009.

Diyarbakir dı bı nameyê *Eqidetul İmani* pê herfanê Erebki nušto. Kitabê Eli Sizer serra 2007 dı bı nameyê Seruweni Mehşeri neşır biyo.

I.1. Mewzuyê Xebat

Edebiyatê Klasik dı tewırê diwani tewırêko muhim o. Ina xebat dı edebiyatê klasik ê Zazaki dı tewırê diwani dı *Diwanê Arçugi* hetê muhtewa ra etud biyo.

Diwan dı ê şiri ki nusiyayi hetê mena ra kamci dehkera ser nusiyayi, kelimeyi senin ameyi yoca, her yo kelime zerreyê xu dı senin yo mena gena, beynateyê kelimeyan dı senin yo eleqa esta inan ser kritik beni.

Ino etudkerdış dı kelimeyi verini, taswiri zıxmi mewlidan dı, diwanan dı rınd êseni. Ino het ra ina xebat etud bıbo, diwan dı zafi kelimeyi verini ki eka nêşxuliyeni yan zi zaf tay şıxuliyeni ca geni, inay ra ino diwan semedê zıwan xızmetêko pil o.

I.2. Hedefê Xebat

Hedefê ina xebati zerreyê diwani dı ê şiri ki ca gureti hetê mena, muhtewa ra kritik kerdış o. Kitab dı behsê zê mewzuyê merg, medeniyet, pêğemberan, Hz. Muhemmed, Homa, şıkir, cuyayış zafi çıyan biyo. Nuštoği ini behsi senin gureti qelem ini kritik beni. Ma wazeni ê çiyi ki kitab dı êseni ra wet ê çiyi ki pê his u hiş seni diyayo ma, ma wexto ki waneni çita fam biker u eyne mewzuyi diwananê binan dı zi viyerti zêpiyê nê itya dı behsê zobina çıyan biyo, inan ser dı tehlil bıkeri.

I.3. Hududê Xebat

Ina xebat binê sernuşteyanê “Din”, “Şar”, “İnsan” u “Tebieti” dı ya. Binê ini sernuşteyan dı ê mefhumi ameyi yoca inan ser melumati u tefsiri ca geni.

I.4. Ehemiyetê Xebati

Diwanê Arçugi, miyanê edebiyatê Zazaki dı eserêko bı qıymet o. Vercu inê eseri ser yo meqaleyê aqademik nusiyaya. Ehemiyetê ina xebat semedê edebiyatê Zazaki zêd o. Ina xebat, mewzuyê xu ser hewayê tezê lisanso berz dı xebatêka verin a.

I.5. Metodê Xebati

Ma vercu xebata xu belli kerd. Xebata ma kitabo esıl *Diwanê Arçugi* yo labelê derheqê edebiyatê klasik ê Zazaki dı melumati dayi ari u ê diwani ki neşır biyi u inan

ser dı xebat vıraziya u kıtabi derheqê edebiyatê klasiki dı nusiyayi inan ra ciya ciya istifade bı. Tefsirê diwani senin beno ina mesela ser dı meqalê, tez u kitabın ra istifade di. Ino kitab kulturê İslam dı şekıl gureto aya ra ma ayeti ki ca dayo cı mealê *Tefsirê Qur'ano Kerim* ê Feqi Çolig referans guret u ma mudaxeleyê nuştışê yın nêkerd. Xebat dı ilmihal, ansiklopediya İslami u hedisanê pêğemberi ra zi istifade biyo.

Hedreyiya *Tehlilê Diwanê Arçugi* dı tehlilê diwanê edebiyatê Tırkan, Kurdan u ê Zazayan kıfş biyi u dıma mewzuyê xebata diwani tehlil biyo. Kıtabê *Diwanê Arçugi* ser vercu tehlil vıraziya, dıma derheqê mefhuman dı kitabın ra melumati diyayi ari u beyiti yan zi çarrêzi tefsir biyi.

MALA FARUQ BAYNAL

II.1. Heyatê Ey

II.1.1. Serr u Cayê Biyayışê Ey

Mala Faruq Baynal, 01 Kanuno Peyin 1972 dı, Dewa Çoligi Arçug dı ameyo dunya.

II.1.2. Name u Mehlasê Ey

Nameyê şairi Faruq u peynameyê ey zi Baynal o. Şairi, diwanê xu dı hiri cayan dı mehlasê nameyê xu yo raşt Faruqi şıxulnayo.

Kerêm tu ra umid gırîdê zaf Faruqi xetakar / Bê zad omê sıfrê tu zon tu ciwonmêrd 'efukar (52/5)

Hişar ib eya Faruq firqet ho yen / Qebra teng u tari qê tu yo mesken

Mal u meqam her çi tu ita d' monen / Xu vira mekır qebra teng u tari (116/1)

Eg bin dêst nêfs xu ra ruejêk bi fariq / O hivon tu bèn Faruqêko sadıq (156/3)

II.1.3. Tedrisatê Ey

Mala Faruq Baynali, mektebo verin dewa xu Arçug dı wendo. Mabenê serranê 1984-86 dı dewa Kanireş Qırmaçek dı medreseya Seyda M.Sahip Korkutata dı mewlidê Kurmancki wendo, kitabınê sarfi ra bina, emsile u zurufi wendi u fiqhê Şafiiyan ra zi İbnul Qasım wendo.

Serranê 1986-87 dı dewa Sewkar ê qezaya Adakli ê Çoligi dı medreseya Seyda Mala Arif dı tekrarê kıtabanê Sarfî u kıtabanê Nahivi dı Avamil ê Cufcani u Şerhul Muğni wendi.

Serranê 1987-88 dı medreseya seyda Murteza ê dewa Neceran ê qezaya Xarpêti Palu dı kıtabanê Nahiv ra Hal u Eqaid wendi. Dıma kıtabê fiqhê Şafii ê Sadullah Gewrani Muğni'l Muxtac wendo.

Serra 1989 dı Diyarbekır dı dewa Çınar Karalı dı medreseya Seyda Mala Xıdırı dı mendo u nızdiya qediyayişi dı hiri aşmi hetê lacê seydayi Mala Evdulwahabi dı medreseya Camiya Hot Bırayan (Yedi Kardeşler Cami Medresesi) dı kıtabanê Nahiv ra Metaic u Suyutuwi wendi. Heto bin ra metini Erebki, tefsir u dersi eqaidi wendi.

Serra 1989 dı Mardin Midyat dı medreseya Seyda Mala Zubeyır dı kıtabê Mala Cami u mantıq, istiara, belağet u kıtabo peyin ê tedrisati Camiul Cevami, hedisi u usuli, kıtabi dini wendi. Mala Faruqi 1989 dı nızdiya tehsilê des serran ra pey icazet guret. Ino beynate dı serra 1989 dı mektebo miyanin teber ra qêdina.

Serranê 1994-95 dı Suriye dı mektebo berz dı programê medrese bı usulo aqademik gureto.

Mala Faruqi, serra 2009 dı Lisanso Verin ê Fakulteya İlahiyat, 2017 dı zi Fakulteya İqtisadi teber ra qêdina. Serranê 2017-2018 dı İstanbul dı Üniversiteya Sabahattin Zaimi dı qısımê ilahiyat dı master wend. Serranê 2018-2019 dı Fakulteya İlahiyat ê Üniversiteya Çoligi dı sınıfa hiriyın ra dest bı wendişê lisansê dıyın kerdo. Serra 2021 dı Üniversiteya Çoligi dı qısımê rehberti u mışawırtiya manewi ra diplomayê mastera bêtez guret.

II.1.4. Şexsiyeto Edebi ê Mala Faruq Baynali

Ê ki edebiyat keni kamiyê senetın erzeni werte inay ra vani şexsiyeto edebi. Şekıl guretişê şexsiyeto edebi dı unsurê tewırın est i.²⁴ Şexsiyeto edebi ê şairi; dunyaya edebiyati dı senin ca gureto, pê kamci uslubi nuşto u eseri ey senin tesir kerdi bı ino şekıl yeno ifadekerdiş. Şexsiyeto edebi ê Mala Faruq Baynali zi pê din u kulturê İslami u cayêko şair tedı cuyeno tesire kulturê ê şari esto.

---

²⁴ Danyal APUHAN, *Mala Mehmet Demirbaş Divanı*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2022, r.23.

Şair qıymet dano zıwanê xu u zıwanê xu dı eseran nuseno. Diwan dı behsê ehemiyetê zıwani beno. Zıwan ayetê Homa Tealayı yo u zaf bımbarek o.

In Ayêt Homê r' xızmet zaf mubarek / Lora her zon vıraştê yed-i qudret (10/8)

Şair ê zanayişê xu, tedrisatê xu, ilimê xu yê dini şiiranê xu dı bı zıwanêko fesih u sade şıxulnayo. Mala Faruq Baynal, cayo ki şımasneno, tede ameyo dunya u biyo pil, ehtaciya şarê xu tespit kerdo u ino heyat dı çıyo ki yeno verniyê insanın inan ser vınderto. Şair şiiranê xu dı şarê xu ra zaf nızd vındeno. Meseleyan, xetayan, hol u xırab her çiyê şarê xu rêz bı rêz ano yoca. Wexto ki behsê ini çıyan kerdo teyna şarê xu nê xu zi daxıl kerdo u “ma” şıxulnayo.

Ma rısêy u şermızar huzur Nebi d' / Ma gunehkar u mucrim huzur Rebbi d'
(86/2)

Ma şermayên ri xu tu muejn / Ni taritê şew id ni z' ruej

Ma mon gunon id xu r' bi gej / Merheba ey aşmê rueji (130/2)

Merdım heyatê xu dı yo teni keno rehber u dima şıno. Şeklê cı, hal u hereketê cı, ilım u zanayişê cı u zafı halê cı merdımı ri beno yo xezine u merdım reseno a xezine. Beno ki rehberê xu zi bıviyero bıreso cayêko berz. Şair Zazaki dı tesirê xalê xu Mala Eziz Beki dı mendo.

Mala Eziz Beki behsê halê dunyaya İslami, hemd u şıkır, cayanê bımbarekan, eşqê Mem u Zin kerdo. Mala Faruq Baynal zi diwanê xu dı ini dehkerayan ser dı vınderto.

II.1.5. Heyatê Xebatê Ey

Serra 1997 dı eskeriya xu tamam kerd u dima mudeyêk hem tucaret kerd hem zi dewamê tedrisati kerd.

Mala Faruqi serra 2004 dı Dewa Kızılağaç a Kanireş dı, dest bı wezifeyê imam xetibtı kerd. Serra 2009 dı dewa merkezê Çoligi Gêlonê Xêlil dı, 2016 dı zi Dewa merkezê Çoligi Mezreya Diyari dı wezifeyê Malati rê dewam kerd. Serra 2019 ra hetan 2023 zi Çolig dı Mescidê İyaz bin Ğanem dı Malati kerd. Serra 2023 ra nat zi Enqera dı Malati keno.

II.1.6. Sebebê Zazaki Nuştışê Ey

Zıwanê Zazaki serranê peyinan vera tehlikeyi menda u behsê mergê ay beno. Kelimeyi mergi u Zazaki bıxısusiyet 2010 ra pê zaf dori piya vaciyeni. Yo hikmetê Homayıyo ki dest bı nuştışê Zazaki kerdişê Mala Faruqi zi mergi ser dı beno. Şair,

dora verin, mezelê yo cıwani ser yo telqino Zazaki waneno u ino qeyde rayirê Zazaki nuştışê ey abeno.

“Yo xuert universite, talebê universite wefat kerd iv...zaf ina bıhuzun, tu vatên Kerbela wo...Yani ma nişken yo sukunet vıraz. Ya Rabbi tı yardım bı k ma sekên in insonon? Dayi babi yı qerên bermên zerrê yin vêşena, xu kên parçı... Mı va ez yo telqin wunen...Mı va ez Zazaki vaj belki fum bıki yo sukunet vıraz. Yin va yo seydayo ina seydayê verinun ra, (sêrr yi z’ êst) memleket silasnên. Seyda va wa telqin bıwun. Mı va nê, mı va in cemaet mı ra êsen nê goştare seyde kên nê goştariyê mı kên. Mı va ê musadı nikên ma xu r’ cınaza defa bıkir. Mı va e vuna ez Zazaki vaj belki fum bıkir ma hê vun se. Neyse ma ard o qêdı cınaza ma defa kerd. Mı dest pê kerd, ewil Erebkı wunena dıma Zazaki menê yi vuna, Zazaki wunena. (Ma şıma herr ra vıraşt, ma şıma rêna şırawên mun herr. Ma şıma mun ina herr ra vejên şawên mehşer.) Mı in qedi wend ez unıya bı sakın, yo sukunet vırazya, zeg ina yo owkêk pakir. Bermı çı qediya, pê ez unıyawa hê goştari kên.

Ma ina hew cınazê xu defin kerd ma umê cê tezayı. Çend tên yo gurup umi va Alla tu ra razi b’. Va ma zuna tı va se. Va hetan êr tim malun xu r’ wendên u yin zunên yı hê vun se. Va ma z’ goştari kerdên ma vatên ‘amin’. Va ma êr zuna tı va se. Mı va demek ki in nuqsoni ma wa. Ma zun ma hê vun se ma vatên qê şıma z’ zun. Demek ina nuqsoni ma wa.”²⁵

Zıwan benateyê insanan dı semedê munasebeti muhim o. Her insan wayirê zıwani yo, zıwan pê qalkerdiş qıymet geno u beno vıla. Şair vano, “zıwan ayeti Homayı yo. Ayeti Homayı bı destı qudret merdım vecı meydan qê merdım şerêf dunya u ê axreti yo.”²⁶ Tiya ra zi ma eşkeni vaci gereka semedê zıwanê xu merdım bıxebıtiyo. Şair diwan dı Homayı ri hemd u şıkır keno ki Homayı o muwefeq kerdo ino diwan ameyo meydan u Homayı ra zıwanê xu ra duri nêkotış wazeno. Xura ita dı kelimeya fariq hem qey menaya durikotışı şıxuliyaya hem zi mahlasê şairi yo. Şair yo qıseyê xu dı vano: “Ma nızunên zun ma hindêko şirin, hindêko zengin, hindêko weş o.”²⁷

Hemd u şıkır tu r’ tu ma kêrd muwafeq / In zon delal şirin ra meker fariq (10/7)

²⁵ Konferans Salonu, “Tamamı Zazaca Sohbet Söyleşi”, <https://youtu.be/wfjfcjiZMoY>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024, 19.32-22.05.

²⁶ Zaza TV, “Zaza TV Yo Meyman Yo Vatı Qısım Newe 1”, <https://www.youtube.com/watch?v=fZxDbOlZrjM>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024, 24.32-24.48.

²⁷ Konferans Salonu, “Mele Faruk Baynal İle Zazaca Söyleşi”, <https://www.youtube.com/watch?v=nfwkfMdOdsE&list=PLsnBMYpolLBAOGID1lwgDmsE3rekpNzn>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024, 38.10-38.16.

Şair, miyanê yo dnyaya zaf zıwanan dı biyo pıl. O qıctiya xu dı keyeyê xu dı Zazaki musayo dima zi zıwananê dormaleyê xu u zıwananê tehsili, ilım u edebiyati ê mintıqayi musayo.

“Ma Zazaki ra ver çik nêzanenê. Ma vatên qey dunya piyor Zaza wa, ma o qıdı zaneni. Ma binêk çim xu kerd a ma ameyi şehir, ma omê bacar ma oniyê bê ma ra zobina millet êst. Bê Zazon zi ri erdi dı insan est u ho cuyên. Ma Kurmunc şınasnê, Tırk şınasnê, daha cuwapê ma Erêb şınasnê, Faris şınasnê. Daha cuwapê ma Ecnebi şar Awrupa şınasnê. Zazaki z' ma kê xu d' musê. Dadi babi ma, ma ri Zazaki qısey kerdên, yin Tırki nêzonên ız ma ri qısey bıkeri. Ma şı mekteb, mekteb dı ma ra vati ya şıma Tırki qısey keni ya ma şıma kuweni kışeni. Şıma gerek a binêk zon xu ra duri bi şıma Tırki bımusi.”²⁸

Şair, bê Zazaki zıwananê Ereki, Farıski, Tırki u Kurdki zaneno. Nuştışê seydayi dı tesirê xalê ey Mala Eziz Cebexçuri esto, Mala Eziz pê xebatanê xu biyo roşnayı u cesaret dayo cı.

Ze ku ma cor dı zi behsê cı kerd rayirê nuştışê Zazaki ê şairi yo ki pê yo telqin dest pê keno dima pê eseranê *Kitabê Duayan*, *Çoras Hedis* u *Diwanê Arçugi* devam keno. Eserê *Kitabê Duayon* verco serra 2019 şeklê neşirê şexsi dı neşir bı, dima zi serra 2021 dı hetê *Kitabê Duayon*, *Çoras Hedis* u *Diwanê Arçugi* yani hiri heme kıtabi Mala Faruq Baynali neşirxaneyê Vir ra neşir biyi.

II.2. Eseri Ey

II.2.1. Kitabê Duayon

Kitabê Duayon esero verin ê Mala Faruq Baynali yo. Kıtab vercu Matbaaya Berdan dı serra 2019 dı u dima neşirxaneyê Vir dı serra 2021 dı neşir biyo. Ino kıtab, Murat Varoli qey neşiri kerdo hedre. Kıtab piyor piya 96 ripeli yo. Vercu Erekiya duayan nusiyaya u dima pê herfanê Latinki Zazaki nusiyayo.

Zerreyê kıtabi dı bê vateyo verin u destpêkerdış panc qısimi est i. Qısimo ki tor zaf duayi tedı est i bı nameyê *Duayi Umumi* yo u ino qısim dı vist u hot duayi est i. Dıma qısimê *Duayi Edeb u Erkan* dı duyes duayi, qısimê *Duayi Mergi* dı duyes duayi, qısimê *Duayi Rueşonon* dı çar u qısimê duayi *Şewonê Mubarekon* dı zi hiri duayi ca gureti.

---

²⁸ Konferans Salonu, <https://www.youtube.com/watch?v=nfwkfMdOdsE&list=PLsnBMRYpolLBAOGID1lwgDmsE3rekpNzn>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024, 04.27- 05.27.

Merdimo Bısilmanı miyanê yo roc dı ê çiyêkî vineno inan ser muhafazayê xu pê baweriya Homa Tealayi u duayan keno. Merdim wextaki veciyeno rayir, rayir ra ageyreno ino rayir şiyayiş cı ri rehet bibo u ageyrayiş dı zi bê qeza u bê bela resayişê keyeyê xu ri dua keno. İnsan hemd u şıkır, istiğfar, pawıtış, rehmet u bereket, weşi u her hali xu dı Homa Tealayi biyaro xu vir u ecızıyê xu pê duayan biyaro zıwan reseno reheti.

II.2.1.1. Qısmi Kıtabi

Kıtabê Duayon panc qısmi ra yeno meydan.

Nameyê qısmê verini ê kıtabi *Duayi Umumi* yo. Ino qısm dı duayanê *Duaya Raywoni, Duaya Wextê Şiyayişi, Duaya Wextê Ageyrayişi, Duaya Wextê Rakotişi, Duaya Hişyarbiyayişê Honi, Duaya Honê Xırabi, Duaya Wextê Tengasi, Duaya Wextê Yersbiyayişi, Duaya Wextê İmtihoni, Duaya Tersayişi, Duaya Xelasê Deyndari, Duaya Cayê Şıgıl, Duaya Nêweşi, Duaya Weşi, Duaya Varoni, Duaya Tewsiyeyonê Pêğemberon, Duaya Tewbi, Duaya Azoni, Duaya Weri, Duaya Welıdiyayişê Ciniyon, Duaya Exlaqê Holi, Duaya Badê Ğeybeti, Duaya Bereketi, Duaya Xıtmê Qur'oni, Duaya Mewlidi, Duaya Weladetê Nebi u Duaya Xısusî ca gureto.*

Qısmê dıym, *Duayi Edeb u Erkan* o. Ino qısm dı duayanê *Duaya Tehareti, Duaya Badê Tehareti, Duaya Desmaji, Duaya Badê Desmaji, Duaya Şiyayişê Comi, Duaya Comi Ra Veciyayiş, Duaya Destpêkerdişê We'Azî, Duaya Xutbeyi, Duaya Secdeyê Tilaweti, Duaya Mari, Duaya Keye Ra Veciyayişê Vêw, Duaya Şewa Zıfafi ca gureto.*

Qısmê hiriyin *Duayi Rueşonon* o. Ino qısm dı duayanê *Xutbeyê Rueşoni, Xutbeyê Rueşonê Remezoni, Xutbeyê Rueşonê Qırbonon, Duaya Sarebırnayişê Qırbon ca gureto.*

Qısmê çarın *Duayi Mergi* yo. Ino qısm dı duayanê *Duaya Nımajê Cınaza Ê Comiyerdon, Duaya Nımajê Cınaza Ê Ciniyon, Duaya Nımajê Cınaza Ê Lajonê Qijon, Duaya Nımajê Cınaza Ê Keynayonê Qijon, Duaya Wextê Şiyayişê Qebrıstoni, Duaya Wext Meyit Keni Qebır, Telqinê Comiyerdon, Telqinê Ciniyon, Duaya Tazayiya Comiyerdon, Duaya Tazayiya Ciniyon, Duaya Tazayiya Lajê Qiji, Duaya Tazayiya Keynaya Qiji ca gureto.*

Qısımê pancın *Duayi Şewonê Mubarekon* o. Ino qısım dı duayanê *Duaya Şewa Reğaibi, Duaya Şewa Berati u Duaya Leyletu'l-Qedri* ca gureto.

II.2.1.2. Xısusiyeti Zıwani ê Kıtabi

Duayi dunyayê insanan u manewiyatê insanan dı muhim i. İnsani bıwasıteya dua Homayi dır qali keni. Derdi, hali, şıkır, holi u xırabiya xu, şayi u decanê xu pê duayan resneni Hoday Teala yi.

Dinê İslami dı dua yo leteyê ibadeti ya. Merdimo Bısilmanı roc dı herga hel dua keno. Vêr wer u bade weri, rakotış ra ver u wexto ki aya beno, destpêkerdışê yo kar u gureyi dı, semedê weşi u hela nêweşi dı u zafi wextan dı dua keno.

Mala Faruq Baynal ehemiyetê duayan ser dı vınderto u inay ser zıwanê xu Zazaki dı kitabê duayan neşır kerdo. Zıwanê Qur'ano Kerimi Ereki yo u ê duayi ki ita dı ca geni heme Ereki yi. Rehbero verin Qur'ano Kerim o u dıma pêxembero peyin Hz. Muhammed o. Inay ra ê duayi Hz. Muhammedi zi kerdi zıwanê Ereki dı kerdi. Aya ra *Kıtabê Duayon* dı vercu Ereki dıma bı herfanê Latinki Zazaki nusiyayi.

Şair tedrisatê medrese diyo u heyatê ey dı tesirê medrese ca gureto. Vercu *Kıtabê Duayon* dıma *Çoras Hedis* u tor peyin zi *Diwanê Arçugi* eseri dini yê u kelimeyi Ereki zaf viyereni. Labelê *Kıtabê Duayon* dı zaf zaf kelimeyi u mefhumî Ereki est i. Zıwanê kıtabi hindeyê kitabê *Diwanê Arçugi* zelal niyo.

II.2.2. Çoras Hedis

Çoras hedisi kulturê İslami dı muhim i u qalanê Hz. Muhammedi arêdiyeni, yeni yoca. Ğayeyê çoras hedisi malumatê dini ê Bısilmanan bızêdiyo u merdimo Bısilmanı ini hedisan heyatê xu dı bışko biyaro ca.

Kıtabê *Çoras Hedis* esero dıym ê Mala Faruq Baynali yo. Ino kıtab, Murat Varoli qey neşiri kerdo hedre. Kıtab neşirxaneyê Vir dı serra 2021 dı neşır biyo u 96 ripeli yo. Kıtabi dı pelo çep hedisi pê herfanê Ereki u dıma pê herfanê Latinki nusiyayi. Pelo raşt dı zi izehetê Zazaki ca gureto.

Mala Faruq Baynali insanan ri ehemiyetê dini, Bısilmanı, tedrisatê medreseyan insanan ri vıla keno. Hem wezifeyê xuyo Malati dı hem zi ini eseran xu dı zanayışê xu pê vateyan yan zi pê nuştayan resneno insanan.

II.2.2.1. Hedisi ki Kitab dı Ca Geni

Kıtab dı bê sernuşteyê *Teqdim, Vateyo Verin, Destpêkerdış u Duaya Peyin İmon, Huriyetê Baweri, Yoca Dı Cuyayiş, Viraştônê Homay Hol Bivin, Pêdawıtışê Homay, Merdım Tor Sinayê Xu yo, Kınca Teqwa, Exlaqo Hol Holi ya, İnsono Aqıl u Cıwonmerd, Halo Ki Herında Nesebi Nêgena, Dinê Rehati, Wekilo Tor Hol, Silom Mefteyê Werıomeyişi yo, Pêğemberê Werıomeyişi, Qıymetê İnsoni, Ar Şerefê İnsoni yo, Merdım Bieşk Yodê Bini Ra Zi Hes Biker, Qıjon Ra Hes Biker, Miyonê Cemaati Dı Bedelê Cuyayişi, Endişekerdişê Helal u Heromi, Merdım Bı Heqê Xu Razi Bıbo, Mufliso Raştikin, Sırrê Qezencê Daimi, Malê Dınya Rê Xebıtiyayiş, İnsono Ki Wıharê Merhameti yo, Wıharê Bêkeson Veciyayiş, Şuurê Mesuliyeti, Mesuliyetê Familya, Çiko Ki Merdımı Eleqedar Nêkeno, İradeyê İnsoni Rê Hurmetkerdiş, Qulonê Homay Zêcê Guretiş, Quelo Şikte Miyonê Çermeyi Dı Nêmoneno, Şehadetiya Ki İzin Nêdona Bêdaleti, Gureyo Ki Hol Biyero Ca, Dengeyê Cuyayişi, Vengê Wıdoni, Têgeyrayışo Raşt, Ehemiyetê Mışori, Wırdi Dınyayonê Xu Ava Biker, Şıkır u Teşekur* çoras sernuşteyan ca gureto.

Ino kıtab dı behsê ehemiyetê iman u muminan, baweri, pê meqam xu insanan ra cor yan zi cêr nêdiyayiş, teqwa, wayirê exlaqê holi biyayiş, cıwanmerdiya insanan, dinê İslami dinê reheti ya, sılom mabenê insanan dı mefteyê xeberdayış o, qıcan ra heskerdiş, diqetê helal herami kerdış, merhemeti, huzur u seadetê cini u camiyerdi, cuyayişi, mışorikerdişi u sewbina mewzuyan biyo.

II.2.3. Diwanê Arçugi

Diwanê Arçugi pê destê Mala Faruq Baynali nusiyayo. Ino kıtab, Murat Varoli qey neşiri kerdo hedre. Diwan neşirxaneyê Vir dı serra 2021 dı neşır biyo u 208 rıpelı yo. Kıtab dı kıştı raşt pê herfanê Erebki nusiyayo u kıştı çep zi pê herfanê Latini nusiyayo.

Diwan hot qısmi ra yeno meydan u qısmo ki tor zaf şiiri tedı esti bı nameyê *Ne'ati Nebi* yo u mo qısm dı des şiiri est i. Dıma qısmê *Nesihet u Şireti* dı hot şiiri, qısmê *Cuyayiş u Heyat dı şeş şiiri*, qısmê *Mulemma* dı şeş şiiri, qısmê *Hemd u Sena* dı çar şiiri, qısmê *Vergêrayış* dı çar şiiri, qısmê *Heyatêko Bin* dı panc şiiri ca geni. Zerreyê kıtabi dı piyor piya çoras u dı şiiri est i. Bê qısmê *Mulemma* ê cayanê binan dı teyna şiiri *Zazaki* nusiyayi. Qısmê *mulemma* dı rêza verin *Zazaki*, rêza dıyın *Kurmancki*, rêza hirıyın *Tırki* u rêza çarın zi Erebki ya.

Diwanê Arçugi dı şiiiri hem pê beyitan hem zi pê çarrêzan nusiyayi. Ê şiiiri ki şeklê beyiti dı nusiyayi pancês heb i. Vist u hot hebi şiiiri zi şeklê çarrêz dı nusiyayi.

Diwan dı qısimo verin *Hemd u Şikir* o. Ino qısım dı şiiiranê *Hemd u Şikir*, *Qur'an*, *Tu Fermon Şawit* u *Du'ay Pêğemberon* ca gureto. Ino qısımı dı behsê hemd, ehemiyetê Qur'ano Kerimi, wehiy guretişê pêxemberan u heyatê inan, duaya pêxemberan biyo.

Qısımê dıyın *Vergêrayiş* o. Ino qısım dı şiiiranê *Tı Reb Mı Yê*, *Tı Ma Şaş Nikir*, *Îlahê Mı Tı Ğeffari* u *Ez Gunon Xu Se Keri* ca gureto. Ini şiiiran dı behsê gunakerdış u peyniya gunayan dı efwaştış her hali dı vergêrayişê Homayi biyo.

Qısımê hiriya *Ne'ati Nebi* yo. Ino qısım qısimo tor derg o u kitab dı tor zaf şiiiri ita dı ca geni. Ini; *Con Ma Muhemmed Mustafa*, *Xatemu'l-Enbiya*, *Ma Fedê Riyê Tu Wê*, *Şewa g' Muhemmêd Şeref Da*, *Wext Muhemmed Omı Dunya*, *Eşq Nebi*, *Vêr Bêr Rewza*, *Tı Sinayê Ewelın u Axırın*, *Emon Emon*, *İmdad Eya Hebibellah* yi. Ini şiiiran dı behsê Hz. Muhammedi, welıdiyayışê ey, heyatê ey, mucizayanê ey u şefaetê Nebi biyo.

Qısımê çarın *Heyatêko Bin* o. Ino qısım dı şiiiranê *Merg*, *Mêrg Xuerton*, *Qebır Bêr Xu Kerd A*, *Qebra Teng u Tari*, *Dunya Ha Ma Xapinena* ca gureto. Ini şiiiran dı behsê merg, axret, qebır, faniyiya dunya biyo.

Qısımê pancın *Nesihet u Şiret* o. Ino qısım dı şiiiranê *Şikir Bıkır*, *Merheba Ey Aşmê Rueji*, *O Text Ra Bê Wari*, *Dêrd Ğêribi*, *Qêlb Çoy Meşıkn*, *Mehzun Mebı* u *Tı Hê Hon Dê* ca gureto. Menaya ini şiiiran tewır tewır o labelê miyanê her şiiiri dı şireti u nesihati şairi est i.

Qısımê şeşın *Cuyayış u Heyat* o. Ino qısım dı şiiiranê *Medeniyêt Comi*, *Muhebbet*, *Seydê u Malê Ma*, *Xu Keder Mekar*, *Duest Raştikin* u *Eynê Qêlb* ca gureto. Ini şiiiran dı behsê ino heyat, zemanê veri ra hetan esrê vist u yoyın medeniyet, ilmê seydayan u malayan u duesti biyo.

Qısımê tor peyin *Mulemma* yo. Ino qısım dı şiiiri *Ina Dunya*, *Eşq Homê*, *Dunyawa Fani*, *Sitêm Cuyayış*, *Şikir Qê Homê*, *Holi u Xırabi* ca geni. Ini şiiiran dı mewzuyi çar zıwanan dı rêz biyi.

Şairi edebiyatê klasiki egleb şiiiranê xu dı beyta peyin dı mehlas yan zi nameyê xu şıxulneni. Mala Faruq, şiiiranê xu dı qê mehlas *faruq* şıxulneno. Diwan dı şair teyna şiiiranê *Hemd u Şıkr, Ez Gunon Xu Sekeri, Qebra Teng u Tari, Tı Hê Hon Dê* dı nameyê xu şıxulneno. Şiiri ki *Diwanê Arçugi* dı ca geni hetê tewır ra egleb didaktik i.

II.2.3.1. Xısiyete Zıwani ê Diwani

Mala Faruq Baynal Çoligij o u inay ra eseri ey zi pê fekê Çoligi nusiyayi. Diwanê ey zi sere ra hetan peyni xususiyanê fekê Çoligi mucneno ra. Ê kelimeyi ki şiiiranê ey dı viyereni rehet fam beni u hema hema ini kelimeyi heme zi miyanê şari dı şıxuliyeni. Hema hema heme şairi edebiyatê klasiki ê Zazaki, tedrisatê medrese ra viyerti u heyatê xu dı, nuşteyanê xu dı bı zafı tesirê tedrisatê medrese dı maneni. Şairi, medreseyan dı Erebi, Fariski u Kurdki museni u ini zıwanan dı ders waneni. Inay ra eseranê şairan dı bê Zazaki ha zaf ha tay kelimeyi Erebi, Fariski, Kurdki ca geni. Heto bin ra Tırkiya dı zıwano resmi u zıwanê tehsili Tırki ya. Ino semed ra şiiiran dı raşt bı kelimeyanê Tırki ameyiş zi mumkun o. Esasen muhtewaya inê eseri zi dini ya, inay ra ifade u kelimeyi Erebi eser dı zaf ca geni. Diwan dı zê *lewlu mehfuz, settar, Furqon, afaq, tekrar, mehtac, şafi, mu'af, gëffar, rezzaq, belağet, mexluqat, le'netullah, leyl, berzax, fihrist, mulhid, e'ma* kelime u ifadeyi Erebi, zê kelimeyanê *dilber, gulşen, guliston, figan, awaz, fişek* kelimeyi Fariski, zê *derbaz, heval* kelimeyi Kurdki, zê *boğaz, çuxur, deprem, gemi* kelimeyi Tırki diwan dı ca geni. Heto bin ra zê *ni'metga, wendişgah* kelimeyi ki miyanê Zazayan dı zaf nêşıxuliyeni u newe ameyi vıraştış zi ca geni. Mesela kelimeya *nimetga* qey Ceneti, kelimeya *wendişgah* zi qey mekteb şıxuliyiya. Heto bin ra zê kelimeyanê internet, telefon, sanal kelimeyi zıwananê gerbi zi diwan dı ca geni.

Heto bin ra diwan dı hot hebi mulemmayi est i. Ini mulemmayi şeklê çarrêz dı nusiyayi. Hemeyê mulemmayan dı mısraya verin Zazaki, mısraya dıyın Kurdki, mısraya hiriyın Tırki u mısraya peyin zi Erebi ya.

Derheqê *Diwanê Arçugi* dı heta ıka bı usulo akademik yo maqale nusiyaya.²⁹ Ina maqale dı diwan hetê şekil ra tehli biyo. Maqale dı diwan ra çend hebi şiiiran ca gureto, diwan çend qısım ra ameyo meydan, şiiiri ki diwan dı ca geni egleb kam yo

---

²⁹ Büşra Aslan Baynal, İbrahim Dağlıma, “Diwanê Arçugi Ser Analizêk”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Cilt.9, Sayı.17, Bingöl 2023, r.52-68.

tewır dı nusiyayi, her yo qısım yo bı yo tehlił biyo. Heto bin ra behsê şeklê nazımı murabba u mulemma zi biyo. Maqale dı derheqê wezın u qafiye dı pê misalan melumat dıyayo u huneri edebiyi ki šiiran dı şıxuliyayi behsê inan zi biyo.

QISIMÊ YOYIN

Miyanê şaranê Bısilmanan dı edebiyato klasik u din ciya fikirıyayış mumkun niyo. Edebiyatê klasiki ruhê xu İslamiyeti ra gureto. Ino qısım dı ê mefhumı ki alaquadarê dini yê behsê inan biyo.

Ino qısım dı binê sernuşteyê “Din” dı behsê Homayı, melaiketan ra; Cebrail, Gongêr, Munker u Nekir, Rıdwan biyo. Nameyê Munker u Nekir raştı raşt nêviyerenı labelê pê taswiro zıxm behsê inan biyo. Kıtabanê bimbarekan ra behsê Qur’ano Kerimi u heyatê insanan dı ca guretişê ey biyo. Dıma pêxemberan ra behsê Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İsheq, Hz. Yeşub, Hz. Wıııf, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Dawud, Hz. Suleyman, Hz. Eyub, Hz. Zulkıfl, Hz. Yunus, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Zekeriya, Hz. Yehya, Hz. İsa u Hz. Muhemmedi biyo. Heyatê pêxemberan u mucizeyanê inan mısrayi kerdi neqışın. Şair diwanê xu dı tor zaf behsê pêxembero peyin, sinayeyê muminan Hz. Muhemmedi kerdo. Ê ki pêxembertiyê yın belli niya inan ra zi behsê Xızırı (e.s) biyo. Bınê sernuşteyê mefhumı alaquadarê axreti dı ê mefhumı ca geni goreyê biyayış rez biyi. Ini; axirzeman, qebır, ezab, axret, mehşer, Cenet u qederı yi. Mefhumı alaquadarê dini goreyê rêzkerdışê alfabe rêz biyi. Ini; cahil, cın, dua, ecel, emel, guna, heyat, ilım, iman, kafır, merg, mumın, munafiq, musluman, ruh, şeytan, şıkır u tobe yi. Dinê İslami dı rituelê ibadeti pê desmaci dest pê keno u dıma ê ibadeti zê nımaci, heci yeni edakerdış. Ina xebata xu dı ma zi goreyê ino nizam mefhumı rêz kerdi. Mefhumı alaquadarê ibadeti şekılê desmac, nımac, roce, zıka u heci dı rêz biyi. Dıma behsê mefhumı alaquadarê Kebıyi ra; Kebı u zemzem, cayê ibadeti ra; cami u mescidi, mefhumı alaquadarê cayê ibadeti ra; ezan, xutbe, qıble u mınarı ra biyo.

Ino qısım qısımı tor derg u mefhumı cı zaf i. Mefhuman ser melumati diyayi u *Diwanê Arçugi* ra alaqaşê mefhuman dı şiiran ra misali diyayi. Bı ino şekıl qısımê yoyın tehliil biyo.

1.1. DİN

Kelimeya din zıwanê Ereški ra ameya u kokê d-y-n ra yena. Ina kelime menayanê “urf u edet, ceza u têduşti, xela, itaet, hesab, mıl çotkerdış, hukumrani u

serı berdıř, saltanat u milkiyet, hukum u ferman, ibadetêko meqbul, řar, řeret”³⁰ dı řıxuliyena.

Qur’ano Kerim dı kelimeya din neway u dı cayan dı viyerena; sewbina hiri ayetan dı (et-Tewbe 9/29, es-Saffat 37/53, el-Vakıa 56/86) ciya ciya tewıran dı ca gureto.³¹ Êyi ki tabiyê İslamiyeti semedê inan teyna yo din esto, o zi İslam o. İslamiyet, dino heq o u Bısilmani emrê Homayi ra nêveciyeni, rayirê heq ser dı vındeni. “Bîřek Homê het dın teyna İslom u.”³²

Goreyê baweriya İslamiyeti o ki din nayo ru Homa yo. İnsano verin pêxembero verin o u dino ki cı ri diyayo zanayıř, dinê tewhidi yo. “Din, iman u İslam yeni menaya itaet u mil çotkerdıř. Goreyê baweriya İslamiyeti ino itaet teyna Homayi ri u Hz. Muhammedi ri yo.”³³ “Û pıyori pıya bidusên resnê Homê wa û tefrîqa mekuerê.”³⁴ Din wazeno insani gereka bıbi yo. Din wextê biyayıř dı zerreyê insani dı ca geno. İnsan qayılo her ca dı pařtiya xu bıřano cayêko hol. Ina baweri zi pê din yena meydan. Merdım goreyê din bıcuyo rocê hesabı dı eşkeno rehet cewab bıdo sualan.

Şairi, zerreyê diwani dı hiri řiiran dı rařta rařt behsê dini kerdo. Ini řiiran ra řiira verin bı nameyê *Medeniyêt Comi* yo u yondes çarrêzan ra ameya meydan. Ina řiir dı rařta rařt kelimeya dini teyna hiri çarrêzan dı viyerta labelê muhtewaya řiiri din o. Şiira dıyın bı nameyê *İmdad Eya Hebibellah* o u řiyes çarrêzi ya. Ina řiir dı řair vinbiyayıřê medeniyet u kritikê zemani ser vınderto. Şiira hiriyın zi bı nameyê *Merg* o u heřt çarrêzi ya. Teyna yo çarrêz dı behsê rayirê dini ra durikotıřê insanan u ino durikotıřı ra řabiyayıřê řeytani biyo.

Vılabiyayıřê dini ri erdi xemelneno, keno zê yo goşeyê kueřka Ceneti. Şair zi may sera vano, ri erdi bı baxçê Resul Zıřan. Hz. Pêxember Mekke dı rehbertiya İslamiyeti keno u imamti keno. Dıma İslamiyet Medine dı beno berz u Hz. Pêxember ita dı xatıbtı keno. İslamiyet zê tic veciya, bı berz u ri erdi semedê ummetê Pêxemberi bı cayêko tedı ibadet beno.

³⁰ Mehmet Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, İstanbul Nisan 2018, r.1

³¹ Günay Tümer, “Din”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, Cilt: 9, r.312.

³² Sureya Al-i İmran, Ayet 19/5.

³³ Bekir Topalođlu, “Din”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, Cilt:9 r.322.

³⁴ Sureya Al-i İmran, Ayet 103/62.

Mekke mihrabê ri 'erd a qê Nebi Zişan / Medine yo minber a qê Xetib Zişan

Ri 'erd mescid a qê ummetê Hebib Zişan / Din bı vıla ri 'erd bı baxçê Resul Zişan (162/6)

Dinê İslam wexto ki veciyeno werte Hz. Pêxember u ê ki cı ra bawer kerd inay sera teda di. Ğêribiya dinê İslami vercu inı hediseyan sera biyo. Mudeyo peyinan dı zi şar İslamiyet ra kueno dur. Zaf tay kesi çarçewaya din dı cuyeni u diqet keni. Ê ki dinê İslami raşt raşt muhafaza keni u goreyê ino din cuyeni, peyni dı xela geni. Şair yo şiiira xu dı ca dano ina hedıs.

Din ewılna ğêrib omo rênê ğêrib şın / Comi kê Homê wê têmez, insan bı lêşın (164/11)

Dinê İslam tek o, zê inê dini yona din çin o. İslamiyet seni dest pê kerdo reyna eyni tewır dı qediyeno. Humarê Bısilmanan zaf a labelê êyi ki goreyê Bısilmananti bıcuıyî tay i. Ğêribi, kesi salih i. Miyanê sıxleti dı tay i. Şair şiiira *Medeniyêt Comi* dı ca dayo ina çarrêz.

Din, raştı ser vılakerdış, melumat insanan dayış wazifeyê seydayan, malayan u aliman o. Şair şiiira *Seydê u Malê Ma* dı inan ser vınderto. İnsan qê imtihan ameyo ina dunya u ino imtihan dı zi ya qezenc keno ya zi keno vin. Êyi ki bı qaideyê İslamiyeti hereket nêkeri cezaya inan Cehenem o u ê ki goreyê dinê İslamiyeti bıcuıyî mukafatê inan zi Cenet o. Merdım çita bıkeroy ay vineno, holi bıkeroy holi ser şıno, xırabi bıkeroy cayê inan tor xırab o.

Medresê kêrd ava Endulus ra heton İslamabad / Cêk xali niverda ecdad bê exlaq u 'ilm u adab (176/3)

Wayirê ilimo heqıqı teyna Homa yo. İnsani ino ilım ra istifade keni. Homayı kıtab u hikmet dayo pêxemberan, ê çiyi ki nêzaneni dayo zanayış/musnayo cı, pêxemberan zi inı melumati Homayı ra gureti u resnayı insanan. Alimi u seydayi xu ilım ser aver beni. Ino ilımê xu semedê insanan u rayirê heq şıxulneni.

İnsan seni din ra kueno duri? Hiş, his, heyat, meşğuliyetê yı dı teyna dunya bıbo merdım din ra kueno dur. Ino yo zeman ra pê zê xususê din heyatê insanan dı ca geno. Sunet, din u İslamiyet ra çik nêmaneno. Şair, wexto verin u eka ardo têver. Goreyê şairi eka insanan din war verdayo, insani koti têmuyan. Wexto ki insani din ra koti dur şeytan beno şa.

Gelê biron wext vêwî ben / Cini u comêrd kuên pê dêst

Vatê heq gueştari niben / Din şın ‘asiman şeytan ben mest (102/3)

Şiira *İmdad Eya Hebibellah* dı şair esır vist u yoyın dı nêmendışê medeniyetê dini kritik keno. Ino zeman dı din biyo vin, vateyê İslam biyo ğerib, ilım u irfan diyo wera, medresayi qefilyayi, mekteban dı têkî xu zanayê zaneni la Qur’an u sunet ra duri. Têkî zi hişari labelê ini zi bêwayir i. Êyi ki goş nani vateyê inan ser tay i. Ino zeman dı zafî insanan exlaq Nebi ra mehrumi. Bı nameyê medeni gêreni, ino medeniyet dı lac u keynê têdest gêreni. Şermı, heya çik nêmando.

Nomê xu nopa medeni / Laj u kênê kêrd têdesti

Kêrd bêheya u bêşermi / Bon êr ummetê tu sêbi (94/5)

1.1.1. Homa

Homa; Zazaki dı kelimeya ki muqabilê kelimeya Allahi dı şıxuliyena. Ey her çi çinbiyayış ra vıraşto u wayirê her çi yo. Mexluqat ey ri ibadet keno u o mebud o. “Çimi yi çiniki ma teswir bikeri la vineno, lazım niyo goşi yı bîbi labelê eşnaweno, zıwan ra munezeho labelê qali keno.”³⁵ Homa Teala hemeyê mexluqati u inê kainati vırazeno. Xeleqnayış wesfê ey o. Baweriya dinê İslami dı teyna Homa est o u o zi wayirê her çi yo. O ki kainat xeleqnayo.³⁶ Bı nameyê Esmâ-ul Husna neway u new hebi nameyê Homayi est i. Her çi vıraşteyê Homayi yo, Homa her kêmasi ra dur o.

Ey qasidê mi, vaj: Allêh Yo’wu û ehed u. Allêh, Samedu. Nî weledno û nî z’ weledîyo.”³⁷

Mala Faruq Baynali kitabê xu dı çar şiiran dı, şiiranê *Tı Reb Mı Yê, İlahê Mı Tı Ğeffari, Eşq Homê* u *Şıkır Qê Homê* dı sernuşte dı ca dayo nameyê Homayi. Ini şiiran dı qey Homayi sıfeti *reb, rezzaq, şafi, kafî, dafî, ğeffar, settar, ‘efukar, İlah, padişê cihon* şıxuliyayi. Sewbina şiiran dı zi behsê Homayi biyo. Şairi, diwanê xu dı semedê kelimeya Allahi; kelime u sıfeti Homa, Rebbe’l-alemin, Rebbi Rehim, İlahi, Reb, padişê cihan şıxulnayi.

³⁵ Pala, e.n.v., r.31.

³⁶ Topaloğlu, “Din”, Cilt:2, r.471.

³⁷ Sureya İhlas, Ayet 1-2-3/604.

Şairi, şiiranê xu dı zaf cayan dı behsê Homayi kerdo. Ino alem yı ra yeno persayış. Çiyêko xêr, bı nameyê Homayi dest pê keno. Wexto ki ma bı nameyê yı dest pê nêkerd şeytan insani ri beno nizdi; ma zikrê Homayi bıkeri şeytan zi kueno dur.

Va çi w' xêr bı nomê mi dest pê bikên / Şeytan le'netullah xu ra dur bikên (8/6)

Şairi, nameyê Homayi ki Qur'ano Kerim dı viyereni şiiranê xu dı zaf zaf şıxulnayı. Zafi ra zê şafi, kafi, ğeffar, settar, efukar, rezzaq nameyanê Homayi şiiran dı ca gureto. Şair vano wexto ki şıma semedê çiyê xeyri niyet keni u dest erzeni cı bı nameyê Homayi dest pê bıkerên.

Însan hem hemd u şıkırê xu hem duayanê xu hem zi tobeyê xu Homayi ri keno. Beni adem her halê xu dı Homayi ri dua keno labelê tor zaf wexto ki derd u decê insani bıbo, sareyê yı zaf bıkuwero bela Homa Teala hina zaf kueno insani vir. Însan a hel dı dahana zaf dua keno, şıkır keno, Homayi ano xu vir. Qul çendêk gunekar bıbo zi rehma Homayi zêd a, efukerdışê yı bêsinor o.

Huzun yers u ters virazen qelb ken birindar / Eg tu xeta u guna kerd bıb' tobıkar

Dergê Homê tim ho akerdo wi 'efukar / Huzun mekir qê çi werdı xu mekir niweş (148/2)

Şair şiira *Şıkır Bıkır* dı behsê ehemiyetê şıkırkerdışi keno. Xura şıkırkerdış zi Homayi ri beno. Gereka merdim her halê xu ri u her ca dı şıkırê xu bıkero, isyankerdış ra duri vındero. Peyniya her çarrêza in şiir dı cumleya *Homa gurê tu raşt biyar* viyerenı. Ina şiir dı behsê vıraştışê insani bıyo. Homayi insan aw ra vıraştı u dıma zi goşt u aste ra weslayi insani nayi pêra; melaiket şırawıto, melaikeki pıf kerda u vıraziyayışê insani in qeyde bı tamam.

Homê tı vıraşt owki ra / Capê z' tı gueşt u esti ra

'Azê weslê tu nêpêra / Homa gurê tu raşt biyar (123/7)

Homayi insan qê qulti xelegnayo. Însan tım u tım muhtacê Homayê xu yo. Ina muhtaci; insan tım veyşan o, xırabi tera yena, şiyaye yo, zeif o, tersonek o, pis u pınti yo, nêweş o, bêkes o, gunakar o... Homa; rezzaq o, ciwanmerd o, daim hol o, tım u

tım mende yo, wayirê quweti yo, şafi yo, kafi yo, dafi yo, ğeffar o, efukar o, settar o,.. (r.44)

Qur'ano Kerim kelimê Homayi yo. Ê çiyi ki semedê insanan u hemeyê mexluqatanê binan vato bı wasıtayê Qur'ano Kerimi resayi insanan. Qur'ano Kerim rehberêko bêveng o, rehberi bıvengi zi pêxember i. Qur'ano Kerim ınê kainati tercume keno. Qur'ano Kerim dı behsê pêxemberan, eshaban, ewliyayan, hediseyan u hikayeyanê ibreti, edaleti, ilım u irfani, hikmeti u zaf çıyan beno. Gereka zikrê Homayi qelb u zıwanê insanan dı bıbo.

Tedi êst qutib ewliyon / Tedi êst esêr esfıyon (14/4)

Qur'an id êst hikayê 'ibrêt / Hem ticarêt hem me'ışêt (14/6)

Şiira *Tı Ma Şaş Nikir* dı behsê nêmendışê raşti, zemanêko çetin u teng u tari dı cuyayış, qıymet mal u milki dayış, verniya ilım u irfan dı ca guretişê meqam u mewqi, wedariyayışê heya u şermeyi, vinbiyayışê holi labelê zê laçıka sıpi her ca ra êsayışê xırabi beno. Ina şiiir dı Homayi ri dua bena. Peyniya her çarrêz dı mısraya *Homawo tı ma şaş nikir bin çadıra kewi d' (r.46)* ca gureto.

İnsan wexto ki kot nefşê xu dıma, goşdariya şeytani kerd, zerreyê xu pê xırabi dekerd, insani dı holi nêmanena. Merdım heqbeyê xu pê holi dekero beno hol, pê xırabi dekero beno xırab. Seni beno pak? Hina pê rehma Homayi beno pak. Çunki Homa zeg Qur'ano Kerim dı vano wayirê rehma zaf o. Ey qasidê Mi, vaj ko: "Ey âbdê Homê! Ko şima nefşê xu rî xırabî kerda, rehîmê Homê ra hîvîyê xu mebirnê. Bîşek Homa temomê gunon ef keno. Bîşek Wu Ghefur û Rehîm u."³⁸

Şiira *İlahê Mı Tı Ğeffari* dı insan kotu nefş u şeytani dıma, gunayi qıj u gırdı kerdı bar. İnsan a ki kerda u a ki arda xu viri bı zafi çıyanê xıraban ser poşman beno. Eg insani milê xu kerd çot u şı verê berê Homayi, zaneno rehma Homayi zaf a. İnsan semedê hemeyê kerdeyê xu Homayi ra ef u mağfıret wazeno. Şiira *Ez Gunon Xu Se Keri* dı insan ebdêko gunekar o, guneyanê xu ferq keno u ef wazeno.

Bar gunon xu gurêt omê / Hividari rehîmê tu wê

Mil xu kêrd çot vêr bêr tu dê / İlahê mı tı ğeffari (48/2)

---

³⁸ Sureya Zumer, Ayet 53/463.

Şair şiiiranê xu dı bı zafî şîret keno ma u vano xırabi ser meşêrên, holi hol a,
Homayi zıkır bıkerên u cı ri şıkır bıkerên, qêlb çoy meşıknên.

Tı çoyi ra qet çik mewaz / Lueqmo herom meerz boğaz

Zıkır Homê berz xu awaz / Qêlb çoy meşıkn eya hebib (144/3)

1.1.2. Melaiketi

Kelimeya melaiketi Erebki ra yena u menaya “o ki xeber şıraweno, qasıd, hêz u quwet dı şıxuliyena. Zafhumarê ina kelime *Melaike* wa.”³⁹ Melaiketi, nur ra xeleqiyayi; cismi nurani u ruhani zê karan u xususiyetanê werdış, şımıtış, camêrdi, ciniti, rakotış, qefeliyayiş, xorti, extiyari ra munezeh i. Melaiketi pê çıman nêêseni. Sebebê nêêsaiyê inan, çinbiyayişê inan ra nê kêmasiya insani ra yo çunki çımê insani qapasite u qabiliyetê Melaiketan diyayiş dı nêvıraziyayo.⁴⁰

Melaiketi binê emirê Homayi dı yi u Homa çıta emır bıkerê ê emiri ani ca. Têkî melaiketi esti ki wezifeyê inan belli yo. Goreyê inay merdım eşkeno wazifeyanê melaiketan hına rêz kero.

1. Hemeyê qal u hereketanê insanan geni qeyd, xeyr u guneyê inan nuseni.
2. İnsan anafatan ra u felaketan ra paweni.
3. Emrê Homayi ani ca, semedê ini yeni ri erdi.
4. Melaiketi, pê hemeyê gureyê axreti beni meşğul.
5. Mumini wexto ki koti tengani, melaiketi vazdani ardımı inan.⁴¹
6. İslam dı wahiy bı wasıteya melaiket reseni pêxemberi.
7. Melaiketi her kesi paweni, çımê inan tutan ser dı yo.
8. Semedê şa biyayişê insanan ardım keni.⁴²

Şair şiiira *Medeniyêt Comi* dı, dı cayan dı behsê melaiketan kerdo. Kebı, ri erdi dı mabedo verin o u qıbleyê Bısilmanan o. Semedê kelimeya Kebı Beytullah, Beytul Harem u Kebıtullah zi şıxuliyeno. Şair diwanê xu dı ca dayo kelimeya Kebı u Beytullah. “Kebı Hz. İbrahim ra ver zi bıbı u wexto ki rijyayo Hz. İbrahim reyna

³⁹ Ali Erbaş, “Melek”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, Cilt:29, r.37.

⁴⁰ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r.93.

⁴¹ Mehmet Keskin, *Büyük Şafî İlmihali (İman-İbadetler-Helaller-Haramlar)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, r.11-12.

⁴² Erbaş, “Melek”, Cilt:29, r.37.

vırašto labelê ey ra ver goreyê riwayetan bı destê melaiketan vıraziyayo.”⁴³ Şair ma şiiira xu dı çarrêza verin dı vano medeniyetê camî kulturêko vêrin o u Homayi ino kultur pê destê melaiketan ma ri kerdo qedim. Pêxemberi ma wexto ki ameyi dunya Kebı vıraziyayıyo.

Medeniyêt comi kulturêko zaf vêrin / Pê dêst melaiketon Homê ma r' kerd qedim

Wext ig şeref da ri 'erd babi ma yê vêrin / Yêm Ke'bi vıraziya b' Herem uja d' bıb' te'yin (160/1)

Melaiketi ri erdi dı u asimani dı cuyeni. Her zeman u her ca dı emrê Homayi ri hedreyi u yı ri itaet keni, qet isyan nêkeni.⁴⁴

1.1.2.1. Cebrail

Hız. Cebrail, çar melaiketanê pılan ra yo. Wezifeyê cı, hetê Homayi ra semedê pêxemberan wehiy ardış o. “Vaj ko: Ruhul Qudusî wu terefê Homê tu ra pê heq nazilkerdi ko pê lingonê mumînnon bişedinu û semedê bisilmonon yo rehber, yo mîjdoni bu.”⁴⁵

Kur'ano Kerim dı semedê Cebraili; Cibril, Ruhul-Qudus, Ruhul-emin, Ruh u Resul zi şıxuliyeno. *Diwanê Arçugi* dı miyanê ini nameyan ra nameyê Cebrail şıxuliyayo.

Diwan dı teyna yo şiiir dı behsê Cebraili (e.s) beno. In zi mijdana Hız. İsayi guretışê Hız Meryem a.

Homê du'ê yi eşnawıt / Mijdanê Yahyê ci r' şawıt

Meryem Cebrail ra eşnawıt / Homê xeberê 'İsê şawıt (30/4)

1.1.2.2. Gonger (Ezrail)

Hız. Ezrail zi çar melaiketanê pılan ra yo. Wezifeyê yı, wextê mergi dı ruhê ganiyan guretış o. Zazaki dı semedê Ezraili (e.s) nameyê gongeri zi şıxuliyeno. “Ey qasidê Mi! Vaj ko: Melaketê mêrgî ko wekîlê mergê şima wa ruhê şima gena û bacîyo şima bi hûzurê Homê xu açarnîyênî.”⁴⁶

⁴³ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, Cilt:24, r.14.

⁴⁴ Keskin, e.n.v., r.10.

⁴⁵ Sureya Nahl, Ayet 102/277.

⁴⁶ Sureya Secde, Ayet 11/414.

Diwanê Arçugi dı kelimeya Ezraili qet nêviyerta labelê dı şiiiran dı sıfêta cı gonger viyerto. Şiira *Tı Hê Hon Dê* dı beyita cêrin dı kelimeya gongeri ca gena.

Fermon tu nusiyo honik mil tu ra / Tı şêr ça gonger honk yen tu dima (154/8)

Ino heyat dı cuyayiş çendêk heq o, merg zi indêk heq o. Merg teyna semedê insanan nê semedê hemeyê mexluqatan o. Gereka insan tum u tum merg biyar xu vir. Goreyê vatîşê şairi zi; Ezrail her wext insan dima yo.

Diwan dı kelimeya gongeri dora diyim u peyin şiiira *Xu Keder Mekır* dı viyerenana.

Eg yo hew derd keder bêr tu ser / Şêw tu r' dêrg ib heyon seher

Gonger ız wirz bêr con tu ser/ Qê tu kêş xu keder mekır (182/2)

Şair, şiiira *Xu Keder Mekır* dı eğleb şiretê xu derd u keder ra duri guretişi dano wendoği. Goreyê şairi, gereka merdım ina dunya dı xu derd nido çunki ina dunya fani yo lazımo merdım semedê dunyaya baqi xu hazır kero.

1.1.2.3. Munker u Nekir

Munker u Nekir melaiketi hesab persayişi yi. Ini melaiketi merg ra pê qebır dı insani ra persan perseni. Eger insan bîşko cewab bıdo persanê inan heyatê qebıro ki heta mehşer devam keno ê insani ri beno zê baxçeyê ceneti labelê eger nêşko cewab bıdo o wext zi heyatê qebır miyanê ezabi dı viyerenana.

Qur'ano Kerim dı behsê Munker u Nekiri nêbeno labelê hedisanê Hz. Pêxember dı behsê inan biyo. Goreyê hedisan; dı melaiketi, merdeyan anceni hesab u inan ra persan perseni.⁴⁷

Şair şiiira *Qebır Bêr Xu Kerd A* dı vano wexto ki merdı erzeni qebır u qebır dı sualan tera perseni. Goreyê cewabê xu cı ri ca tayin keni. İnsan zaneno ameyo dunya u dima zi mireno. Gereka goreyê ino zanayiş hedreyiya xu bikero. O ki hedreyi kerda/nêkerda qebır ra dest pê keni sualan perseni, herkes goreyê hedreyiya xu cewab dano. Şair rêzan dı nameyê Munker u Nekir nêşixulneno, herında inan dı vano “dı melek”.

---

⁴⁷ Süleyman Toprak, “Munker u Nekir”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, Cilt:32, r.14.

Dı melek yê tu ra suwalon persên / Bizon cewab bîd tı yin ra holi vinên

O gueri ra yi yoca tu r' te'yin kên / Qebır bêr xu kerd a ver bı ma yena (110/4)

1.1.2.4. Rıdwan

Kelimeya rıdwani Qur'ano Kerim dı menaya 'rıza' dı şıxuliyeya. Ino melaiket, pawitoğê berê Ceneti yo.⁴⁸

Kelimeya rıza ferheng dı yena menaya “şa biyayiş/memnun biyayiş” u kelimeya rıdwan zi mastarê ina kelime ra ameya. Kelimeya rıdwan ferheng dı yena menaya “halê şa biyayişi”. Qur'ano Kerim dı kelimeya rıza hırıs u hiri cayan dı viyeren a u inan ra hıryes hebi zi şeklê rıdwan dı yi u ino zi bı eleqayê zatê Homayi yo.

Cenet cayê ê merdımano ki Homa inan ra biyo razi u ina raziti ser ra qey xela u mukafati ê şırawıtı cenet. Merdım eşkeno vaco o melaiketo ki wezifedarê berê Ceneti yo zeg ina raziti temsil bıker o nameyê Rıdwani niyayo pa.

Şair vano şewa ki Hz. Muhammed ameyo dunya berê Ceneti biyo a. Cenet dı tewır tewır nimeti est i. Êyi ki şını Cenet ini nimetan ra bêhed u hudud weni u bêhed u hudud reheti vineni. Hz. Muhammed wexto ki ameyo dunya ini nimeti cı ri eysa yi.

Rıdwon bêr cennêt kerd ib a / Ni'met Homê yi ra eysa

Keyfu şenayi kot her ca / Şewa g' Muhemmêd şeref da (68/4)

1.1.3. Kıtabi Bımbareki

Goreyê baweriya İslamiyeti çar hebi kıtabi bımbareki est i. Ini; Tewrat, Zebur, İncil u Qur'ano Kerim i. Tewrat Hz. Musa pêxemberi ri, Zebur Hz. Dawud pêxemberi ri, İncil Hz. İsa pêxemberi ri u kıtabo peyın Qur'ano Kerim zi pêxembero peyın Hz. Muhammedi ri ameyo.

Mala Faruq Baynali, diwanê xu dı, kıtabanê bımbarekan ra teyna behsê kıtabê peyini yani Qur'ano Kerimi kerdo.

1.1.3.1. Qur'ano Kerim

Qur'ano Kerim, kıtabo bımbarek ê Bısilmanan o u hetê Homayi ra pêxembero peyın Hz. Muhammedi ri şırawiyayo. Qur'ano Kerim sureyan ra, sureyi zi ayetan ra yeni meydan. Qur'ano Kerim dı 114 sureyi est i, sureyi Asr, Kewser u Nasr her yo

⁴⁸ Halil İbrahim Bulut, “Rıdwan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, Cilt:35, r.55.

hiri ayetan ra ameyi meydan u sureyi tor kilm i; sureya tor derg zi sureya Beqera ya u 286 ayetan ra ameya meydan. “Qur’ano Kerim dı zê itiqad, ibadet, adab u exlaq, ceza, şiret u tawsıye, raşti u kozmiki mewzuyi ca geni. Qur’ano Kerim dı 6236 ayeti est i.”⁴⁹

Qur’ano Kerim yo hew dı nêameyo war, nızdiya vist u hiri serran dı qısım bı qısım ameyo war. Ino zi semedê ezberkerdış, wexto kilm dı doruver dı vilabiyayiş u fambiyayişê Qur’ani yo. “Û ay kafiron va: La çıra temomê în Qur’onî yo dori d’ ci rî nazil nîbi? Ey qasidê Mi! Ma ina qeydi nazilkerdi ko Ma pê yî qelbê tu bişedîni. Ma wu, hêdî-hêdî û tîdima tu rî wend.”⁵⁰

Qur’ano Kerim yeno menaya Kelamê Homayi. Semedê fambiyayişê dinê İslami u heyatê xu dı mo din yo bı yo caardış gereka Qur’ano Kerim fam bıbo. Goreyê baweriya İslami, ê kitabı ki hetê Homayi ra şırawiyayi Qur’ano Kerim miyanê inan dı kitabo peyin o u ey ra pey hını berê wehiyi qefiliyayo, yona kitab hını nêşırawiyeno. “Pêxembero peyin Hz. Muhammedi ri bı wasıtayê Hz. Cebrail u pê wehiy ameyo war. Kelimeya Qur’an ferheng dı yena menaya ‘pêser ardış, wendış, yoca ardış’.” Hz. Muhammed wexto ki şıno şikeftê Hira Hz. Cebrail yeno hetê yı u vano: “Bıwan”. Hz. Muhammed vano: “Ez nêzaneno bıwani”. Inay sera Hz. Cebrail hiri hewi eyini çi tera vano u Hz. Muhammed zi her dor eyini cewab dano. Hz. Cebrail ayetanê sureya Eleq cı ri waneno. “Serra 610 dı wexto ki Hz. Muhammed çoras serrê bı, vist u hot ê aşma Remezani dı dest pê war ameyişê Qur’ano Kerimi biyo.”⁵¹

Wextê pêxemberi dı Qur’an yoca dı nêancıya bı piser, wefatê pêxemberi ra pey hem riyê vilabiyayişê mıntıqayêkê hirayi ê Bıslımanan hem zi riyê mergê şehabeyan ra tersê vinbiyayişê ayetan ser ra Hz. Ebubekiri Qur’ano Kerim ard yoca u kerd yo mushaf, wextê Hz. Osmani dı zi nusxayi Qur’ano Kerimi yeni zêdkerdış. “Hz. Ebubekir (r.a) wazife dano Zeyd b.Sabiti u vano, ayetanê Qur’ani biyar yoca u Mushaf bıker. Hz. Osman zi reyna Zeyd b.Sabit ra vano bı lehçeya Qureyşi Qur’ano Kerim zêd bıker. Hot hebi nusxayan keno zêd. İni nusxayi hot welatanê İslami ri şırawiyayi.”⁵²

⁴⁹ Keskin, e.n.v., r.18.

⁵⁰ Sureya Nahl, Ayet 32/361.

⁵¹ Abdulhamit Birışık, “Kur’an-ı Kerim”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, Cilt:26, r.383-384.

⁵² Keskin, e.n.v., r.16.

Qur'ano Kerim, kitabêko muqeddes o. Çunki kitabo peyin o, ey ra pê zobina kıtabi nêyeni. Hetan ını rocan qet nêxerepiyo, nêbedılıyo u hetan qıyamet zi ina maneno. Çunki, Qur'ano Kerim muhafazayê Homayi dı yo.

Dinê İslami dı cayê Qur'ano Kerimi zaf pil o, çunki çımeyo esas ê İslami Qur'ano Kerim o, Qur'ani ra pey zi suneta pêxemberi yeno. İnsan sarê ra hetan nenguyê xu pê her wesla xu Qur'ani ra bawer keno. Qur'ano Kerim, kelimê Homayi yo u inay ra her herfa yı semedê Bısilmanan zaf bıqıymet a.

Homê in Qur'an ma r' şawıt / İns u cin peron eşnawıt (12/1)

Wexto ki zaf vor varena her ca qefiliyeno. Merdım qayıl bıbo şiyero cêk gereka ewil rayir akero. Verniye rayir merdım bıxu keno a labelê peyniyê rayir nêzaneno. Ino şiyayış cı ri beno ders. Êyi ki yı ra pê yeni beni tabiyê yı. Vercu şoq çini yo, labelê êyi ki peyni ra yeni şoqê inan rêça lınganê ê verinan o. Qur'ano Kerim, semedê ma şoq u roşnayiyêka pil a, Hz. Muhemmed zi rêça verin o. Ma sewbina rêçan dıma şiyeri, ma şoq ra zi kueni dur.

Qur'an rehber cahdê ma ker / Ma dımê yi ra ava ker (16/4)

Şair şiira Qur'an dı vano, Qur'an rehberê zanayeyan o, rueşnayıya ehlê iman o, tercumeya inê kainati yo, xutbeyo ezeli yo, alemi terbiye keno u fihrist kıtaban o.

Tı ruh cesêd mı ra nivêj bê imon / Mı bıçarn tabi Muhemmêd u Qur'an (r.88-89)

İnsan Qur'an u sunet ra dur bıbo; holi, heq, edalet, famkerdış, ilm u irfan, medeniyet ra zi duri maneno.

1.1.4. Pêxemberi

Kelimeya pêxemberi yo kelimeya Farıski ya u menaya o ki xeber kırışeno u qasid dı şıxuliyena. Ina kelime, herında kelimeyanê resul u nebi dı şıxuliyena.⁵³ Beynateyê pêxemberan u insananê binan dı têkı ferqi est i. "Pêxemberi wayirê tiki xusisıyetan ê. Ini xusuiyeti; mucizeyan mucneni, wahiy geni u ını wahiy tebliğ keni, pêxemberi zi insani u zê insanan cuyeni, hetê Homayi ra ameyi vicnayış, wayirê qala raşt i u emin i."⁵⁴

İnsano verin u pêxembero verin Hz. Adem ra hetan Hz. Muhemmedi zaf pêxemberi ameyi ri erdi. Pêxemberi semedê insanan rayirmuetoğ i. İnsani wexto ki

⁵³ Pala, e.n.v., r.370.

⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, Cilt:34, r.259-261.

rayirê heq ra veciyayi heq u batil çıta yo musneni inan u çiyêko batil ra dur vındertiş ser malumat dani. Pêxemberi emri İlahi xeber dani insanan u ini emri teyna bı fek nêvani, heyatê xu dı ini kelimê Homayi ani ca u bı ino qeyde insanan ri beni rehber.

Humara tamamê pêxemberan nêzaniyena. Qur'ano Kerim dı nameyê vist u panc pêxemberan viyerenen. Ini; Adem, İdris, Nuh, Hud, Salih, Lut, İbrahim, İsmail, İsheq, Yaqub, Wıısıf, Şuayb, Harun, Musa, Dawud, Suleyman, Eyub, Zulkifl, Yunus, İlyas, Elyesa, Zekeriya, Yehya, İsa u Muhammed i. *Diwanê Arçugi* dı zi behsê ini vist u panc pêxemberan hemın biyo. Diwan dı zafi ra behsê heyat u mucizeyanê inan biyo.

İnsani bı wasıteyê pêxemberan vera Homayi dı wazıfeyê qultiya xu museni. Pêxemberan dı sıfeti ismet, emanet, fetanet, sıdğ, tebliğ est i.⁵⁵

1.1.4.1. Hz. Adem

Hz. Adem, insan u pêxembero verin o. Homayi insano verin herr ra vıraşt. “Homê wu herri ra xelqkerd û dima tera va: Bibi! Wu zî bi”⁵⁶ “Serê erdi dı çıqas herr est a piyoreyê herr ra nimuneyi ameyi guretiş u biyi timiyan, ino timiyanbiyayiş ra Hz. Adem vıraziya.”⁵⁷ Hz. Adem hem insano verin o u hem zi babiyê insanan o. “Adem babiyê insaneti yo, ay ra menaya insani dı zi şıxuliyeno.”⁵⁸ Xuera munaqaşayanê kokê kelimeya Ademi dı idia beno ki ina kelime zıwananê Sumer, Asur-Babil dı şeklê *adamu* dı ca gena u Sumerki dı menaya *babiyê mi*, zıwanê Asur-Babil dı zi menayanê *o ki vıraziyayo, ameyo meydan, qic, cıwan* dı şıxuliyaya.⁵⁹

Homayi wext Hz. Adem vıraşt, dıma dadiya insanan Hz. Hewa vıraşt u Cenet dı ca da inan. Labelê badê wextan Şeytani belayê xu sawıt inan, ê xapıti u inan bê emiriya Homayi kerd u inay ser ra zi Homayi ceza da inan u ê şırawıti dunya. Çunki şeytani vat bı ez Ademi pilêri ya Ademi ri secde nêberd bı u vat bı ez gereka Adem u ewladanê ey heta qiyamet bıxapini u rayirê heq ra veci.

⁵⁵ Keskin, e.n.v., r.19-20.

⁵⁶ Sureya Al-i İmran, Ayet 59/56.

⁵⁷ M. Canbulat & İ. Karagöz & F. Karaman & İ. Paçacı & A. Gelişgen & İ. Ural., *Dini Kaynaklar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2006.

⁵⁸ Pala, e.n.v., r.6-7.

⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Adem”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, Cilt:1 r. 358.

Wexto Ma Meleketon ra va: “Adêmî rî secde berên! Pîyorin secdi berd, bîla îblîs. Yî, ri çarna a, û pîltî kerd, û pê bi kafîr.”⁶⁰

Şair vano Hz. Adem wexto ki Cenet dî teyna maneno Cenet qê yî cayêko beqa bî. Homa dadiya ma Hewa şiraweno u ino beqa beno fena.

Adem Cennet id wext têna b' / Cennet qê yi mesken beqa b'

Hesrêti yi qê zewac Hewa b' / Beqa bi teng fena ava b' (166/4)

Nesla insani pê cini u camêrdi dewam kena. “Homawu ko şîma yo nefso wahîd ra xelqkerdî û hemserê yî zî aw nefis ra xelqkerd ko pê sukunet bivînu.”⁶¹ Ino zêdbiyayîş Hz. Adem u Hz. Hewa ra dest pê kerdo. Homayi, xelegnayışê insanê verini ser ina vato: “...Ez rîardî d' yo xelîfî nona ru.”⁶² u Adem kerdo xelife. Şair şîira *Tu Fermon Şawit* dî rêzanê verinan dî behsê Hz. Ademi u Hz. Hewa kerdo.

Tu ri 'erdi r' Adem şawit / Têna mend ci r' Hewa şawit

Kerd xelife ma eşnawit / 'Ezmon ra ci r' fermon şawit (18/1)

Hz. Adem u Hz. Hewa beni wayirê qıcan. Ini qıci yın beni wayirê kar u gure. Şair şîira xu dî kar u gureyê inan ra ina behs keno: *Yi pêr bi cıtyer u sêdwon (18/2)* Goreyê tarişxınasan, Habil wayirê dıwari u Kabil zi cıtyer bî.⁶³

Şairi diwanê xu dî şîiranê *Tu Fermon Şawit, Du'ay Pêxemberon u Muhebbet* dî behsê Hz. Ademi kerdo. Dî cayan dî zi ifadeyi *Beni Adem u qij Adem* viyereni, inî zi yeni menaya “insan”.

Wextê Hz. Ademi ra nat, yani hadiseyê Habil u Kabil ra nat bîra, bırayi ri dışmen o. İnsan yobinan nêwazeno u peyniya inê nêwaştîşî dî hesudi esta. Şair vano insan nankor o, bêşikret o, heqê yobinan weno.

Lora qijon Adêm şit kal werd / Dima z' wirişt heq yobin werd (188/1)

Şeytan, wexto verin ra nat fesadî, pisi, xırabi erzeno benateyê insanan. Hz. Adem u Hz. Hewa Cenet dî piya bi, şeytani ita ra dest pê kerd u heta qıyamet insanan kaş keno xırabi. Ma va: “Ey Adem! Ti û hemserê xu cenneti d' bihewîyê; uca d' şîma çita wazenî biwerê; lêk nizdîyê ina dar meşîyê, eg şîma nizdîyê ina dar şîyerê şîma

⁶⁰ Sureya Bakara, Ayet 34/5.

⁶¹ Sureya Eraf, Ayet 189/174.

⁶² Sureya Bakara, Ayet 30/5.

⁶³ M.Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Nisan 2016, r.51-52.

benî zalim î.” “Lêk Şeytonî derheqê aya dari d’ lingê yîn rêsna ra, û yin uca ra ardî tever. Ma zî va: “De uca ra bîyên war! Şîma nêyarê yobînon î. Rîardî d’ qey şîma mudêk hewatî u dewirtî esta.”⁶⁴ Şeytan inan xapineno u ini zi ina dar ra fêki weni, Homa inan Cenet ra erzeno. Dîma Hz. Adem (e.s) u ciniya ey tobe keni, Homa zi tobeyê inan qebl kenno.

Adêm tobi kerd qê Homayi / Homayi va ti êr xêr omê (34/1)

1.1.4.2. Hz. İdris

İdris pêxember, Şit pêxemberi ra pê ameyo. Cı ri hiris suhufi şırawiyayi. Qur’ano Kerim dı teyna dı cayan dı, ayetanê 56-57 ê sureya Meryem u ayetanê 85-86 ê sureya Enbiya dı raşt raşt behsê ey biyo. “Û in kîtabi d’ hîkayetê İdrîsî z’ biwun. Bîşek wu însoneko sadiqi b’ û yo pexemberi bi. Û Ma meqamêko berz da yî.”⁶⁵

İdris pêxemberi zi zê hemeyê pêxemberan ummeta xu dewetê İslami kerd u emrê xu qey Homayi xerc kerd.

Şairi, teyna yo ca dı behsê İdris pêxemberi kerdo. Homayi, İdris (e.s) meqamêko berz dı pawito. İdris, rayirê heq ra nêveciyayo. Hetan peyni rayirê xu dı vınderto.

Paştê yi ra İdris şawit / Meqomêko berz id pawit

Yi sırf riyê heq eşnawit / ‘Ezmon ra ci r’ fermon şawit (18/3)

1.1.4.3. Hz. Nuh

Hz. Nuh pêxemberanê pılan ra yo. Miyanê panc pêxemberanê pılanê ki pê nameyê *ulu-l’azm* yeni şınasnayış dı ca geno.

Nuh, semedê iqazkerdışê qomê xu şırawiyayo. Qomê xu baweriya tewhidî ri dewet kenno, labelê qomê yı inkar kenno. Nuh ehwalê qomê xu Homayi ri vano u dîma zi Homa tofan dano, qomê yı miyanê aw dı xeniqiyeno. Êyi ki raşt ra tobe keni tobeyê inan qebl beno, ê ki tobe nêkeni helaq beni.

---

⁶⁴ Sureya Bakara, Ayet 35/5.

⁶⁵ Sureya Meryem, Ayet 56-57/308.

Bîşek Ma Nuh qewmê yî r' şirawit û yîn ra va: “Ey qewmê mi, Homê r' îbadet bikerê û bîla Yî tu-îlahêko bînê şima çîn o. Ê ez terseno ko âzabê ruejê pîl biginu şima.”⁶⁶

Nuh (e.s) qomêkê zalım ri ame u nêşka zalıman dır sare bianco. Eger verniya inan nêro guretış ini zalımı dunya xerıpeni u fesadı keni. Hz. Nuh, ino weziyeti ser ra gerreyê inan keno Homayi. Homa semedê gemi vıraştış emır dano cı u wexto ki muhletê inan tamam beno Homa ezab varneno kafıran ser u tofan bena ra. Bawermendi xelisiyeni u kafiri hemeyê helaq beni.

“Yîn Nuh tekzîb kerdî û Ma zî wu û ayêko torê yîwa pê gêmî xelesnê û ayêko ayetonê Ma zûr hesebnenî Ma ayî z' gherq kêrdî. Bîşek yin qewmêka kuarî bî.”⁶⁷

Wextê tofani dı êyi ki xeniqiyayi miyanê inani dı lacê Hz. Nuhi zi esto. Kam beno wa bibo eg rayirê heq ser dı nêbo nêşkeno ezabê Homayi ra bixelisiyo. Xelas, pê mal u mîlk ya zi nesil mumkun niya, xelas ancax pê Homayi ri iman ardış u goreyê emıranê Homayi cuyayış mumkun a.

Nuh berma va laj mı ben vin / Homê va tı nişken yi vin

Va kafıron 'erd id meverd / Zalımon facıron deverd (34/2)

1.1.4.4. Hz. Hud

Hz. Hud, qomê Adi ri şirawiyayo la qomê Adi vateyê yı nêkerdo u peyni dı Homayi qomê Adi helaq kerdo.

“Ê Ma semedê qewmê Âdî birê yîn Hud şirawit. Hudî yîn ra va: Ey qewmê mi, Homê r' îbadet bikerê, bîla Yî tu-îlahê şımawo bîn çîn o. Şima teyna hê Homê r' buetonon kênî.”⁶⁸ Qewmê yî va: Ey Hud! Tu ma rî delîlêko eşkera nıyard û ma pê vatê tu îlahonê xu terk nîkenî. Ê ma bixu zî tu rî imon nıyanî.”⁶⁹

Diwanê Arçugi dı şair, dı şıiran dı, şıiranê *Tu Fermon Şawit u Du'ay Pêxemberon* dı behsê Hudi (e.s) keno. Hz. Hud semedê qomê Adi ameyo labelê qomê ey, ey inkar keno, inay ser ra Hz. Hud Homayi ri dua keno u Homa inan ri şeklê puki dı yo ezabo pîl şiraweno.

⁶⁶ Sureya Eraf, Ayet 59/157.

⁶⁷ Sureya Eraf, Ayet 64/157.

⁶⁸ Sureya Hud, Ayet 50/226.

⁶⁹ Sureya Hud, Ayet 53/226.

Tu Hud Nebi 'Ad ir şawıt / Yın kerd rık çik nieşnawıt

Baği İrem ternı b' bı wışk / Tu 'asiman ra adır şawıt (20/2)

“Û hem ina dunya d' hem zî axîret d' kotî mînê lanetî. Hayadar-bên ko Adî, Homê xu înkâr kerdi. Û hayadar-bên ko lanet ha Âdî sera ko qewmê Hudî bî.”⁷⁰

Inê puki heşt roci u hot şewi dewam kerd. Peyniya puki dı her ca bı wışk, zergunayiya erdi piyer bi vin. Homayi cezayêka pil da inan.

Hot şew heşt ruêj puk virazya / Baxçê bi wışk yenê bi zuwa

Homê ci r' yo adır varna / Qom Ehqaf hin nibı ava (20/3)

1.1.4.5. Hz. Salih

Salih pêxember zi pêxemberanê pılan ra yo. Nameyê Salih pêxemberi *Diwanê Arçugi* dı raşt raşt nêviyerenê labelê nameyê qomê ey u ê meseleyi ki wextê yı dı ameyi ra behsê inan beno.

Qomê Semudo ki qomê Adî ra pê bı zıxm u eraver şı vercu dinê tewhid ser bi labelê badê wextan zê qomê Adî pêxemberi red kerdi u putan ri ibadeti kerd. Qomê Semudi vateyanê Salih pêxemberi ra bawer nêkerdên. Qomê Semudi koyan dı bani vıraşti u merdım zanenê ita dı heyat esto. Şair, cayêk dı behsê cayê cuyayişê qomê Semudi keno.

Semud Hicr kerd ib mesken / Deşt u beri d' her ca bıb' şen

Ğerib nihewnên ruej u şew / Şikêft kerdi b' zê yo gulşen (20/4)

Diwanê Arçugi dı yona ca dı zi behsê mucizeya dewa ê Salih pêxemberi beno. Wext qomê ey cı ra mucize waşt Homayi qey mucize yo dewa şırawıt.

“Bîşek ma ina deva semedê îmtîhon û teselê yîn şırawenî û ti zî yîn bipaw û sabir biker.”⁷¹ İnan ri ameyişê dewa mucize bi u yo çiyê deva estbı, zaf aw şımitên. Rocêk dewa awa inan şımena u cı ri şıt dana, rocêk zi ini awa xu şıxulneni. Miyanê inê qomi ra eşqiyayi veciyeni u dewa yani mucizeya Homayi kışeni. Ino kıştışê dewa ser ra Homa inan helaq keno.

Yi bıb' har kuêşk yin omê war / 'Ezmon yin ırz af bıb' ğedar

⁷⁰ Sureya Hud, Ayet 60/227.

⁷¹ Sureya Kamer, Ayet 27/528.

Devê Homê kerdî b' hewar / Fermon Homê yi kêrd tarmar (22/1)

1.1.4.6. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim yo şikeft dı ameyo dunya u uca dı biyo pil. İbrahim (e.s) şikeft dı, yo roc dı zê yo hefte, yo heftı dı zê yo aşm, yo aşm dı zê yo serr ina lez beno pil.⁷² Wexta ki şikeft ra veciyeno tic şiya awan. Yo astare vineno vano “Rebê mı ino”. Şew şına u beno roc, ini beni vin. Dima aşm vineno vano “Rebê mı ino.” Dima zi roc vineno vano “Rebê mı ino.” Şand diyeno u ino zi beno vin. Vano: “Êyi ki beni vin şini, ini nêbeni Rebê mı.”⁷³

Inay ser ra Hz. İbrahim Rebê xu şınasneno, cı ri iman ano u reseno hidayet.

“Û mi verê xu çarna hetê kesîwa ko ârd û azmênî xelq kerdî. Ez Homê xu yo zono û ez muşrikan ra nîyo.”⁷⁴

Homayi ri imanardış ra pê, mucadeleyê Hz. İbrahim u muşrikan dest pê keno. İbrahim putan keno werde werde. Inay sera Nemrut, semedê Hz. İbrahimi adır keno hedre u ey erzeno miyanê adiri. Homa Teala Hz. İbrahimi inê adiri ra paweno, wı wexto ki miyanê adiri dı yo Homa ê adiri keno serdın. Şair, diwan dı behsê inê hali keno.

İbrahim pêğmêr tay niont / Mu'min Lut ib mulhid Nemrut

Tu 'ezmon ra fermon şawıt / Adır bı serdın yi pawıt (22/2)

Homa, Hz. İbrahimi adır ra paweno. Ino adır ra xelasiyayişê ey mucizeyanê ey ra yo mucize ya.

1.1.4.7. Hz. Lut

Goreyê çimeyanê tarixiyan bîrarzayê Hz. İbrahim (e.s) yo u keso ki tor ewılı Hz. İbrahim ri iman kerdo Hz. Lut o. Lut, lacê Harani yo; Haran zi bîrayê İbrahim (e.s) yo. Hz. Lut, şino welatê Sedum u Amure dı cuyeno.⁷⁵

Qomê Luti, gunayo ki inan ra ver qet yo qomi nêkerd bı kerdên. İnan cini warverdên u camêrdan dı gureyo xırab kerdên. Hz. Lut, qomê xu dewetê hidayeti keno labelê qomê yı inkarê xu ser şino.

---

⁷² Köksal, e.n.v., r.144.

⁷³ Köksal, e.n.v., r.147.

⁷⁴ Sureya Enam, Ayet 79/136.

⁷⁵ Köksal, e.n.v., r.167.

Û ma Lut zî qewmê yî r' şirawit ko qewmê xu ra va: “Gelo xirabîyako şima ra ver dunya d' tu-kesî nîkerda şima hê ay kênî? Gelo şima hê cinîyon warverdenî û qey şehwêti hetê comîyerdona şinî? Bîşek şima qewmêka musrîf î.”⁷⁶

Qur'ano Kerim dî vist u hot cayan dî nameyê Hz. Luti zikir beno. Hz. Luti, tebliğê İbrahim pêxemberi qebl kerdo (Ankebut 29/26), ê piya resayi welato bî bereket (Enbiya 21/71), pêxemberan ra yo yo (Saffat 37/133), cî ri hukum u ilim diyayo, salihan ra yo (Enbiya 21/74-75) diyo zanayiş.⁷⁷

Ciniyanê dî pêxemberan inan ra bawer nêkerdo. İnan ra yo Hz. Nuh yo zi Hz. Lut o. Hz. Lut qomê xu iqaz keno u vano gureyanê gunayan u xıraban ca verdên u goreyê emrê Homayi bıcuyên; labelê qomê yî ra tay teni yî dima şini inan ra zaf teni rayirê batıl teqîb keni, ciniya Hz. Luti zi miyanê ê ğafilan dî ca gena. “Homa qey kafiron, mîsalê cinîyê Nuhî û cinîyê Lutî ano, koy in wurdî z' binê marê di âbdonê salehonê ma d' bî. Û yîn ay âbdonê ma rî xîyanet kerd û ay âbdê ma nîşkê yîn âzabê Homê ra bixelesnê. Û tera omî vatiş: Şima zî torê ayê bînon şîyerê mînê adirî.”⁷⁸

Şair zi çarrêza cêrin dî işaretê inê weziyeti keno u behsê isyan u vera inê isyani dî zi cezaya ki inê qomi ri ameya ser vîndeno.

Tu qom Semud ir Lut şawit / Mel'enêt pêrun eşnawit

Zê cinê Nuhi b' cinê Lut / Bawer nibi heton mênd rut (22/5)

Mala Faruq şîira *İmdad Eya Hebibellah* dî zi weziyetê eyro ra gerre keno u behsê wextê Hz. Hudi keno. Şair, gunayo ki bî sebebê helaqê qomê Hz. Hudi dunyaya eyroyin dî pê qanunan muhafazayê biyayişê ey ri isyan keno u qey hewari vendeno Hz Muhammedi.

Êşt mon ummet 'adêt qom Lut / Qanun vêt zê qanun qom Hud

Nefs u şehwet gurêt kêrd put / İmdad eya Muhemmed Mehmud (96/1)

1.1.4.8. Hz. İsmail

Hz. İsmail, lacê Hz. İbrahimi yo. Hz. İbrahim ewılı Hz. Sare dır zewıcıyaye bî. Vercu qicê inan nêbiyên, Hz. İbrahim pê vateyê ciniya xu Hz. Sare, Hz. Hacer dır zewıcıya. Ino zewac ra inan ri Hz. İsmail bî. Inay ser ra Hz. Sare yers bi u Hz.

⁷⁶ Sureya Eraf, Ayet 80-83/159-160.

⁷⁷ Ömer Faruk Harman, “Lut”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, Cilt:27, r.228.

⁷⁸ Sureya Tahrim, Ayet 10/560.

İbrahimi ra va “ tı gereka Hz. Hacer u lacê ey tiya ra beri yona welat”. Hz. İbrahim zi Hz. Hacer u Hz. İsmaili beno Mekke. Hz. İsmail, dadiya xu dır Mekke dı cuyayo. Homayi pêxemberti daya cı. Êyi ki Hz. İsmaili dewetê İslamiyeti kerdı, inan ra tıkin iman ard, tıkin zi inkar kerd.⁷⁹

Zeg ma cor dı zi va vercu qicê Hz. İbrahimi nêbiyên. O zi dua keno u vano wa yo lacê mı bıbo ez inê lacê xu Homayi ri qırbana kena. Homa yo laci dano cı. Şewêk honê xu dı vineno lacê xu sare bıneno. İbrahim (e.s), Hz. İsmaili beno u wexto ki tam ey sare bıneno, cı ri yo boraq şırawiyena u Hz. İsmail zi ina xelısiyeno. Ê Ma mîjdonê tutêko hâlîm da ci. wexto tut hînî eşkênê yî d’ tîbîgêru, İbrahîmî va: “Lajê mi, bîşek mi honi d’ dîy ko ez ho tu sarıbirneno. Dê bionî, ti vonî se?” Lajî va: “Babî mi, çîko tu rî emir bîyo, bîyar ca. İnşAllêh tigo bivînî ez sabir keno.” Wexto wurdî z’ teslîm bîy û İbrahîmî laj fêk-sera ârdi d’ na ru. Ê Ma venda ci, va: “Ey İbrahîm!” Bîşek tu hon tesdîq kerdı û ard ca. Bîşek Ma, sewabê muhsînön û holon, ina qeydî donî ci.”⁸⁰

Kebı, semedê Bısilmanan qıble yo. Hedrekerdışê ino qıble dı renca Hz. İbrahim u lacê ey Hz. İsmaili esta. Wexto ki vıraştışê dêsê Kebıyi dewam keno oniyeni dês biyo berz u hını nêreseni uca. Semedê inay Hz. İsmail yo kerraya pil ano u Hz. İbrahim şıno sêr ina kerra u runayışê dêsî dewam keno.

Dewet kerd ma bi bextıyar / Dewir İsmâ’il kerd destkar

Dewê Mekki ci r’ bi diyar / Xeyru’l-Enam ır kerd bajar (22/4)

Hz. İbrahim u Hz. İsmail piya yemê Kebı kend u kerd tamam, dıma zi hec xu kerdı.⁸¹ Şair wexto ki behsê İsmaili (e.s) keno behsê vıraştışê Kebı zi keno. Hz. İbrahim u Hz. İsmail piya Kebı vırazeni.

Hz. İbrahim, lacê xu u ciniya xu beno bêteyê Sefa u Merwe dı verdeno. Wexto ki şını, zode u awê xu xu dır beni u ini zi yo mudeyê ra pê qediyeni. Inay sera Hz. Hacer, Hz. İsmaili uca dı verdena u hot hew bêteyê Sefa u Merwe dı şına yena. Agêrena yena ki, cayo ki Hz. İsmail ronayo uca ra aw veciyena. Dor u verê ina aw gena. Ina awe, awa zemzem a.

⁷⁹ Köksal, e.n.v., r.234.

⁸⁰ Sureya Saffat, Ayet 101-106/448-49.

⁸¹ Köksal, e.n.v., r.203-204.

Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo / Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmâ 'il o
Birr adayış qê kalik pêxemberi ma yo / Pa zemzem u Sefa Merwa ra qiblê ma
yo (160/2)

1.1.4.9. Hz. İsheq

İsheq (e.s) lacê dıyın ê Hz. İbrahimi yo. Ciniya verin ê Hz. İbrahimi Sariye ra biyo. Vercu qıcê inan nêbiyên Hz. İbrahim pê vateyê ciniya xu Hz. Sariye, Hz. Hacer dır zewıcıya. Ino zewac ra inan ri Hz. İsmail bı. Inay ser ra Hz. Sariye yers bi u Hz. İbrahimi ra va “ tı gereka Hz. Hacer u lacê ey tiya ra beri yona welat”. Hz. İbrahim zi Hz. Hacer u Hz. İsmaili beno Mekke u tepiya yeno. Badê wextan wexto ki Hz. İbrahim u Hz. Sariye bibi extiyar inan ri Hz. İsheq bı. Semedê İbrahim mijdanê Homayi yo.⁸² “Ma yî r’ İshaq û tuernê yî Yaqub bexş kerdî. Ê Ma pîyora kerdî salêhî.”⁸³ “Ê Ma İshaq u Yaqub nasîbê yî kerdî. Ê Ma pîyora hîdayet kerdî.”⁸⁴

Şairi, diwanê xu dı teyna yo ca dı behsê İsheq pêxemberi kerdo. İsheq pêxember semedê Hz. İbrahim u ciniya ey Hz. Sariye yo mijdan o.

İshaq mijdanê Homê yo / Laj İbrahim u Sariye yo

Kalik Beni İsrailon o / Berekêt 'erd Filistin o (24/1)

1.1.4.10. Hz. Yaqub

Hz. Yaqubi, tornê İbrahim pêxemberi u lacê İsheq pêxemberi yo. Duyes laci Yaqub pêxemberi bibi labelê ey tor zaf Wısfı ra hes kerdên inay ra lacanê binan hesudi kerd u Wısf berd eşt bir u babiyê xu ra va vergan Wısf werdo. Çıqas ey inan ra bawer nêkerd u baweyê resayışê Wısfı vındert zi pıra derd ant u berma peyni dı vinayiya xu kerd vin.

“Ma yî r’ İshaq û tuernê yî Yaqub bexş kerdî. Ê Ma pîyora kerdî salêhî. Ê Ma yin kerdî îmomê ko pê emrê Ma insonon hîdayet kenî. Ê Ma yin rî wehîy kerd ko guro xeyr bikerê. Nimaj bikerê û zikat bidên, yin zî Ma rî îbadet kerdênê.”⁸⁵

Şair vano Hz. Yaqubi Hz. Wısf kerd vin u dıma hesretê yı ra bı kor. İmtihanê ey zi yo het ra pawıtışê rayirê lacê xu heto bin ra zi diyayışê xayintiya lacanê xu yo. Yaqub pêxember, hiviya xu nêbirneno u pawıtışê rayirê Hz. Wısfı sabır musneno ey.

⁸² Köksal, e.n.v., r.239.

⁸³ Sureya Enbiya, Ayet 72/326.

⁸⁴ Sureya Enam, Ayet 84/137.

⁸⁵ Sureya Enbiya, Ayet 72-73/326-327.

Ya'qub Ken'an xu r' kerd ava / Yusuf kerd vin wı bı e'ma

Homê ra xu r' sabır musa / Tu wı tewil honon musna (24/2)

Şair şiiira *Du'ay Pêxemberon* dı ca dano ayeti. Ini ayeti zi benateyê Hz. Yaqub u laci ey dı viyereni. Şair kelima bı kelima ayet nêgureto labelê pê zıwano şiiir ca dayo cı. Laci bini Wıısıfı sera qehrê babiyê xu Hz. Yaqubi vineni u tesel dani cı.

“Yaqubî va: Ez ho derd û kulê xu ver teyna Homê heti d' gerri keno û ez terefê Homê ra çıko şima nîzonî zono.”⁸⁶

Ya'qub eleyhi selam va / Ez dêrd xu Homê ra vona / Çi g' şima nizon ez zona (36/1)

1.1.4.11. Hz. Wıısıf

Wıısıf pêxember lacê Hz. Yaqubi yo. Hz. Yaqubi, Hz. Wıısıfı ra zaf heskerdenê u Hz. Wıısıf, qê Hz. Yaqubi lacanê binan ser ra bı. Hz. Yaqub tewilê honan zaneno u Hz. Wıısıf zi tewilê honan musna. “Bionî Homê tu, tu vîjneno û tabîrê honon bi tu donu musnayîş û nîmetê xu tu û Key-Yaqubî sera keno tamom.”⁸⁷

Bırayê ey ino heskerdîşê babiyê xu vineni u hesudi keni. Hz. Wıısıf honê xu dı vineno yondes astareyi tic u aşm cı ri secdı keni. Ino honê xu babiyê xu ra vano u babiyê ey vano bırayanê xu ra mevac. Bırayi şınaweni u hesudi dahana bena zêd, semedê Hz. Wıısıf dom keni hedre. Hz. Wıısıfı erzeni zerreyê yo bir, yo heywani sare bırneni, guniya heywani saweni işligê ey a u yeni keye. Bırayi wext vêciyeni huzurê babiyê Yaqub pêxemberi vani yo vergi Wıısıf werdo u babiyê inan zaf qehıryeno. Êyi ki yeni bir ra aw beni vineni ki Hz. Wıısıf ho bir dı. Êyi Hz. Wıısıfı uca ra veceni u yi beni Mısır dı roşeni. O kiyeyo ki wı şıno de uca dı ciniyê kiye, Zuleyxa, wazena bıkuwero nefşê yı. Wıısıf yo merdımı zaf rındı o u ina rındiya ey hişa cini bena. Hz. Wıısıf wexto ki ay ra remeno cini hêt pê ra işligê yı dırnena. Zuleyxa vana Wıısıf ameyo hêt mına u inay ser ra Hz. Wıısıfı erzeni zindan.⁸⁸

Kıtab dı hiri cayan dı behşê Hz. Wıısıfı bıyo. Şair, yo beyit dı heyatê Hz. Wıısıfı kılmi ra dayo. Beyito bin dı zi behşê eşqê Zuleyxayı kerdo. Zuleyxa eşqê Hz. Wıısıfı ra bena kor u ino eşq Hz. Wıısıfı erzeno zindan. *'Eşq Zuleyxa r' kuaroni on (168/2)* Quwetê eşqi zêd o, ino quwet Hz. Yaqubi diyar Kenan ra beno Mısır u lac u babi ano

⁸⁶ Sureya Yusuf, Ayet 86/244.

⁸⁷ Sureya Yusuf, Ayet 6/235.

⁸⁸ Pala, e.n.v., r.483.

yoca. Cayê hiriyin dı zi duaya Hz. Wısfı esta. Heyatê Hz. Wısfı zi zaf çetin viyerto, hina zi pê sebır dewam kerdo. Peyniyê zehmet rehmet o.

Tu Yusuf zi tewil musna / Xelısna birr u zındon ra

Xelısna hilê cinon a / Ci r' fermon şawıt 'ezmon ra (24/3)

Edebiyat dı Wısf u Zuleyxa piya yeni zanayış. Behsê eşqi bıbo êyi ki vercu yeni aqılê insani inan ra dı teni zi Wısf u Zuleyxa yi. Wexto ki behsê rındi bıbo Wısf yeno virê insanan.

1.1.4.12. Hz. Eyub

Eyub pêxember timsale sebırı yo, Beni İsrailan ra yo u tornê İsheq pêxemberi yo. Zaf zengin bı, wayirê zaf tutan bı. Homayi ino mal u mılkk da cı u dıma zi wı imtihan kerd. Mal u mılkkê yı destê yı ra veciya labelê ey hina zi şıkır kerd. Yo bı yo tuti yı merdi, bı nêweş, bedenê ey dı birin vırazya labelê ey reyna sebır kerd.⁸⁹

“...Bîşek wu zaf waharê sabrî bi. Ê wu çi âbdêko holi bi. Bîşek yî Homê xu zaf zikir kerdênê.”⁹⁰

Hz. Eyup pê nêweşi u sebır yeno virê insanan. Yo nêweşiya zaf xırab viyarneno. Homayi ri dua keno u Homa zi duaya ey qebul keno. Hem nêweşi ra xelisiyeno hem zi hina beno wayirê mal u mılkk.

Şairi, diwan dı behsê holi, zengini, mal u ewladan u hela nêweşi dı sebırkerdişê ey kerdo.

Eyub 'ebdêk çıqas hol ıb / Wıhar mal zaf u ewlad ıb

Nêweşê xu d' sebr sebat ıb / Şıkır kerdên birindar ıb (28/4)

Hz. Eyup wexto ki beno nêweş nêweşiya xu ra nêkeno tēmuna, durikotişê ibadetanê xu ra terseno. Inay ser Homayi ri dua keno. Duaya xu dı vano “Homawo! Dêrdêk niyo mi ser û ti waharê rehîmêka pîl ê.”⁹¹

Homa Teala insani pê musibetan imtihan keno. Ino imtihan samedê qulan o u peyniyê inê imtihani dı insan Homayi ri daha beno nızdi. Merdimo Bısilmanı gereka tewekul bıkeru u baweriya xu pê Homayi biyaro.

---

⁸⁹ Pala, e.n.v., r.144.

⁹⁰ Sureya Sad, Ayet 44/455.

⁹¹ Sureya Enbiya, Ayet 83/328.

1.1.4.13. Hz. Şuayb

Hz. Şuayb, hetê Homayi ra şarê Medyeni ri pê wezifeyê pêxemberti şirawiyayo.

Û Ma qewmê Medyen rî birê yîn Şuayb şirawit. Yîn ra va: “Ey qewmê mi! Homê r’ îbadet bikerên ko bîla Yî tu îlahêko bînê şima çîn o. Bîşek terefê Homê şima ra şima rî yo ayeta eşkera omîya. Hînî temom pêymawtiş û tamom setişê malê şarî d’ kêmasî mekerên; badê îsleh bîyayîş rîardî d’ fesadî mevejên. Eger şima mumîn î, ina semedê şima hol û xeyrin a.”⁹²

Şuayb pêxember zi zê pêxemberanê binan wezifeyê xu ano ca u qomê xu dewetê dinê Homayi keno labelê reyna zê qomanê pêxemberanê binan qomê Hz. Şuayb ra zi tay teni iman ani u ê bini inkar keni.

Şarê Medyeni heyatê xu rê pê tucaret dewam keni u miyanê inê tucareti dî qezenco neheq ca geno. Şuayb pêxember zi ino qezencê inanê neheqi qebul nêkeno u may ser inan kritik keno. Hz. Şuayb qomê xu dewetê raşti, tucaret dî hile u xurde ra dur vîndertiş keno.

Diwan dî teyna yo ca dî behsê Şuayb pêxemberi beno. Şair vano Homayi Hz. Şuayb semedê qomê Medyen u Eyke şirawit. Qomê yî cî ri isyan kerd u dima zi adiri ê helaq kerdi.

Şu’eyb şawit Medyen Eyke / Şin biyar ca ita d’ bikêr ke

Peğmêr se kerd yin ‘isyon kerd / Adir Homê yin ır ğar ke (24/4)

1.1.4.14. Hz. Musa

Hz. Musa hetê Homayi ra semedê qomê beni Îsrailan pê wezifeyê pêxemberti şirawiyayo. Hz. Musa Firawuni dewetê imani keno labelê Firawun ini red keno, xu Îlah ramuecneno u qomê xu zi baweriya ino hali keno.

Yo kahin xeber dano Firawuni vano; beni Îsrailan ra yo tut yeno dunya, ino tut beno sebebê rijyayîşê dewleta tu. Firawun may sera terseno u emir keno u vano, ê tuti lacini ki yeni dunya yo serr bıkışên, serra bin verdên. Musa zi serra kıştîşî dî yeno dunya. Dadiya ey tersena u lacê xu erzena yo sendiq u erzena behra Nil.⁹³ Homa vano: “Ko Musê bierz zerê ay tabut bierz zerê behîr ko wa behîr yî bierz

⁹² Sureya Eraf, Ayet 85/160.

⁹³ Pala, e.n.v., r.334-336.

sañil. Û awo ko hem dişmenê yî wu wa yî bigeru. Û Mi terefê Xu ra yo haskerdiş û muhabetêk tu d' viraşt ko ti binê pawtişê Mi d' biyerî wêkerdişî.”⁹⁴

Firawuni waşt bı pê kıştışê hemeyê lacan iqtidarê xu bıpawo labelê Homa Tealayi Hz. Musa pê destê Firawuni kerd pil u iqtidarê ey pê destê Hz. Musayi raşiya. Şair beyitanê cêrinan dı behsê inê hali keno.

Musa cuyna kê Fir'on id / Fir'on kışt owkê behron id

Fermon şawit Turi Sina d' / Tu Harun şawit zon Musa d' (24/5)

Hz. Musa beno pil u rocêk Mısır dı gêreno. Yo qoği vineno u kueno beynateyê inan. Yo Mısırıc destê yı ra kışiyeno u Hz. Musa zaf qehriyeno. Musa pêxember may ser ra remeno, Mısır terk keno u şino Medyen.

Va: Homawo! Bîşek mi nefşê xu rî zulim kerd. Mi affbiker û Homê zî wu affkerd. Bîşek Homa Ghefur û Rehîm u. / Û wexto hetê Medyena kot cehdi va: Hîvî esta ko Homê mi cehdo raşt nîşonê mi bidu.”⁹⁵

Hz. Musa Medyen dı keynaya Hz. Şuaybi dır zewıcıyeno u dıma wexto ki agêreno Mısır kuyê Turi dı Homa yı dır qali keno. Homa pêxemberti dano cı. “Û têki pexembêrî Ma cuwaver tu rî hîkayet kerdî û teki zî Ma hîkayetê yîn tu ra nîvatî. Û Homê pê kelom Musê d' xebêr da.”⁹⁶

Hz. Musa, Firawuni dewetê dinê heqî keno labelê Firawun qebul nêkeno. Hz. Musa yo şew beni İsrailan hemın geno u Mısır ra veceno. Firawun zi piya eskeranê xu semedê zulumkerdiş u galeştış inan teqib keno. Labelê nêşkeno serfiraz bo u miyanê behri dı maneno. Axırêk wexto ki xenıqiyeno, “Mi îmon ardi ko bîla ay Homê ko Key-İsraîlî ci rî îmon ardu, tu-îlahêko bîn çîno û ez bisilmonon ra wo.”⁹⁷

Hz. Musa u Hz. Harun bırayê yobinan i. Wexto ki Musa pêxember şino kuyê Turi Hz. Harun herında xu dı verdeno. Ino kuyê dı çoras roc teyna vındeno u bêwasıta kalamê Homayi şınaweno. Hz. Harun herında yı dı pêxemberti keno u wazifeyê xu ano ca.

---

⁹⁴ Sureya Taha, Ayet 39/313.

⁹⁵ Sureya Kasas, Ayet 16-22/386-387.

⁹⁶ Sureya Nisa, Ayet 164/103.

⁹⁷ Sureya Yunus, Ayet 90/218.

“Semedê qewmê xu Misiri d’ bonon virazên u bononê xu qible-kerên. Û nimaj bikerê. Ey qasidê Mi! De mîjdonî bidi mumînnon.”⁹⁸ “Aw wext Ma tuafon, melê, mûşî, qirincelê û gûnî yîn sera varnê ko her yo mucîzêka eşkera bî; û honcîyo yîn pîltî kerdî û yin yo qewmêka mucrîmî bî.”⁹⁹

Şair şîira *Tu Fermon Şawit* dî panc çarrêz dî behsê cuyayişê Musayi, kıştışê Firawuni, ameyişê fermani, Harun, Qıbtî, duyey qabileyan kerdo. Şîira *Du’ay Pêxemberon* dî zi duaya ey ca gureto.

Beni İsrail xelîsnê / Tu Qıbtî behr id xenîqnê

Tu Musa şawit fermon ke / Qudsu Şerif pê yi şen ke (26/1)

Dinê İslami dî asaya Musayi muhim a. Çunki asaya Musayi mucizeyi ardi ra. Ina asa aw qeleşna u behr kerd dijê, Mısiri pê feleketan da purî u beni İsraili Mısiri ra vet. Şairi teyna yo şîir dî behsê asaya Musayi kerdo.

Yedê Beyda pa ‘esa da / Tu yi r’ çoras şew we ‘edna

Tu va sol xu vej bê ita / Emr yin bıç’ wa bêr tu dîma (26/2)

1.1.4.15. Hz. Harun

Hz. Harun bırayê Hz. Musayi yo. Harun pêxember hetê Homayi ra semedê qomê beni İsrailan pê wezifeyê pêxemberti şırawiyayo.

Hz. Harun bı umumi Hz. Musayi dır zikir beno. Hz. Musa wexto ki şîno kuyê Turi Homayi ra wazeno bırayê xu semedê ardımکاریya xu bışırawo u inay sera zi Homa Teala wezifeyê pêxemberti dano Hz. Haruni.

Şair şîira *Tu Fermon Şawit* dî behsê pêxemberan keno. Diwanê xu dî teyna ina şîir dî ca dano Hz. Haruni.

Musa cuyna kê Fir’on id / Fir’on kışt owkê behron id

Fermon şawit Turi Sina d’ / Tu Harun şawit zon Musa d’ (24/5)

1.1.4.16. Hz. Dawud

Dawud pêxember hetê Homayi ra qabileya Yehuda u beni İsrailan ri pê wezifeyê pêxemberti şırawiyayo. Çar kitabê muqedesan ra yo Zebur o, ino kitab zi

---

⁹⁸ Sureya Yunus, Ayet 87/217.

⁹⁹ Sureya Eraf, Ayet 133/165.

Hız. Dawudi ri ameyo. Qur'ano Kerim dı çaryes cayan dı nameyê ey viyerenoy. Yo xısusiyetê Dawud pêxemberi zi vengê ey zaf weş bı.

Hız. Dawud kalikê asingeran o u mucizeya ey zi asın nermkerdiş o. “Û Ma hunerê vıraştışê zirxî ci rî da-musnayış ko wa wextê cengî d’ şima bipawu. Gelo şima hînî şikir kenî?”¹⁰⁰ Hız. Dawudi zırxı vıraştên u pê inan idareyê xu kerdên. ¹⁰¹

Tu ‘ezmon ra fermon şawıt / Yi asın zê mir alawıt

Homê xu r’ zaf şıkr ni’mêt / Beni İsrail ır wênd le’nêt (28/1)

“Bîşek Ma kuhon rî emir kerdibi. Yîn zî torê yî şew û ruej tesbîh kerdênê.” “Û Ma têyrî yî hetî d’ ardîbî pîser. Temomê yîn Homê r’ tesbîh kerdênê.”¹⁰²

Talut zamanê Hız. Dawudi dı cuyayo u hukumdar bı. Bı nameyê Caluti yo dışmenê ey bıbı. Talut vano kam Caluti bıkişo ez keynaya xu u hukumdariya xu dana cı. Dawud pêxember, yi kışeno u keynaya Taluti dır zewıcıyeno, beno hukumdar.¹⁰³

Mala Faruq, diwan dı teyna yo ca dı behsê Talut u Caluti u herbê inan keno.

Dawud tesbih kerd şond sıwa / Vengo weş bı vıla sêr kon a

Talut herb kerd nomê yi ra/ Fermon vet semêd calut ra (26/5)

1.1.4.17. Hız. Suleyman

Lacê Dawudi yo u wext hema duyes serre bı babiyê ey mıreno. Herında babiyê xu dı veciyeno text. Hız. Suleyman, hem padişa hem zi pêxember o.¹⁰⁴ “Û Ma Dawudî rî Suleyman beşkerd. Wu çi âbdêko holi bı. Bîşek yî Homê xu zaf tesbîh kerdêne.”¹⁰⁵ “Û bîşek ma îlm û pexembertî da Dawudî û Suleymanî.”¹⁰⁶

Suleyman pêxember hem hakımê insanan hem zi cınan bı. Heto bin ra zi zıwanê heywanan fam kerdêne.

Mergê babiyê xu ra pê wesiyetê babiyê xu ano ca. Mescidê Eqsa nimcet mendbı, Hız. Suleyman u cını piya hot serran dı kenî tamam. Dıma yo saray vırazeno

¹⁰⁰ Sureya Enbiya, Ayet 80/327.

¹⁰¹ Pala, e.n.v., r.108.

¹⁰² Sureya Sad, Ayet 18-19/453.

¹⁰³ Pala, e.n.v., r.437-438.

¹⁰⁴ Pala, e.n.v., r.411.

¹⁰⁵ Sureya Sad, Ayet 30/454.

¹⁰⁶ Sureya Neml, Ayet 15/377.

u viraştişê ina saray dı cinan xebitneno.¹⁰⁷ Şair wexto ki behsê ina kerdo vato, viraştişê Mescidê Eqsa dı cimi zi xebitnayı.

Comiyê diyin virazyâ ha Qudsu Şerif id / Pê 'ifrit cinon bin emr Nebi Suleynon id

Bi gongolê ummeton wexton vêrinon id / Bi qiblê musulmonon fêk bêr 'ezmonon id (160/3)

Suleyman pêxember zıwanê mirçikon ra fam keno. Hudhud pê yı zaniyena u wı zi pê Hudhud zaniyeno. Mirçika Hudhud, Suleyman pêxember ri xızmet kerdên. Rocêk gêrena aw u firdana şına cayêko duri dı welatê Seba vinena, xeber dana Suleyman pêxemberi u wı zi semedê qasıdı Belqıs ri Hudhudi şıraweno.¹⁰⁸

'Eşq pê hudhud xeber şawen / Welat Seba ra xeber gen

'Erzı hal Belqıs vêr yê yen / 'Eşq buyê muhebbêt Yemen ra gen (168/5)

Hikayeya Hz. Suleyman u Belqısı dı Belqıs qudretê Homa Teala u hikmetê Hz. Suleymani şınasnena.

1.1.4.18. Hz. Zulkifl

Qur'ano Kerim dı teyna dı ayetan dı behsê Hz. Zulkifli beno. Ini ayetan dı behsê sebır u holiya ey beno.

“Û İsmâil û İdrîs û Zelkîfl, piyörinê înon waharê sabirî bî”¹⁰⁹ “Û İsmâil, Yese'a û Zelkîfl bîyar xu vîr. Ko tamamê yîn âbdê holî bî.”¹¹⁰

Şair, diwanê xu dı derga derg behsê Hz. Zulkifli nêkeno teyna yo ca dı behsê ey keno:

Zulkif iz fermon eşnawıt / Tu yi ra dım Yunus şawıt

Hiris hiri sêr yi ser şı / 'Alim abid êk tabi yi (28/5)

1.1.4.19. Hz. Yunus

Hz. Yunus, zafı ra pê hadiseyê qomê xu terkkerdış, gemi niştiş, gemi ra erzıyayış u pizeyê maseyi dı cuyayış u peyni dı zi tobekerdışı yeno zanayış.

¹⁰⁷ Pala, e.n.v., r.411.

¹⁰⁸ Pala, e.n.v., r.216.

¹⁰⁹ Sureya Enbiya, Ayet 85/328.

¹¹⁰ Sureya Sad, Ayet 48/455.

Goreyê melumatan, Hz. Yunus, dormaleyê Musuli dı semedê şarê welatê Ninova şırawiyayo. Qomê yı putan ri ibadet kerdên. Yunusi, şarê xu semedê bawerkerdişê Homayi dewet kerd u ê pê hesnayı ki eger rayirê heq ser nêyeri ezabê Homayi yeno inan ser labelê qomê ey goş nêna ey ser. Inay ser ra zi Hz. Yunus hêrs beno u bêznê Homayi uca ra şino, nişeno gemi. Gemi hereket nêkena u ey erzeni miyanê aw. Miyanê aw dı ması fekê xu keno a u ey erzeno pizeyê xu. Yunus pêxember pizeyê maseyi dı tobe keno u Homa zi tobeyê ey qebl keno. “Ey qasidê mi, ti hukim Homê vera sabir biker. Û zey hevalê masî mebi! Wexto yî merezdarî vera venda Homê xu.”¹¹¹

Homa Qur’ano Kerim dı qey Hz. Yunusi nameyê Zunnuni şıxulneno. Yunus pêxember pizeyê ması dı çoras roc mendo u ay ra nameyê yı biyo “Zunnun”¹¹². Zunnun yeno menaya wayirê masi.

Hz. Yunus, pizeyê maseyi dı dua keno, Homa zi ey xelesneno. Şarê Ninova peyni dı iman ano. Şair zi diwan dı behsê ini hadiseyan keno.

Ninova warverda rema / Masi cad ci r’ fêk xu kerd a

Zennun tesbih kerd u berma / Pa qom xu ra pêr gêrê a (30/1)

1.1.4.20. Hz. İlyas

Semedê beni İsrailan ri şırawiyayo. Qomê yı nameyê Bal dı yo puti ri bawer keno. İlyas pêxemberi ini rayirê heq ser dewet kerdı labelê inan riyê xu tada.

Inay ser ra Homayi, welatê inan ra bereket da wera, varan nêvara, vêşani ra leşi werdi, peyni dı hina biyi har. Ino harbiyayişê inan dıma Hz. İlyas o welat terk keno u herında ey dı Hz. Elyesa yeno. ¹¹³

Bîşek İlyasi zî pê pexembertî omi şırawtiş. Wexto yî qewmê xu ra va: Gelo şima xu biemriyê Homê ra nîpawenî û perhîzkar nîbenî? Gelo şima hê holinê xaliqon warverdenî û ‘Be’lî’ rî perestîş kenî? Aw Allêh ko Rabbê şima û babîyonê şimawê verînon u.”¹¹⁴

İlyas pêxember diwan dı teyna yo çarrêz dı viyerenno. İta dı zi behsê ameyişê İlyasi, putperesti u rîkê inan biyo.

¹¹¹ Sureya Kalem, Ayet 48/565.

¹¹² Harman, e.n.v., r.597-599.

¹¹³ Pala, e.n.v., r.230-231.

¹¹⁴ Sureya Saffat, Ayet 123-126/449.

Tu fermon kerd İlyas şawıt / Putperest Balbek eşnawıt

Yin kerd rık heq nieşnawıt / Tu dima Elyesa şawıt (30/2)

1.1.4.21. Hz. Elyesa

Nameyê Elyese pêxemberi Qur'ano Kerim dı teyna dı cayan dı viyerenö. Derheqê ey dı çımeyanê İslamiyan dı zaf melumat çin o.

“Û İsmâil, Yese'a û Zelkîfl bîyar xu vîr. Ko temomê yîn âbdê holî bî.”¹¹⁵ “Û İsmâil, Yese, Yunus û Lut Ma pîyorinê âlemon ra kerdî berter.”¹¹⁶

Şair, diwanê xu dı teyna yo mısra dı ca dano nameyê Elyesa pêxemberi.

Tu fermon kerd İlyas şawıt / Putperest Balbek eşnawıt

Yin kerd rık heq nieşnawıt / Tu dima Elyesa şawıt (30/2)

1.1.4.22. Hz. Zekeriya

Hz. Zekeriya pêxemberê bêni İsrailan ra yo, neslê Suleyman pêxemberi ra yo u xalê Hz. Meryem o. Hz. Zekeriya, Hz. Meryem kerdo pil.¹¹⁷ Meslegê ey marangozti yani dartaşti bî.¹¹⁸

Homayi ri dua keno u wazeno wa Homa yo tuto lacin bıdo cı. Hz. Zekeriya extiyar o, ciniya yı zi nêşkema qıcan biyaro labelê Homa duaya ey qebul keno u cı ri yo lac beno. “Ey Zekerîya, bîşek ma mîjdoné yo tûtî donî tu, nomé yî Yehya wo, ko ma cuyaveri in nomé çoya nînabi. Zekerîya va: Homawo! Senî mi rî tutêk benu; ko cinîyê mi kuardina wa û ez zî bîyo kalêko extîyar.”¹¹⁹

Hetê Homayi dı nêbiyayiş, çinbiyayiş çin o. Wı bıwazo eşkeno herçi bıkerö. Şairi, diwan dı behsê senetkari u bêewladiya Hz. Zekeriyayi kerdo.

Zekeriya sen 'etkar ib / Pir extar ib bêewlad ib

Kefil Meryemê 'İmran ib / Mihrab Mescidê Eqsa dı b' (30/3)

---

¹¹⁵ Sureya Sad, Ayet 48/455.

¹¹⁶ Sureya Enam, Ayet 86/137.

¹¹⁷ Pala, e.n.v., r.490.

¹¹⁸ Köksal, e.n.v., r.291.

¹¹⁹ Sureya Meryem, Ayet 7-8/304.

1.1.4.23. Hz. Yehya

Hz. Yehya lacê Hz. Zekeriyayi yo u warzayê Hz. Meryem o u qomê Îsrail ri pê wezifeyê pêxemberti şirawiyayo. Hz. Yehya, Îsa pêxemberi ra şeş aşmi yan zi hiri serri veri ameyo dunya. Hema xort bı cı ri pêxemberti ameya.¹²⁰

“Ey Yehya! İn kîtabî pê quwet depiş. Ê Ma tutîyê yî d’ hûkim da ci. Ê ma wu kerd yowo hol û pak û wu perhizkari b’. Ê wu dadî-babî xu r’ holi b’ û yowo zêrrwuşk û asî nî b’.”¹²¹

Hz. Yehya, qey Hz. Zekeriyayi yo mijdana Homayi yo. Çunki Hz. Zekeriya bıbı extiyar labelê hema zi ewladê cı çin bı, ey Homayi ri dua kerd u Homayi zi duaya ey qebl kerd. Şair zi şîira *Tu Fermon Şawıt* dı behsê mi weziyeti keno.

Zekeriya sen ‘etkar ib / Pir extar ib bêewlad ib

Kefil Meryemê ‘Îmran ib / Mihrab Mescidê Eqsa dı b’ (30/3)

Homê du ‘ê yi eşnawıt / Mijdanê Yahyê ci r’ şawıt

Meryem Cebraıl ra eşnawıt / Homê xeberê ‘Îsê şawıt (30/4)

Eyni şîir dı behsê Hz. Yehyayi ri ameyişê fermanê Îlahi u goreyê emrê Homayi têngêrayişê ey beno.

‘Ezmon ra Yahyê r’ fermon kerd / Din Musê ‘Îsê vıla kerd

Îsa bê babi peyda kerd / Mijdanê Ehmêd vıla kerd (30/5)

1.1.4.24. Hz. Îsa

Hz. Îsa, pêxembero peyin ê beni Îsrailan o. Cı ri çar kıtabanê bimbarekan ra Încil şirawiyayo. Îsa pêxember yo mucize bı u bêbabi ameyo dunya. Dadiyê ey Hz. Meryem a. Homa Teala Quran dı derheqê biyayişê ey dı hına vano “Melaket va: Bîşek ez qasidê Homê tu wo. Ez teyna qey ay omîyo ko yo tutê pakî tu rî xela bikerî. Meryem va: Senî tutê mi benu ko çirey destê însonek mina nînîyo û ez çirey çirey asî z’ nîbîya. Melaket va: Ina wa. Homê tu va ko: Îna Mi rî zaf ason a. Semedê ayko Ma

¹²⁰ Pala, e.n.v., r.477.

¹²¹ Sureya Meryem, Ayet 12-14/305.

yî terefê xu ra qey înonon biker yo mucîza û yo rehmet. Û in yo gurêki bi. Cuwaver hûkmê yî diyabi.”¹²²

Îsa pêxember wayirê hikmeti yo. Hz. Îsa wext hema gerguş bı insanan dır qali kerdênê. “Wexto Homê va: Ey Lajê Meryem Îsa! Nîmetiko Mi do tu û dadîyê tu bîyar xuvîr. Wexto Mi ti pê Ruhû'l-Qudus teyîd kerdê ko tu hem gerguşî d' û hem pîrî d' înonon dirî qisey kerdên. Wexto Mi kîtab û hîkmet, dê tu musnayîşê û Mi Tewrat û Încîl ti bunderkerdî, wexto tu pê îznê Mi çumur ra zey şeklê teyr viraştên û tu pif-kerdên ci û pê îznê Mi bîyên teyra gonî û tu kuarrî û nîweşî pê îznê Mi kerdên weş, wexto tu pê îznê Mi merdêy gueron ra wariznênê, wexto ti Key-Îsrâîl rî pê ayetonê zelalon omê û yîn va, in eşkera yo sîher u, Mi ti yîn ra hîfz kerdî.”¹²³

Îsa wexto ki şari dewetê rayirê Homayi keno duyes teni cı ri bawer kenî. Ini duyes tenan ra zi hawari vaciyeno. Hz. Îsa wayirê zaf mucizeyan bı. Pê nefesê xu şifa nêweşan dayiş, çimanê koran weşkerdış, pê destê xu gandayiş u merdeyan ganikerdış u asiman ancıyayîşê ey ini mucizeyan ra çend hebi.”¹²⁴

Şair, diwan dı, dı şiiiran dı behsê Hz. Îsayi keno. Şiira *Du'ay Pêğemberon* dı şahidîbiyayiş u ino weziyetê ey tesdiqkerdışê hewariyanê Hz. Îsayi beno.

Îsa aleyhisselam va / Ez şahid a yin ser dunya d' / Tî mînd reqib yin ser her ca d' (38/7)

Hewariyon va / Homawo ma bawêr tu bi / Ma dimê qasid tu ra bi (39/1)

Şiira *Tu Fermon Şawit* dı zi behsê bêbabi biyayîşê Hz. Îsayi u mijdana ameyîşê pêxemberê peyini Hz. Muhemmedi dayîşê ey beno.

'Ezmon ra Yahyê r' fermon kerd / Din Musê 'Îsê vîla kerd

Îsa bê babi peyda kerd / Mijdanê Ehmêd vîla kerd (30/5)

1.1.4.25. Hz. Muhemmed

Hz. Muhemmed, serra 571 dı miyanê aşma Nisani dı, aşmê Rebiyulewel u şewa dîşeme ê duyesın dı hêt sersıbay ameyo dunya. Wexto ki Hz. Pêxember yeno dunya roc hema nêveciyabi, alem pê nuri yı biyo de. Hz. Pêxember hema nêamebı dunya babiyê ey Abdullah wefat keno. Hz. Muhemmed şeş serre bı dadiya ey zi mirena.

¹²² Sureya Meryem, Ayet 19-21/305.

¹²³ Sureya Maide, Ayet 110/125.

¹²⁴ Pala, e.n.v., r.235-236.

Babi ra yetim dadi ra sêwir mendo u pirikê ey Abdulmuttalib oniyayo cı ra. Mergê pirikê ey ra pê apê yı Ebu Talib wı gureto vêr xu. Wexto ki vêr ap xu dı xebetiyenê vist u panc serre bı Hz. Xetice dır zewıcıyayo.¹²⁵ Nameyê Muhammedi yeno menaya “zaf hemd u sena biyo, ameyo wesıfnayış”.¹²⁶

Diwanê Arçugi dı qısımê hiriyın dı des şiiri bı nameyê Muhammed nusiyayi. Kıtab dı zobina şiiran dı (*Tu Fermon Şawit, Du’ay Pêxemberon*) zi behsê ey biyo.

Hz. Pêxember pê mucizeyan ame dunya. İnan ra qısmêk derheqê wucudê ey dı bi. Mesela ameyişê yı roşn da hemeyê cihan, wı ca ra sunet kerdı bı, yo muhur miyanê dueşanê yı dı bıbı, insan wexto ki yeno dunya hema qıc o u miyanê guni dı beno, gerek a bışuyo hema merdım eşkeno bıgero xu verar labelê Hz. Muhammed pak bı. Şair zi şiira *Con Ma Muhammed Mustafa* dı ini weziyetan ser vınderto. İta ra zi ma vineni Hz. Pêxember bı mucizeyan ameyo.

Tu wext rueşn da kuê Hira / Astarê ‘ezmon şi hona (58/3)

Şair şiira *Xatem ‘ul-Enbiya* dı vano o pêxembero peyin o, qedır qıymeti yı zaf o, ummetê yı wı nêdi labelê zaf sina, wı pê şefqet u heskerdış oniyenê yetiman, bêweharan, mezluman. Hz. Muhammed kom ca bışiyên uca biyên zê wesar. Cayo ki tera bışiyên can u ruh kotên o ca, rehmetê lutfê ilahi yo u sinayê qê ummet o, rehberi insanan o u fexrê kainat o u behsê ini weziyetanê Hz. Pêxemberi keno.

Hz. Muhammedi vist u hiri serri pêxemberti kerd. Ino heyatê xu dı nêvındert tim xebetiya. İnsani dewetê heq u edalet, rayirê heq kerdı. Ino dewetê xu dı, tim dayo heskerdış, kerdo rehet, nêkerdo zehmet. O melımêko pil bı. O zengin-feqir, zıxm-zeif ciya nêkeno, herkes ri adil o.¹²⁷

Şair, ino zemanı ri yo atif kerdo. Kritikê zeman u insanan kerdo. Hz. Muhammedi ra ardım wazeno. Eg yo xelas bıbo reyna pê tu (Hz. Muhammed) beno.

In çı zemonêko ‘ecib / Din pêxember ir bi kê m talib

Vatê İslam zaf bi ğerib / İmdad ya şahê mucteba (92/4)

Ey heyatê xu dı qet zur nêkerda. Ay ra dışmenanê ey zi tıra vatên *Emin*.

---

¹²⁵ Pala, e.n.v., r.330-331.

¹²⁶ Pala, e.n.v., r.331.

¹²⁷ Pala, e.n.v., r.331.

O bı zikrê xu, bı fikrê xu tım duştê Homayi dı miyanê yo teslimiyetê kamil dı cuyayo. Huzurê ruhê xu nurê çımanê xu nımac dı diyo. Her gureyê yı pê hemd qediyeno. Ey, heyatê xu dı zerra çıkesi nêvarda u tım qali weşi vati. “Merhemet bıkerên Homa zi şıma ri merhemet bıkerô.”¹²⁸ Hz. Muhammedi selam dayên tutan, inan dır yari kerdên, rê rê zi tutan dır kay kerdên.

Şair, şiira *Ma Fedê Riyê Tu Wê* dı behsê ini xısusiyetanê pêxemberi keno: O, rehberê Bısilmanan o, Hz. Pêxember miyanê vıraştayan dı sinaye yo, rehbero pil ê axırzemani ê insanan u cınan o. Ameyişê ey ra pê her ca bı roşn. Ino roşn teyna şoqê çıla niyo, xırabi u xırabi ra tariti diya werâ behsê inan biyo.

Din mubin rueşn da her ca tariti kerd vıla / Homê tu xu r' mon vıraştanı ra vijına

Emır kerd sılat u sılom tu ser varına / Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wê (64/2)

Şair şiiranê *Şewa G' Muhemmêd Şeref Da* u *Wext Muhammed Omı Dunya* dı behsê şewa biyayişê Hz. Pêxemberi keno. Wexto ki Hz. Muhammed ameyo dunya aya şew cihan dı yo nur veciya, mumın fasıq cera bı a, dadiya yı zaf biya keyfweş, welidiyayış ra pê biya rehet, mumini yobinan dı ri biyi hol, munafiq zi ino ameyiş ra biyi nêweş, bêr asıman qê yi biyo a, rehmet alem dı biyo vıla, ino nur wexto ki ame dunya hem asıman hem sêr erd bı rueşn, ameyişê yı cihan dı zê rueşan zerreyê insanan dı heyecan vıraşt. Dunya vercu teng u tari bı, adır mecusıyan şı hona, Guelê Seba bı zuwa, Kisra şıya we.

Hz. Pêxember serra 632 dı rocê dışeme serra yondesın ê hicreti dı wefat keno.

Hz. Muhammed, bı xu wasıtayê yo rehmet u merhemet o u hemeyê insanan ri şırawiyayo u pêxembero peyin o.

Tiki mucizeyi Hz. Muhammedi ini yê; Qur'ano Kerim, parçebiyayişê aşm, hediseya Mirac, ey dır qali kerdışê heywanan, miyanê gıştanê ey ra eştışê aw, selam ey dayişê kerrayan u daran.¹²⁹

---

¹²⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 58.

¹²⁹ Keskin, e.n.v., r.24.

1.1.5. Ê ki Pêxembertiya Yın Belli Niya

1.1.5.1. Xızır (e.s)

Derheqê Xızır elehi selami dı behsê yo melumatê ilımı u qeti mumkun niyo. Derheqê ey dı zaf zaf idiayi est i. Miyanê tarixşinas, mufesir u alımanê İslami dı derheqê Hz. Xızır dı zaf idiayi yobinan ra duri est i. Xızır (e.s) miyanê Bısilmanan dı zê yo karakterê efsanewi zi yeno şınasiyayış.¹³⁰ Goreyê mufesir u alımanê İslami Qur'ano Kerim dı sureya Kehf dı beynateyê ayetanê 59-81 dı behsê maceraya Hz. Xızır u Musa pêxemberi beno.

Şair wexto ki behsê Musa pêxemberi keno ca dano Xızır zi. Musa kueno rayir u xu erzeno behır, xura ver ması u Xızır vineno. Rayir dı piya şini; Hz. Musa, Xızır ri beno talebe.

Fermon kerd Musa kot cahdı / Xu eş Behreyn vêr yi d' ması

Xızır di rênê kot cahdı / Va êr tu r' bena talebı (26/4)

1.1.6. Mefhumi Alaqadarê Axretı

1.1.6.1. Axırzeman

Kelimeya axırzeman yena menaya roci peyin ê dunya, peyniya dunya. Goreyê baweriya İslamiyeti seni ki verniya alemi esta peyniya ey zi esta. Ancax ino zanayış quwetê beşeri ra teber o. Samedê pêxemberê peyni Hz. Muhammedi, literaturê İslamiyeti dı sıfatê “pêxemberê axırzemani” şıxuliyayo. Ey ra pê sewbina pêxemberi nêyeni. İfadeyê axırzemani Qur'ano Kerim dı nêvıyereno labelê hedisan dı zaf dori şıxuliyayo.¹³¹

Axırzeman, zamanêko bellikerde niyo. Wextê Hz. Pêxember ra hetan wextê qıyamet ino zeman o. Din beno zeyif, insani beni fesad u xayin, fitne beno zêd, medeniyet nêmaneno, heya u şerme diyeno wera, reqi, qumar, faiz u fuhuş her ca geni, qetıl beno zêd, kufir beno vıla, vateyo heq goşdari nêbeno, cini u camêrd kueni têdêst, heram u helal beno têmuna. Şair kelimeya axırzeman teyna yo ca dı şıxulneno labelê şıiranê xu dı behsê inê zemanı keno.

Tı rehbêr axırzemon ê pil ins u cin i / Her ca d' pê çılê tu ma xu r' riyi vineni

¹³⁰ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:17, r. 406-409.

¹³¹ Tümer, “Ahırzaman”, Cilt:1, r.542.

*Tı pêrê derdon u kuloni ma r' dermoni / Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wêi
(64/3)*

1.1.6.2. Qebır

Kelimeya qebır menaya cayo ki merg ra pê merdım tede defin beno dı şıxuliyena. İnsan wexto ki mireno uca dı niyeno ru. Goreyê baweriya İslami, merde rocê qiyamet qebır ra veciyeno u şino mehşer.

Qebr ra heton heşır berzax / Muşrik zalımon ır eywax (14/3)

Şairi, diwan dı semedê qebır kelimeyi qebr u mezal şıxulnayı. Bı nameyê qebr dı hebi şıiri cı est i. Ini *Qebr Bêr Xu Kerd A* u *Qebra Teng u Tari* yê.

Qebır tari ya. Tic nêgena, çıla çin a, eg emeli merdımı zi xırabını tor bena tari. Her cayê ya dı herr u kerrayi dekerde yê, mar u eqreb dor u verê merdımı ra gêreni. Merdım zê ina dunya fikiriyeno labelê qebır zê kiye niya. Merdım bıwazo çıla akero, bıwazo pencıra akero, bıwazo embazan/dost u nasanê xu dır qalı bıkeroy, bıgêro balışnaya nerm, lehêf tenik çin o. Merdım dunya dı heqbeyê xu pê emelanê xu denêkero uca dı reheti nêvineno.

Qebır bêr xu kerd a venda ma dona / Dunya pê xu kerd ma ra ha remena

*Mal u mulk ma dêst ma ra ha vejena / Qebır bêr xu kerd a ver bı ma yena
(110/1)*

Şiira *Qebra Teng u Tari* ra yeno famkerdış, qebır teng a. Aya tengi teyna ca ser niya, ê çiyêki xırabın ma ina dunya dı kerdı cayê xu zi kerdı teng, hesabê xu zi kerdo zor u zehmet.

Tı g' şı mezelon tı vinen 'emelon / Tı hem holon vinên hem ız xırabon

Hem vêrinon vinên hem ız pêyinon / Xu vira mekır qebra teng u tari (114/1)

İnsan, herr ra vıraziyayo u merg ra pê reyna şino herr. Goreyê dinê İslami insan wexto ki mireno bedenê ey şuyeno u kefen beno. Erd keniyeno u mezalê ey beno hedre.

Kıncon tu sêr tu ra vejên / Pê kefen sıpi tu pêşên

Nomê tu dosya ra vejên / Qê tu kêş xu keder mekır (184/2)

1.1.6.3. Ezab

Kelimeya ezab bı menaya işkence, teda u elem dı şıxuliyena. Êyi ki Homayi nêşnasneni u vera emiranê yı dı vındeni dunya u axret dı cezayêka ilahi diyena cı.¹³²

Şairi behsê ini meseleyan kerdo; kam holi ser şıyo, goreyê dinê İslamiyeti cuyayo, xırabi ra dur vınderto, heq ser şıyo, cı ri ezab çin o u heyatêko zaf hol baweyê inan o. Labelê kami dunya dı Homa Tealayi nêşnasnayo, xırabi xu ri kerda rehber u tim u tim xırabi keno semedê inan zi yo heyato xırab esto.

Têki bağ baxçê guliston id qêldê / Têki z' pêrişon honik vêr 'ezab dê

Lora yin dunya d' Reb xu nişnasnê / Qebır bêr xu kerd a ver bı ma yena (110/3)

Herkes ezabê gunayanê xu dı vêşeno. Dunya dı çendêk embazi tu beni wa bîbi, dor u verê tı çendêk dekerde beno wa bıbo, kes barê gunayanê kesi nêgeno. Nê dadiya merdımı nê babiyê merdımı nê way u bırayi merdımı nê zi embazi merdımı ki ma dunya dı merdımı tor zaf qıymet dayên cı eşkeni semedê merdımı qet çik zi bıkeri.

Kes gunê tu xu bar niken / Kes vera tu 'ezab niwen

Kes vera tu qulti niken / Qê tu kês xu keder mekır (180/3)

1.1.6.4. Axret

Goreyê baweriya dinê İslami kelimeya axireti yena menaya cayo ki insan merg ra pê beno gani u hetan peyni tedı maneno, hesab dano Homayi. Herında kelimeya axireti dı dunyaya bin zi şıxuliyena.

Herında axreti dı kelimeyi dunyaya bin u uqba zi şıxuliyena.¹³³ İsrafil, bı emrê Homayi semedê rabiyayişê qıyamet tor ewılı sur pıf keno u pê inay qıyamet bena ra.

“Ey kesîko şima îmon ardu! Homê û pexemberê Yî r' û kîtabiko cuwaver nazilkerdu, îmon bîyarê. Kom Homê, Melaketonê Yî, kîtabonê Yî, pexemberonê Yî û ruejê axîretî înkâr bikeru, bîşek wu kotu mîne delaletîko pîl.”¹³⁴ “Û ayêko înkâr

¹³² Yavuz, “Azab”, Cilt:4, r.302.

¹³³ Pala, e.n.v., r.12.

¹³⁴ Sureya Nisa, Ayet 136/99.

kerdu Ez hem dunya d' û hem axîreti d' yîn pê âzabêko çetin âzab keno. Û tu kesêk nêşkeno yîn rî paştgerî bikeru.”¹³⁵

Wexto ki qıyamet bena ra her mexluq heyatê dunya terk keno u heyatê axret dest pê keno.

Diwan dı kelimeya axret ca nêgêna, semedê axret kelimeya *uqba*, *yonê dunya* şıxuliyayi. Şair, şiira *Qur'an* dı zi wext behsê ehemiyetê Qur'ano Kerimi keno vano Qur'an xeritê wırd dunyan o. İta dı wırd dunya ra meqset, dunya u axret i.

Şair diwanê xu dı şiira *Du'ay Pêğemberon* dı ca dayo duaya Wıısıf pêxemberi. Wıısıf pêxember zi duaya xu dı wırd dunyayan dı zi welitiya Homayi wazeno.

Tu mulk u iqtidar da mı / Wırd dunyon dı z' bıb' weli mı (36/3)

İnsan ına dunya dı goreyê İslamiyeti bıcuyo yani rayirê Qur'an u Hz. Muhammedi dı şiyero xelisiyeno. Pêxember, semedê insanan roşnayı u rehberê her dı dunyayan o.

Bê tu heyat tariti ya / Tı yê 'eyar dunya 'uqba (60/6)

Tiki insan esti teyna dunya ri xebıtiyeni. Sêrsıbay ra hetan şand pê kar u gure, guretiş u dayiş, medkerdış usb. çıyan rocanê xu qedineni. Tiki zi esti aqıl u fikir inan uqba dı yo. Merdım çıta naru ey çineno. İnsan ına dunya dı senin bıcuyo, se bıkeru axret dı zi ay vineno.

Têki 'aqıl hê dunya dê / 'Aqıl fikir xu uqba dê

Sınayê Homê her ca dê / Dunya ha ma xapinena (120/3)

Roc do biyero dunyaya ki ma ser dı cuyeni, zê yo qubbe asiman sêr ma gureto, aşm ma kena roşn u tic u astereyan ra u cismi asmeni binan ra çik nêmaneno, ganiyi hemı tar u mar beni.

Heyato ki mergê insani ra pê bınê erdi dı yani qebır dı heta qıyamet dewam keno cı ra vani alemê berzax. Ino alem destpêkerdışê axreti mucneno ra.¹³⁶ Şair, yo şiir dı behsê alemê berzax keno.

---

¹³⁵ Sureya Ali İmran, Ayet 56/56.

¹³⁶ Keskin, e.n.v., r.25-26.

Qebr ra heton heşir berzax / Muşrik zalimon ır eywax

Tedi êst qutib ewliyon / Tedi êst esêr esfıyon (14/3-4)

1.1.6.5. Mehşer

Kelimeya mehşeri yena menaya cayo ki insani yeni yoca u cayê kombiyayiş i. Rabiyaîşê qiyamet ra pey hemeyê mexluqati mehşer dı yeni piser u tiya dı herkes ancıyeno hesab.

Ti ma don ari mehşer id / Ço nişken vatê tu 'er id (40/5)

Mehşer dı wexto ki herkes yeno yoca, yo mehkema niyena ru u ina mehkeme dı xeyr u gunayi yeni setiş. Goreyê serê derzin zi kam se kerdo xelaya xu yan zi cezaya xu geno. Eg holiya yı zaf bo xela geno labelê xırabiya yı zaf bo zi ceza geno.

Tu kêş qet meşikn pê zon xu / Vinên mehşer id defter xu

Tim şıkr bıq qê in hal xu / Homa gurê tu raşt biyar (124/3)

Rocê mehşeri semedê insanan yo roco zaf zor o. O roc herkes hesab ver tengnefes beno, herkes kueno derdê xu dıma, çikes nêşkeno wayirê çikesi bıvecıyo. Şair zi ino wext dı Hz. Muhammedi ri selat u selam ano u cı ra şefaet wazeno.

Selat u selam Hebib tu Mustefa r' / Rueji mehşer ma r' dekir şefa'etkar (40/5)

1.1.6.6. Cenet

Ferheng dı kelimeya Cenêti menaya “baxçe” dı şıxuliyena.¹³⁷ O ki wayirê imani yo u merdimo hol o, merg ra pê hetê Homa Teala ra semedê xela şırawiyeno Cenet. Merdım ita dı hetan ebed maneno. İnsan ina dunya dı goreyê vateyê Homayi heyatê xu devam bıkeru, axret dı xelaya ey Cenet o.

“Û cuyayîşê dunya bıla yo kay û xap çiko bînî nîyu. Û semedê perhîzkaron kîy axirêti holîyeru. Gelo şıma hemozi âqil nîkênî.”¹³⁸

Heyatê dunya, axretê merdımı ramuecnenno. İnsan ini hemın zi zaneno labelê dunya ina şirin a, merdım kaş kena xu.

Goreyê baweriya İslami, Cenet kıştı raşt ê erşi dı yo u heşt hebi beri yı est i. Ini; Cenet, Huld, Mewa, Naim, Aliye, Adn, Firdews, Darus-Selam u Hayewani yê. Cenetê Adn dı Homa muminan ra êseno. Inay ra Ceneto tor berz, Cenetê Adni yo.¹³⁹

¹³⁷ Topaloğlu, “Cennet”, Cilt:7, r.378.

¹³⁸ Sureya Enam, Ayet 32/130.

“Bîşek qey perhîzkaron Rabbê yîn hetî d’ cennêtê nîmeton est î.”¹⁴⁰ Bısilmanı bı emrê Homayî bıcuyo, heqîqetan ra dur nêkuwero, teyna qê ina dunya nê qê axret zi bıxebıtiyo dunyaya bin dı cayê xu belli keno. Holî şını Cenet, xırabî şını Cehenem. Ê ki şını Cenet çıta bıwazî ca dı vêr xu dı vînenî, ita dı qetiyen nêbenî extiyar.¹⁴¹

Şair, şîira *Muhebbet* dı behsê Hz. Ademi u Ceneti keno. Homayî, Hz. Adem vıraşt u Cenet dı ca da cı. Hz. Adem o ca dı miyanê reheti dı bı, çıta bıwaştên resayên cı, cı ri derd u keder çin bı. Labelê muhebetê Hz. Hewa ino heyatê baqî ey dest ra vet u Hz. Adem ame dunyaya fani. Yani Hz. Ademi qey muhebetê Hewa heyato ebedî war verda u ame dunyaya fani .

Adem Cennet id wext têna b’ / Cennet qê yi meskên beqa b’

Hesrêti yi qê zewac Hewa b’ / Beqa bi teng fena ava b’ (166/4)

Şair, yona şîir dı zi wextê biyayişê Hz. Muhammedi dı behsê Ceneti keno. Goreyê şairî, melaiketê wezîfedarê berê Ceneti Rıdwani a şew berê Ceneti kerdo a u pêxemberî Cenet diyo.

Rıdwon bêr cennêti kerd îb a / Ni ‘mêt Homê yi ra eysa

Keyfu şenayî kot her ca / Şewa g’ Muhemmêd şeref da (68/4)

1.1.6.7. Qeder

Ferheng dı kelimeya qederî yena menaya ‘peyme, miqtar, yo çik goreyê peyme vıraştış u bellikerdiş, kıfşkerdiş’. Homa Teala hemeyê çıyan u hediseyan pê ilimo ezeli zaneno u kıfş keno.¹⁴² Hukmo ezeli ê Homayî yo u Homa Teala seni hukum bıdo insani goreyê ino hukum rayirê xu ra şino. Yani teqdirê ey o.

Qey Bısilmanan şeş şerti imani est î, inan ra yo zi qeder ri iman ardış o. “Qeder u qeza ri bawerkerdiş sıfetanê Homayî ilm, irade, qudret u tekwinî ri bawerkerdiş o.”¹⁴³

Şairî diwanê xu dı, dı cayan dı behsê qederî kerdo.

Huzun duoston qehernen dışmenon ken keyfweş / Vinbayon qet têpa nion merdon niken weş

¹³⁹ Pala, e.n.v., r.88.

¹⁴⁰ Sureya Kalem, Ayet 34/564.

¹⁴¹ Pala, e.n.v., r.88.

¹⁴² Yavuz, “Kader”, Cilt:24, r.58.

¹⁴³ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r.133

Qeder nibedilyen cuyayiş pê derd u eyş / Huzun mekir qê çi werdi xu mekir niweş (148/1)

Hz. Muhammedi ra ver keynayı kışiyayên. Ereban, keynayı xu eştên binê erdi u kıştenê. Zê sebebânê nêweş yan zi seqetbiyayişê tutan u çınbiyayişê werê inan yani feqiri ra tuti xu kıştên.¹⁴⁴ “Bîşek ayêko pê bî-aqlî û nezontî ewladonê xu kişenî û pê buetonon bi Homê, rizqiko do ci, kenî herom yin hê zîyon dê. Bîşek yin şîy delalet û yîn cehdo raşt nîdiyo.”¹⁴⁵ Wextê cehaleti dı keynayı gani erziyayên binê erdi. Ino hal pê kelimeya mewude ifade beno.¹⁴⁶

Keynê xelisyê kıştış ra / Xemilyê hêt qedêr xu ra

Nefês ‘alêm teng bı hira / Wext Muhammed omı dunya (72/4)

Şair, şîira *Wext Muhammed Omı Dunya* dı vano ameyişê Hz. Muhammedi semedê keynayan xelasêka pil bi, keynayı kıştış ra xelisiyayi, heyatê xu newe ra nayı ru, qederê xu ser şîyi.

1.1.7. Mefhumi Alaqadarê Dini

1.1.7.1. Cahil

Kelimeya cahılı Erebki dı kokê cehl ra yena. Cehl zi yena menaya “nêzanayiş, zanayiş u diyayiş ra mehrum biyayiş”. Goreyê may cahil zi yeno menaya merdimo ki nezan o u zanayiş ra mehrum o.

Diwan dı teyna yo ca dı kelimeya cahil viyerenê. Tiya dı ina kelima menaya o merdimo ki qey heyatê axreti nêxebitiyeno u teyna goşê xu nayo heyatê dunya ser dı şıxuliyaya. Homa Teala Qur’ano Kerim dı ayeta 64. ê sureya Ankebut dı vano heyatê dunya cayê kay u keyfi yo. Şair zi vano heyatê ina dunya lez yeno u şîno gerekê merdım pê may hayidar bo u pê kay u keyf xu nêxapino u semedê axretê xu bıxebitiyo.

Ruêj omartê lez yên qedên ey ğafil / Heton çi wext lehwo la ‘ib ey cahil

Karwon vêrt ra şî tı honik hon vinên / Eg tı xu yin nêrêsn cahdı ra monên (154/1-2)

¹⁴⁴ Adnan Demircan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM*, Cilt, Sayı:3, 2004, r.9-29.

¹⁴⁵ Sureya Enam, Ayet 140/145.

¹⁴⁶ Mehmet Ali Kapar, “Mev’ûde”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, Cilt:29, r.491.

1.1.7.2. Cın

Kelimeya cın ferheng dı yena menaya “nımite, çiyö ki nêêseno”¹⁴⁷ Homayi cını adır ra vıraşti. “Û cinnî z’ yo adiro bîdun ra xelqkerdî.”¹⁴⁸

Cin zi zê insanan cuyeni. Zê insanan weni, şımeni, zewıcıyeni, beni zêd, welidiyeni, beni pil u mîreni. Teyna emrê cınan goreyê insanan hina zaf dergo. Homayi cını semedê qultı xelegnayi. “Û mi însön û cinnî teyna semedê ayko mi rî îbadet bikerê, xelq kerdî.”¹⁴⁹

Cını pê çıman nêêseni. Cını mexluqatanê ruhaniyan ra yi u adır ra xelegiyayi. Cını Bısilmaneyi u kafiri, hol u xırabi est i. Şeytan zi cınan ra yo. Vercu semedê gejtı vaciyeni ki cını koti bedenê insani u ino qeyde ameyên zanayış.¹⁵⁰

Şair wexto ki behsê cınan kerdo “ins u cin” piya şıxulnayi. Kelimeyi ins u cin zafi ra piya şıxuliyeni. Homa Qur’ano Kerim dı vano mı insan u cını teyna qey ibadeti vıraşti. Beno ki inay ra yo eğleb inı her dı kelimeyi piya şıxuliyeni.

Tı rehbêr axirzemon ê pil ins u cin i / Her ca d’ pê çılê tu ma xu r’ riyi vineni

Tı pêrê derdon u kuloni ma r’ dermoni / Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wê
(64/3)

1.1.7.3. Dua

Kelimeya dua yena menaya laveyê Homayi kerdış, niyaz. Miyanê ibadetan dı ibadeto tor hol a. Dua ehtaci u mefteyê Bısilmani ya.¹⁵¹

Homa Telala zi Qur’an dı vano Homayi ri dua bikerên. “Pê zarî û lavê vendên Homê xu. Bîşek ayêko hedd ra vejîyên Homa tera hesnîkeno.”¹⁵²

Wexto ki merdimo Bısilmane çiyêko hol bıwazo yan zi çiyö ki qayıl niyo bıbo semedê inan dua keno. Waştışê xu bı dua resneno Homayi. Qul, Homayi ra çiyêk bıwazo zaneno Homa bêminet o. İnsan nêşkeno insani ra bêminet çik bıwazo. Gereka herında ey pê çik bikero de. Ay ra qul verê xu bitado Homayi, huzur vineno.

¹⁴⁷ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r..96

¹⁴⁸ Sureya Rahman, Ayet 15/530.

¹⁴⁹ Sureya Zariyat, Ayet 56/522.

¹⁵⁰ Pala, e.n.v., r.92.

¹⁵¹ Pala, e.n.v., r.124.

¹⁵² Sureya Eraf, Ayet 55/156.

Diwanê Arçugi dı bı nameyê dua yo şiiir esta u aya zi *Du'ay Pêxemberon* a. Ina şiiir dı pêxemberan tengani u hirayi dı Homayê xu ra çita waştö behsê inan biyo. Bê ina şiiir, şairi şiiiranê binan dı zi hem kelimeya dua şixulnaya hem zi ca dayo duayan. Şiira *Emon Emon* dı beyitê tekrar dı dua ca gena. Şair şiira *İlahê Mı Tı Ğeffari* dı gunayan vera poşman biyo u efu wazeno. Şiira *Şıtır Bıkır* dı zi peyniya her çarrêz dı pê mısraya *Homa gurê tu raşt biyar* (r.124-126-128) dua kerda.

Qey merdımê Bısilmaneyi çıyo tor muhim pê iman huzurê Homayi şiyayış o. Şair zi qey inay dua keno.

Tı ruh cesêd mı ra nivêj bê imon / Mı bıçarn tabi Muhemmêd u Qur'an (r.88-90)

Wexto ki ewlad mıreni dadi u babi zaf qehriyeni. Tiki vero yo deco inayin isyan keni tiki zi Homayi ri dua keni.

Homa sebr bıd dadiyon u babiyon / Kes nicerıbn dunya d' pê mêrg ewladon (108/4)

İnsan her halê xu dı mehtacê Homayi yo. Ina mehtaciya xu zi pê dua ano zıwan.

1.1.7.4. Ecel

Kelimeya eceli yena menaya peyniya emir i. Goreyê dinê İslami o emiro ki hetê Homayi ra teqdir biyo ne aver şino ne zi tepya gêriyeno.¹⁵³

Wext u mudet vercu ra kıfş biyo. Ecel ne wext xu ra ver yeno ne zi eşkeno wextê xu tepya bero. “Bıla aw çiko Homa biwazu ez nêşkeno zırarêk bidî xu û nî z’ faydêk. Semedê her ummet yo mudêk esto. Wexto mudê yîn bıyeru hînî nî yo hêll ci rî têpîya gêriyeno û nî z’ ver.”¹⁵⁴ Ecelê her şari esto. Ecelê inan biyero ne eşkeni yo wext tepya beri ne zi eşkeni bıkuweri verni. Inay ra gereka merdım her halê xu bıhesebno u her hel xu mergi ri hedrê bıkerö.

Şair, teyna yo ca dı behsê eceli keno. Şiira *Ina Dunya* dı yani şiira mulemma dı rêza Tırki dı viyereno.

Ecel gelmeden gel uyan (194/1)

---

¹⁵³ Pala, e.n.v., r.133.

¹⁵⁴ Sureya Yunus, Ayet 49/213.

Gereka insan ecel ra ver aya bo. Ino aya biyayiş, rakotış ra pê aya biyayiş niyo. Eg merdım rayirê heq ser dı niyo wa lezabez şiyero rayirê heq ser.

1.1.7.5. Emel

Kelimeya emel Ereki dı yena menaya “gure, renc, kar, xebat.” Istilah dı zi yeno menaya “çiyo ki biyo mewzuyê emır, tawsiye yan zi qedeğeyan u peyniya ê hali dı ceza yan zi xela diyena.”¹⁵⁵

İman u emel zaf cayan dı piya viyereni. İnsan iman u Homayi ra nızdibiyayişê xu pê emelan muecneno ra. “Bîşek ayêko îmon ardu û âmêlê salih kêrdî û hetê Homê xuwa şîy, bionê ay şarê cennet ê; yin uca d’ mendigar î.”¹⁵⁶

Goreyê baweriya İslami merdım merg ra pê heta ebed goreyê emelanê xu yê ma dunya muamele vineno. Eger holi kerda xelaya ey Cenet o labelê eger xırabi kerda cezaya ey Cehenem o.

Tı g’ şî mezelon tı vinen ‘emelon / Tı hem holon vinên hem iz xırabon

Hem vêrinon vinên hem iz pêyinon / Xu vira mekır qebra teng u tari (114/1)

1.1.7.6. Guna

Kelimeya guna kelimeyêka Fariski ya u yena menaya ‘suc’. Literaturê dini dı emrê dini ca nêardış u qedeğeyan viyertiş o. “Suco dini. Ê gureyi ki vera emrê Homayi dı yi. Êyi ki guna keni inan ra “gunakar” vaciyeno.”¹⁵⁷

İslamiyet dı gunayi dı tewırî; guneyi pili u guneyi qıç i. Guneyi pil ini yê; Homayi ri şırıkan peydakerdiş, neheqî ra merdım kıştış, ciniya bı namus ri buetankerdiş, sêhrkerdiş, malê yetimi ra werdış, dadı u babiyê Bısilmani ri bêtaeti kerdiş, haram dı eqskerdiş, faiz werdış, reqî şımitış u dızdikerdiş. O ki gunayo pil keno, eg may helal bihesıbneno nêkueno kufir; axret dı cezaya xu anceno u peyni dı şino Cenet.¹⁵⁸

Diwanê Arçugi dı bı sernuşteyê guna şiiira *Ez Gunon Xu Se Keri* ca geno. Ina şiiir hot beyiti ra ameya meydan. Şiiira *İlahê Mı Tı Ğeffari* dı zi zafi ser behsê gunayan biyo. Ina şiiir zi panc çarrêzan ra ameya meydan.

¹⁵⁵ Süleyman Uludağ, “Amel”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, Cilt:3, r.13.

¹⁵⁶ Sureya Hud, Ayet 23/223.

¹⁵⁷ Pala, e.n.v., r.175.

¹⁵⁸ Hasan Akay, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları 2005, r.161.

Şiira *Ez Gunon Xu Se Keri* dı behsê ecızı u gunêkariya quli biyo. Şair vano insan ebdêko gunakar, tewbekar, rısiya u şermezar o. Heqbeyê xu kerdo de vêr beri Homayi dı kerd ru, zaneno Homa efukar o. İnsan wexto ki newe ameyo dunya hema çik nêzaneno. Beno xort u o wext zi heyat, her çik cı ri zaf şirin o. Hetan xu şınasneno u rayirê heq vineno, sermiyanê emiri qediyeno.

Şairi şiira *İlahê Mı Tı Ğeffari* dı behsê gunayan kerdo. Qulo bêguna çin o. İnsan gunayanê xu geno, wa pili wa qıcı, wazeno barê yı şenik bo wazeno wa giran bo, peyniya inê bari dı eg tobe keno u Homayi ra ef wazeno ehemmiyetê ini zêd o. Eg insan gunayanê xu ra poşman beno, gunayanê xu ser rık nêkeno, xelasa ey esta. Qul ecız o. Herga hel beno ki guna bıkeru. Homa ğeffar o, efukar o. Eg qul Homayi ri şirik peyda bıkeru o wext Homa ê qulê xu nêgeno huzurê xu.

Şiira *Tı Sinayê Ewelın u Axırın* dı beyiti 15-17-19 dı behsê gunayan u efukerdışê Homayi biyo.

İnsan gereka pê emrê Homayi hereket bıkeru. Xu guna ra dur bıgeru. İnsan guna keno u Homa zi ê gunayan efu keno. Şairi şiiranê xu dı behsê gunakariya insanan u efukerdışê Homayi kerdo.

Gunehkar a tı ğeffar i / 'Efukar i hem settar i (44/8)

İnsan xetaya bırayê xu gereka bınımno, her ca dı eşkera nêkeru. Vercu heya u şermı estıbi, eka ini diyayi wera. Gunayi holi ra nêveciyeni, xırabi ra veciyeni. Benateyê insanan dı xırabi herga roc bena zêd. Miyanê ina xırabi dı yo holi zi bıbo nêêsena, bena vin. Şair vano hol pêr miyanê hilê xurdê xıraban dı biyo vin.

Heya u şermı dariyo wera mon insan ıd / Gunê pêr hê eşkira bân benatê xuerton ıd

Hol êr pêr bi vin mon hilê xurdê xırabon ıd / Homawo tu ma şaş nikir bin çadıra kewi d' (46/4)

Qul çı wext guna keno? Wexto ki kot nefsê xu dima, goşdariya şeytani kerd, rayirê Homayi ra veciya, o wext gunakerdış cı ri beno rehet. Şair vano eg tu xeta u guna kerd bıbi tobekar. Dergehê Homayi tim ho akerde yo, Wı efukar o. Şairi, diwanê xu dı behsê xetayanê xu ra agêrayiş u efuwaştışı kerdo.

Hermuş, heyatê xu binê erdi dı viyarneno. Binê erdi dı pê nenguyanê xu rayirê xu keno a. Ca u heyatê hermuşi nımite yo. Wexto ki hermuş binê erdi keneno u herr erzeno a herr bena kop. Bı ino şekıl insan zaneno kam ca dı hermuş est o. Şair zi insanan ra vano, gunayanê xu zê hermuşi bınımnên.

Meclis 'ilm u 'irfon id ruş / Qêlb xu pê edeb heya buş

Gunon xu bınımn zê hermuş / Pê hesron çımon tim xu buş (138/5)

1.1.7.7. Heyat

Ganiyi xeleqiyayiş ra hetan merg yo mude ra viyereni. Kelimeya heyat yena menaya “weş u gani biyayiş”. Dinê İslami dı heyat pê rızaya Homayi cuyayiş u Homayi ri ibadet kerdış o. Merdımı Bısilmanı heyatê xu dı goreyê Bısilmanı bıcuvo reseno şayiya dunya u ê axreti. Homa Teala weş u gani yo, wı gan dano her çi. “...Wu Heyy û Qeyyum u.”¹⁵⁹

Homa bêmerg o. “Û paştê xu bidi ay Homê ko tim ho gonî û ci rî merg çîn o.”¹⁶⁰

Goreyê baweriya İslami, biyayiş ra hetan merg o wexto ki viyereneno, heyatê ina dunya yo, merg ra pê heyatê axreti dest pê keno. Şair, heyatê dunya ra gerre keno.

Ma hê zemonêko zaf çetin u teng u tari d' / Doğriti hin nimenda mon cuyayiş heyat id (46/2)

Heyna şair behsê Hz. Pêxember keno u heyatêko bê pêxemberi tari u zulmat qebul keno. Çunki pêxember rehber o u pê rehberiya ey rayirê merdımê Bısilmaneyi bena roşn.

Bê tu heyat tariti ya / Tı yê 'eyar dunya 'uqba (60/6)

Şiira *Muhebbet* dı behsê eşqi beno. Goreyê şairi Homa pê sıfetê xu yê Hayy heyat dano aşiqi u aşiq pê inê eşkeno bıgêro meşuq.

Nomê hay heyat don 'aşiq / Deşt u bêri d' gêren me 'şuq (170/5)

1.1.7.8. İlm

Kelimeya ilmi yena menaya “zanayiş”. Homa her çi zaneno. A ki biya, bena, do bibo, wexto viyerte, nımtki, eşkera her çi zaneno. “Homa, ê ki vizêr, siba u êr

¹⁵⁹ Sureya Ali İmran, Ayet 2/49.

¹⁶⁰ Sureya Furqan, Ayet 58/364.

biyi, beni u ê ki semedê biyayiş beni hedrı, pil-qıç, nımıte-eşkera, kulli-cuzi her çi zaneno.”¹⁶¹ Vercu qala ilmi tor zaf semedê zanayişê din şıxuliyayên. Çımeyê ilmi Qur’ano Kerim o.

Diwan dı şıira *Qur’an dı* behsê edalet, ilim u irfan, hikmet u zafi çıyan biyo. Şair vano ini melumati Qur’ano Kerim dı viyereni. (40/23-24)

İlm u irfan piya şıxuliyayi. İrfan zi yeno menaya zanayiş. Esasê irfan, xu zanayiş o. O ki wayirê irfani yo cı ra vani “arif”.¹⁶²

İlm u irfan her çi sera yi. Eg ino hal bıbedıliyo qıymetê zanayişi u ilmi nêmaneno. Şair yo çarrêz dı vano meqam u mewqi verniya ilim u irfan dı vınderti. Ino zi yeno ino mena ki heyatê eyro dı merdım çendêk zaneno wa bızano eg nêresayo cêk ehemiyetê zanayişê ey çin o. Yan zi wazeno wa çik zi nêzano eg meqamê ey berzo zobina çik luzum nêkeno.

Mal u mulk zaf qedr u qıymet guret mon insan id / Qıymêt insan biyo berz mon cuyayiş diwon id

Meqom u mewqi vındet vernê ‘ilm u ‘irfon id / Homawo tı ma şaş nikir bin çadıra kewi d’ (46/3)

Şıira *İmdad Eya Hebibellah* dı şair kritikê inê zemani, cuyayişê inê zemani u insanan keno. Miyanê inê kritikanê yi dı weradiyayiş u nêmendışê ilim zi ca geno. Wexto ki ilim diya wera her çi qediyeno. Medeniyet, din, İslam, ilim u irfan, medrese, zanayiş, şermı, heya, edet, helal, Qur’an, holi nêmaneni. (94/5)

Şair şıira *Seydê u Malê Ma* dı vano seydayan u malayan ilim u irfan her ca dı vıla kerdo. Cayo ki ilim tedı bıbo uca beno şa, beno rınd u roşn.

Homa ‘ilm ‘irfon yin daim ik yin payidarı ker / Neslê ma cahdê yin ra berdewom u serfirazi ker (178/3)

Ino beyit dı zi şair dua keno vano wa ilim u irfanê seydayan u malayan daim bo u nesla ma zi rayirê seyda u malayan ra şiyero.

---

¹⁶¹ Keskin, e.n.v., r.9.

¹⁶² Pala, e.n.v., r.234.

1.1.7.9. İman

Kelimeya iman ferheng dı yena menaya “merdimi vateyê yı dı tesdiqkerdiş, raştkerdiş, vatişê yı qebulkerdiş, bı huzurê zerr qebulkerdiş, o ki vera yı dı yı ri paştdayiş, asayiş dı biyayiş, tewirêki şek ri ca nêdiyo zer u zerri ra bawerkerdiş.¹⁶³ Bawerkerdiş u baweri, dini İslam qebul u tesdiqkerdiş.¹⁶⁴

Heqiqetê imani, tesdiqê qelbi yo. Mumin gereka şertê imani ra yo heb zi inkar nêkero, rehmetê Homayi ra ne bêumid ne zi emin bıbo. Dinê İslami dı esasi imani est i. Ini zi; Homayi ri, melaiketan ri, kitabani ri, pêxemberan ri, rocê mehşeri ri, qeza u qederi ri iman kerdiş o.

Şair vano; Nuh semedê qomê xu yeno, qomê ey zi zaf zalimi, putperesti. Ini zalimtiyê yın ri erdi dı iman kerdı bı wışk. İman çinibo reheti çin a.

Tu qom zalım ir Nuh şawıt / Yi putperesti eşkawıt

Ri ‘erd id imon bıb’ wışk / Ci r’ ‘asiman ra fermon şawıt (18/4)

Merdımo ki wazeno hem dunya hem axret dı wayirê çiyê hol bo gereka imanê yı tam bo. Şiyayişê Ceneti ina rehet niyo. Êyi ki bêimani ey wa nêvaci ma Bısilmani yi. Merdımo Bısilmani gereka bêiman merdiş ra bıterso. Şair şiira *Emon Emon* dı, benateyê beyitan dı beyita tekrar dı Homayi ri dua keno.

Tı ruh cesêd mı ra nivêj bê imon / Mı bıçarn tabi Muhemmêd u Qur’an(r.88-90)

1.1.7.10. Kafır

Kelimeya kafiri Erebki dı menaya o keso ki Homayi ra, pêxemberi ra u ê hukumi diniyi ki qata Homayi ra ameyi inan ra bawer nêkeno dı şıxuliyena.¹⁶⁵

Yo insan eg kafır merdo hetan peyni Cehenem dı maneno. Şairi teyna yo şiira xu dı ca dayo ina kelima. Ina beyit ra zi fam beno ki kafiri her ca dı beni sebebê bêhuzuri.

Va kafiron ‘erd id meverd / Zalımon facıron deverd (34/3)

Kelimeya kufri menaya o keso ki baweriya din nêkeno u Homayi ri şırıkan peydakerdiş dı şıxuliyena.¹⁶⁶ Ina kelime yena menaya serê cı guretiş, heqiqetê imani

¹⁶³ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r.68

¹⁶⁴ Pala, e.n.v., r.232.

¹⁶⁵ Keskin, e.n.v., r.4.

temernayış yan zi serê heqîqetê imani guretiş u inkarkerdişi. Kufr, merdîmi daireyê Îslami ra veceno u axret dî beno sebebê ezabê ebedi. Merdîmo Bısilmanı eg qayilo kufir ra xu dur bıgero gereka diqetê tiki xususiyetan bıkeru. İman u ibadeti, ilim u zanayîşê xu zêd bıkeru, tefekur u şıkiri tım u tım bıkeru. Kufir ra dur vındertiş hem seadetê dunya hem zi ê axreti ri çiyêko muhim o. Şair diwanê xu dî çend cayan dî kelimeya kufri şıxulnaya.

Ya Reb tı in kufir werad / Vêr ma hêt dergê xu ra tad

Libas exlaq Qur'an ma ra d' / İmdad ya ezka nesebi (98/2)

1.1.7.11. Merg

Kelimeya mergi ferheng dî yena menaya qediyayîşê cuyayîşê ina dunya. Merg, pê beden ra veciyayîşê ruhi yeno meydan. Goreyê baweriya Îslami merg peyniya heyati niyo miyanê heyati dî yo merhale ya. Yani merg hududê qediyayîşê heyatê dunyaya fani u destpêkerdişê heyatê ebedi yo. “Û temomê nefson mêrg tom kênî. Û şima bi huzurê Mi yêni açarnayîş.”¹⁶⁷

Merg, cuyayîşê dunyaya roşn qedineneno. Hesır erzeno çımanê insanan. Zerre ra merdım keno ğemgın. Ino heyat dî zerra her insani dî tersêko pili yo. Çendêk ters bıbo zi eşkerayo, merg esto u merg heq o. İnsan yeno dunya, beno pil, beno extiyar u mireno. Merg teyna semedê extiyaran niyo, wextê kam bıbo de, wazeno wa yo gerguşa yo şewe bo wazeno wa heştay serre bo mireno. Qet çıkes zi gam u lehzaya mergê xu nêzano u inay ra tım u tım tersê mergi zerra herkesi dî yo. Çunki merg verê berê herkesi dî yo, insani ra zaf nızdi yo. Ina dunya dî paşayi zi feqir zi cuyeni labelê peyniya hemın merg o.

Diwanê Arçugi dî binê sernuşteyo Heyatêko Bin dî, dî hebi şiiiri (Merg u Mêrg Xuerton) mergi ca geni. Şiiri ki behsê mergi keni inan dî cuyayîşê insani kritik beno. Hela teng dî hela hira dî gereka her wext hesabê mergi bıbo.

Gelê biron wext vêwı ben / Cini u comêrd kuên pê dest

Vatê heq gueştari niben / Din şın 'ezmon şeytan ben mest(r.102 çr.3)

Heyatêko bêmerg çin o. Ina dunya dî zafî ameyi u şiyi. Zaf zengini, zaf holi, sehabeysi, padişayi, pêxemberi cuyayi labelê heme merdi.

¹⁶⁶ Pala, e.n.v., r.280.

¹⁶⁷ Sureya Ankebut, Ayet 57/402.

Ço nivaj ez nimirena / Gurê mi niqêdo zaf est

Zaf wiyena nibermena / Pê in keyf ez tim bena mest (102/4)

Însan zaneno merg esto. Inay ra cuyayişê xu pê hiş u hisê mergi alaweno. Wextêko gureyo xırab kerd merg yeno vir u tobe keno. İna nêbo xırabî zerreyê merdımı dı aling vırazena.

Diwanê Arçugi dı heyatê insani zê mewsiman neqış beno. Wesar dı seni ki her ca beno zergun, qıctiya insani zi heyatê insani dı wesar o. Wesar zaf lez qediyeno. Dari zaf lez beni zergun, çemi zaf lez herekiyeni, qıci zaf lez bul şini, zaf lez qısey kenî u zaf lez beni pil. Amnan, xortiya insani ya. Payiz dı peli daran beni zerd, tebiet beno xırabî. Tic germîniya xu ma ra gena, va bedenê ma dı gêreno. Payiz extiyari ya. Merdım beno kuz, dındani yo bı yo kueni zê pelanê daran. Heyat beno zerd zê erdî. Payiz ra pê zımıstan yeno. Ne peli mendî ne zi dari. Ne holi mendî ne xırabî. Her çik bınê vor dı biyo vin. Kefen zi her çikê insani temerneno.

Şiira *Mêrg Xuerton* dı behsê mergê xortan biyo. Merg bı xu zaf gıran o, xebera mergi zerra merdımı zaf decnena labelê mergê xortan u cıwanan hina zaf zerra merdımı decnena. Mergê ewladan dadî u babıyan ri zaf zor o. Homa sebır bıdo ê ki pê mergê ewladan cêrabıyî. Pê hewar u gazi dadî, babî, dost u ehbabî hemı xu ra şini. Hesır çıman dı manenî.

Xebera gıron xeberê xuerton a / Xeberê mêrg xuerton 'ezebon a (106/4)

Homa sebır bıd dadıyon u babıyon / Kes nicerebn dunya d' pê mêrg ewladon (108/4)

Şair ino qısmî ra vato *Heyatêko Bin*. Merg ra pê yona heyat dest pê keno. Pê merg heyatê dunya qediyeno u heyatê axreti dest pê keno.

1.1.7.12. Mumin

Kelimeya mumini menaya merdımî ki iman ano dı şıxuliyena. Literaturê İslamiyeti dı keso ki Homayı ri, Hz. Pêxemberi ri u çiyi ki wı xeber dano inan ri zerre ra baweri bıkerî, qebul u tesdiq bıkerî inan ri vanî mumin.¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r.77

Goreyê baweriya Îslamiyeti mumini birayi yobinan i u goreyê huquqê birati yobinan dır muamele keni. “Mu’min birey yobinon ê. Aw wext bînatê bironê xu d’ sulh bikerê. Û xu bîemrîyê Homê ra bipawê, ko wa şima rî rehm bibu.”¹⁶⁹

Şair, diwan dı zaf cayan dı behsê muminan keno. Dunya ameyişê Hz. Muhammedi cêrabiyayişê mumin u fasiqi yo.

Wext ig Muhammed welida / Cihon id yo nur bi peyda

Mumin fasiq cera bi a / Şewa g’ Muhemmêd şeref da (68/1)

Yona şîir dı şair, wendoği şîret keno u vano ki gereka tim u tim mumini ra hes bikero.

Mumin ra hes bik çîrrê turfi meker / Zê tija germun zerrê her kês germ ker (132/7)

Şair, şîira derheqê aşma Remezani dı zi behsê qey muminan rehmet biyayişê ina aşm keno.

Tı imdad qê feqiron a / Tı rehmet qê muminon a

Tı sulton pêrê aşmon a / Merheba ey aşmê rueji (132/4)

1.1.7.13. Munafiq

Kelimeya munafiqi yoyitiya Homayi, pêxembertiya Hz. Muhammedi u êyi ki ey Homayi ra ardo inan pê fek qebulkerdış, zê Bısilmanan cuyayış labelê zerr ra pê inan bawer nêkerdış o. Zerra inan ciya ya emelê inan ciya yo.¹⁷⁰ Êyi ki dîriti keni, riyakar i, Îslamiyet ra bawer nêkeni, xu ina mucneni ki bawer keni.¹⁷¹

Munafiqi zê lu yê. Verê merdımı dı hol i, tı ra pê fendê inan zaf i.

Şair teyna yo ca dı kelimeya munafiqi şıxulneno. O ca dı zi ina kelime, kelimeya muşrik dır şıxulneno. Şair vano Hz. Muhammed yeno dunya, ino ameyişê yı semedê munafıqan u muşrikan xebera xırab a, ino hal inan keno nêweş. Muminan ri zi beno merhem.

Dadê yi xu r’ zaf bi keyfweş / Munafiq muşrik bi niweş

Mumin yobin ir bi qelbweş / Şewa g’ Muhemmêd şeref da (68/2)

¹⁶⁹ Sureya Hucurat, Ayet 10/515.

¹⁷⁰ Erkal u.ê.b., *İman ve İbadetler*, r.77

¹⁷¹ Pala, e.n.v., r.340.

1.1.7.14. Musluman (Bısilmane)

Kelimeya Musluman Erebki ya u eyi ki mensubê İslam ê ay ifade kena. “Kokê ina kelime s-l-m ra yena u ino kok Erebki dı menaya aşti, teslimbiyayiş dı şıxuliyeno.”¹⁷²

Êyi ki mensubê dinê İslamiyi nameyanê inan ra yo zi Musluman o. Ina kelime Zazaki dı eğleb pê şeklê Bısilman şıxuliyena labelê şairi diwanê xu dı formê Musluman şıxulnayo inay ra ma zi sernuşte dı ino qeyde nuşt.

İslam, yeno menaya teslim biyayişi. Musluman zi sıfetê merdımê teslimbiyayeyi yo. Teslim biyayiş hiri tewırı dı beno. Ya pê qelb beno, ino hal baweriyêka qeti ya. Ya pê zıwan beno, ino iqrar o u ya pê weslan beno ino zi emeli yo.

Şair diwan dı behsê bıratıya Bısilmanan u ina bıratıya xu ri sadıq vndertışê inan keno.

Muhacir kêrd birê ensar / Muslumon birê xu r' bi yar

Çew birê xu r' nıbi neyar / Wext Muhemmed omı dunya (74/3)

Şair ca ca zi weziyetê Bısilmanan ra gerre keno. Şiira *Medeniyêt Comi* dı rayiro zehmet ê cami dı şiyayiş caverdayiş u zobi rayiran ra şiyayişê Bısilmanan ra lomê beno.

Din ewılna ğêrib omo rênê ğêrib şın / Comi kê Homê wê têtiz, inson bı lêsın

Muslumon zaf cahdê gurêt dima hê xu r' şın / Cahdê comi guercalın zaf o heta nişın (164/2)

Şiira *İmdat Eya Hebibellah* dı zi wextê ma dı hukumê dini wedartış u herında qanunê dini dı yona qanun ronayiş kritik beno.

Ewlad muslumon kêrd mehrum / Vatê Homê pêğemberon

Vatê ewliyon esfiyon / İmdat rehber cin u inson (92/3)

1.1.7.15. Ruh

Kelimeya ruh yena menaya “ganiyan dı unsuro ki heyat peyda keno.”¹⁷³ Çıyo ki ganiti ano ca. Ruho ki wazeno xırabı bıkerı “nefs” o. Ruho ki insanan dır o,

¹⁷² Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, Cilt:23, r.1.

bêmerg o. Dunya hema nêxeleqiyaya ruhê hemeyê mexluqan xeleqiyayo.¹⁷⁴ Nefs u ruh eyni çiyi. Encax insani wexto ki çiyânê holan ser şiyero ino ruh o, karê dunya u çiyânê xıraban ser şiyero ino nefis o.¹⁷⁵

Ruh egleb insanan dı ca yan zi çiyu manewi temsil keno/muecnenno. İnsan ina dunya dı pê aqıl qeraranê xu dano. Ruh u aqıl yeni yo ca u insani keni tamam. Ruh pê wasıtaya aqıl dunya keşif keno u yo mena dano cı. Aqıl zi ilhamê ruhi ra istifade keno u bı ino şekıl insan eşkeno her çi pê teferuat bıfıkırıyo u fam bıkeru. “Wucud semedê ruh zê yo cıl o.”¹⁷⁶

Con ma emonêt Homê yo / Ruh mon qefês bedeni do

Şikir mal ayê Homê yo / Homa gurê tu raşt biyar (128/2)

Homa Teala insanan ri ruh pıf keno u wextê mergi dı ino ruh beden ra veciyeno. Ina dunya semedê ruhi zi dunyaya fani ya u qediyena. Ruhê merdımê Bısilmanı bêdec u rehet gêriyeno labelê êyi ki bawer nêkeni ruhê inan pê dec u zehmet gêriyeno. Ruh, merg ra pê yeno alemê berzax u hetan qıyamet uca dı vındeno.

Muhebbet yo bedel wazen / ‘Aşiq ir bela virazen

Ruh zerê cesêd a vejen / Bedên ‘aşiq çuel id erzen (166/1)

Şair kelimeya ruhi zaf cayan dı şıxulnaya. Yo şiir dı behsê ehemmiyetê nımackerdışi, huzurê Homayi dı vındertişi beno.

Secdêk ber huzur me ‘şuqi d’ / Beden hevaltı bı ruhi d’

Ruh bınımın tebêr qefêsi d’ / Bêveng u vaj ib huzur yi d’ (174/2)

1.1.7.16. Şeytan

Kelimeya şeytani ferheng dı yena menaya o ki pê çım nêeseno labelê biyayışê yı qeti yo, harbiyayış u xırabi dı zaf şıno verni, wesıfnaye, eqıs, xebatê yı insani rayir ra vetiş. Nameyo bin ê şeytan İblis o. İblis adır ra xeleqiyayo u yo cın bı labelê wext Homayi Hz. Adem vıraşt u va Ademi ri secde bıkerên şeytani vera Homayi sare da wera u bêemırıya Homayi kerd, inay ser ra Homayi o dergayê xu ra eşt.

¹⁷³ Yavuz, “Ruh”, Cilt:35, r.187.

¹⁷⁴ Pala, e.n.v., r.380.

¹⁷⁵ Pala, e.n.v., r.355.

¹⁷⁶ Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB, İstanbul 1996, r.79.

Wexto ma melaiketon ra va: “Ademî rî secde berên! Pîyorin secdi berd, bîla îblîs. Yî, ri çarna a, û pîltî kerd, û pê bi kafir.”¹⁷⁷ Şeytan, İblis. Vercu nameyê yî Xaris o. Homa wexto ki Ademi xeleqneo u hemeyi melaiketan ra vano secde bikerên u heme secdı kenî. Şeytan secdı nêkeno. Şeytan vano ez adır ra xeleqiyayo u Adem zi herr ra. Ez yî ri secdı nêkena.¹⁷⁸

Nefs u şeytan piya yê. Şeytan çiyêko xırab wazeno. Eg merdım yo hew çiyêko xırab ser şı, hini lıngê yî musena. Şeytan çiyêko xırab xemelneno, rınd mucneno ma u ma xapineno. Homayi, şeytan lenet kerdo. Şeytan vercu Hz. Adem u Hz. Hewa xapineno. Dıma benateyê Habil u Kabilî dı fesadı keno.

Şair şıira *O Text Ra Bê Wari* dı behsê nefsi keno. Nefs u şeytan bırayê yobinan î. Merdım bıkuero nefsê xu dıma, o wext şeytan insani kaş keno beno cayo tari. Gereka merdım bıeşko nefsê xu. Şeytan nameyê xu eşkera nêşıxulneno. “Şeytan insani xêrkerdış, rındı u emelî holi ra dur tepışeno.”¹⁷⁹

Têxt nefsi ra lez bê wari / Mevınd heton weqıt tari

Pê heyat qet mekır yari / Şeyton kaş ken ben co tari (136/1)

1.1.7.17. Şıkir

Şıkir, menaya vera yo holi dı wayirê a holi ri minetkerdış u ino minetê xu pê fek u pê emel ramuetış dı şıxuliyena. Menaya dinî ê kelime zi vera nimetanê Homayi dı Homayi ri ibadet u qultıkerdış a.

Qur’ano Kerim dı kelimeya şıkir u kelimeyi alaquadarê ina kelime hotay u panc cayan dı viyereni. Bı zafı şıkir, nimetanê Homayi ri beno. Êyi ki şıkir kenî inan ri xela esta.¹⁸⁰

Diwan dı zaf cayan dı derheqê şıkir dı beyit u çarrêzi est î. Raştı raşt bı nameyê şıkir hiri (*Hemd u Şıkir, Şıkir Bıkır u Şıkir Qê Homê*) hebi şıiri est î.

Ma her halê xu ri hemd u şıkir kenî u gereka ma bıkeri zi. Ino hemd u şıkir xura Homayi ri beno. Şair vano *Şıkir qul tım qê Homê yo (128/2)* Ma semedê ın waharê nimet tezım u minnet kenî. Waharê ını hemeyê nimetan Homa yo.

¹⁷⁷ Sureya Bakara, Ayet 34/5.

¹⁷⁸ Pala, e.n.v., r.431.

¹⁷⁹ Keskin, e.n.v., r.13.

¹⁸⁰ Mustafa Çağrıçı, “Şükür”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, Cilt:39, r.260.

Homa wexto ki çiyêk dano, qulê xu ra çik nêpaweno. Qul zi gereka bêşikret nêbo. Çendêk şikır bıkero Homa rızqê ey zêdneno. Şair vano tım, her ca dı, her halê xu ri şikır bıker wa Homa gureyê tu raşt biyaro. Şiira *Şikır Bıkır* dı yondes çarrêzan dı behsê şikiri biyo.

Te'zim u minnet qê wıhar in ni'mêt / Fesahet u beyan do bila sıqlêt (8/1)

1.1.7.18. Tobe

Dinê İslami dı tobe, merdım verê xu tadano Homayı u ê gunayi ki kerdı inan ra poşman beno u Homa Tealayı ra efu wazeno. Merdım poşman bıbo, ini gunayan terk bıkero, reyna ini gunayan nêkero o wext ehemiyetê tobe beno zêd. Merdım peyniya tobeyi dı Homayı ra beno nizdi u pê zerr bıbo zi efukerdışê Homayı esto.

Tobe dinê İslami dı zaf muhim o. İnsan beşer o u xetayan keno. Eg peyniya ini xetayanê xu dı tobe bıkeru u hina inan ri dewam nêkero xelesiyeno. Şairi şiiranê xu dı ca dayo tobe. Miyanê ini şiiran ra yo şiir dı behsê aşma roci keno u vano ina aşm dı insani diqetê her çi keni labelê ina aşm qediyena hina gunayan dıma şını.

Tu par ma ra xatır waşt şi / Ma tobi kerd dıma nişi

'Eqıl şo ma pêr bêhişi / Merheba ey aşmê rueji (130/3)

Kelimeya tobeyi yena menaya merdım yo guna keno u peyniya inê gunayi dı soz dano reyna ina nêkeno, efuwaştış. İslamiyet dı hetan tic rocawan ra bıveciyo berê tobe akerdeyo. Homa ê ki suc keni u poşman beni tobeyê inan qebul keno. İnsan wexto ki tobe keno gereka o tobeyi xu ra anêgêro. Ino zi ina beno; qul ewil gunê xu ferq bıkeru, dıma poşman bıbo u reyna ina yo gunê nêkero, semedê aya soz bıdo.¹⁸¹

Homa, wayirê rehmet u şefqet o. İnsan çıqas xırabi keno wa bıkeru wext zerr ra verê xu şa Homayı¹⁸², Homa ey efu keno.

“Gelo yin nîzonî ko Homa âbdonê Xu ra towbî qebulkeno û sedeqonê yîn geno. Û bîşek Homa Tewwab û Raĥîm u.”¹⁸³

İnsan u pêxembero vêrin Hz. Ademi zi guna kerdo labelê xetaya xu ferq kerda u tobe kerdo u Homayı zi tobeyê ey qebul kerdo u o efu kerdo.

Adem aleyhisselam / Adêm tobi kerd qê Homê / Homê va ti êr xêr omê (34/1)

¹⁸¹ Pala, e.n.v., r.453.

¹⁸² Verê xu tadayış ?

¹⁸³ Sureya Tewbe, Ayet 104/202.

Qul gunêkar u tobekar o. İnsan pêser guna kerd, qelbi yı gunayan ra beno siya. Ino siyayi pê tobe beno roşn.

Merg yo mekteb ho ma musnen / Qêlb ma yo siya wı ken rueşn

Pê qelem nomê ma nusen / Qelb siya pê tobi ben rueşn (104/1)

1.1.8. Mefhumi Alaqadarê İbadeti

Kelimeya ibadetiya ki ferheng dı menayanê mili çotkerdış, qultikerdış, iteat dı şıxuliyena literaturê dini dı menaya hurmet u heskerdışê xu Homayi muetış, semedê rızaya ey cehdkerdış u semedê inan zi têkı rituelan caardış o.

Nımackerdış, rocê guretış, zıkadayış, şiyayışê heci, qala raşt vatiş, emaneti wayirê cı dayış, dadi u babi ri hol muemelekerdış, pê holi ciranan, yetiman u heywanan oniyayış; duakerdış, Qur'ano Kerim wendiş, Homayi zıkırkerdış, ibadet i.

Her Bısilmane gereka Homayi ri ibadet bıkeru. Êyi ki ibadetê xu keni mukafatê xu geni, êyi ki nêkeni ezabê xu vineni. İbadet bêpaki zi nêbeno.¹⁸⁴

1.1.8.1. Desmac

Desmac yo pakiya bedeni ya ki semedê caardışê têkı ibadetan mecburi yo.

Desmac guretış goreyê yo usul beno. “Ey kesıko şima îmon ardu! Wexto şima hetê nimaja wuriştıwu, rî xu bişuên û destonê xu hetono bazinonê xu bişuên û sarê xu mesh bikerê û lingonê xu z’ hetono guazekonê xu bişuên. Eg şima cenabet-bên taharet bigerên û eg şima nîweşibî ya z’ cehdî seradibî ya z’ şima ra yo desaw ra bîyeru ya z’ cinîyon dirî dest yobînona kêrê, eg şima aw peyda nîkerd aw wext pê ârdo pak teyemum bikerê, pê herri rî xu û destonê xu mesh bikerê. Homa nîwazeno ko şima rî yo zahmet virazu. Lakîn Homa wazeno ko şima pak bikeru û nîmetê xu şima sera tamom bikeru ko wa şima şikir bikerê.”¹⁸⁵

Desmac, semedê ibadetan hedreyi ya. Ina hedreyi hem pê beden hem zi pê ruh bena. Desmac, hetê manewi ra paşt dano Bısilmanan.

Semedê nımackerdış, tawafkerdışê Kebı, secdeyê tilaweti, Qur'an xu dest guretışı ri desmac guretış ferz o. “Desmac pakiya xususi ya. Ferzi desmaci; 1. Rı şıtış 2. Dest u dirseg piya şıtış 3. Sarı mesh kerdış 4. Ling u astê paşna piya şıtış. Niyet u

---

¹⁸⁴ Keskin, e.n.v., r.35.

¹⁸⁵ Sureya Maıda, Ayet 6/107.

tertîp zi benî daxîl u şeş hebi ferz desmacî est î. Desmac goreyê rêz beno. Gereka ina rêz nêxerepiyo.”¹⁸⁶

Bê desmacê umumi yo zi desmacê ğusul esto. Ferzî ğusulî hiri heb î. 1.Niyet kerdiş 2.Temamê bedeni pê aw şıtış 3.Necasetê bedeni pakkerdiş.

Şair şîira *İmdad Eya Hebibellah* dî vano; insani zafin exlaq Nebî ra mehrum î. O ki exlaqê Nebî ra dur o, nîmac, desmac, ibadet u dinê İslamî ra zi dur o.

Êhl in zemon u mektebi / Zafyin mehrum exlaq Nebi

Bêdesmaj u bênimaji / İmdad ma d' bê eya nebi (94/4)

1.1.8.2. Nîmac

Kelimeya nîmacî Farîskî dî yena menaya “semedê hurmet xu çotkerdiş, qultî, ibadet.”¹⁸⁷ Ferheng dî zi yena menaya “dua, ibadet, efuwaştış, lavêkerdiş.”

Bîsılmanî miyanê yo roci pê emrê Homayî u terîf u tetbîqê Hz. Pêxemberî dî wextanê bellikerdeyan verê Homayî dî ê ibadeti kenî. Nîmac panc şertanê İslamî ra yo u roc dî panc wextî farz o. Panc wext nîmac ra teber zê witr, terawih, Cuma, cınaza, roşan nîmacî zi est î. Nîmac estuna dinî ya. Destpêkerdişê her emelî yo. Nîmac semedê aqılan u Bîsılmananê balıqan farz o.¹⁸⁸

Nîmac, ıstılâh dî hîna tarîf beno: “pê tekbirê iftitah dest pê keno u pê selam qediyeno.” Panc wextî nîmac şewa Miracî dî biyo farz. Nîmac, Miracê mumînî yo. O ki şertanê nîmacî u rukunanê yî raştâ raşt ano ca, o wext imanê yî beno zıxm, pisiya manewî ra beno pak, şayiya ebedî keno heq.¹⁸⁹

Nîmackerdiş merdîmî Homayî ra keno nizdî u manewiyat ra beno pak. Merdîm tim u tim nîmac bikero exlaqê yî beno zıxm, imanê xu keno zêd. Pê cemaat nîmackerdiş zi benateyê Bîsılmanan dî yoyitî u piyayî keno zıxm.

“Ey kesîko şîma îmon ardu! Pê nimaj û sabir Homê ra destegerî biwazê.”¹⁹⁰

İnsan îno heyat dî beden, weşi u quwetê xu pê nan u wer keno zıxm. Ruh u qelbê insani ri ibadet werê manewî yo. Beden vêşan bîmano beno zeif u nêweş, ruh

¹⁸⁶ Keskin, e.n.v., r.43-44.

¹⁸⁷ M.Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, Cilt:32, r.350.

¹⁸⁸ Pala, e.n.v., r.349.

¹⁸⁹ Keskin, e.n.v., r.78.

¹⁹⁰ Sureya Bakara, Ayet 153/22.

zi ibadet ra mehrum bımano bı menaya manewi beno zeif. “Nan werê mide, nımac zi werê qelb u ruhi yo.”¹⁹¹

Vaciyo ki “nımaci, hemeyê qısmi ê şıkri gureti zerreyê xu”. Rocê dı şıkır esto, nımac dı zi roce esto, çunki nımac dı werdiş u şımitiş qedeğe yo. Zıka zi yo şıkır a, oyo ki nımac keno zıkaya bedenê xu dano. Hec zi yo şıkır o, oyo ki nımac keno Beytullah geno verê xu u vındeno nımac. Kelimeya Şhadet vatış zi yo şıkır o. Tehiyatê nımaci dı kelimeya şhadeti esta.¹⁹²

Şair diwan dı kritik inê zemanı keno. Goreyê şairi, merdım exlaqê Nebi ra mehrum o, bêdesmac u bënımac gêren o.

Êhl in zemon u mektebi / Zaf yin mehrum exlaq Nebi

Bêdesmaj u bënımaci / İmdad ma d' bê eya nebi (94/4)

Nımac, bêdesmac nêbeno. Merdım Bısilmanı gereka vêr nımaci desmac bıgero. Oyo ki nımac keno gereka bedenê xu bıqewino. Ini cayi bedeni gereka bêri qewinayış. Cayêko tari dı zi bo gereka cayi awred pê cılan bêri qewinayış.¹⁹³

Nımac, heyatê insani dı yo nizam o. İnsani bı ino şekil heyatê xu dı eşkeni program vırazi, goreyê wextê nımaci zemanê xu kenı qısm qısm. Vist u çar seati beni lete lete u beni bıqıymet. O wext merdım heyat ra, zeman ra, roc ra u a xebat ra zi tam geno.

Merdım Bısilmanı pê wasıtaya nımaci şıkır u ehtaciya xu Homayı ra vano. Şairi şıira xu dı behsê nımaci kerdo. Merdım Bısilmanı gereka bızano qulti teyna Homayı ri bena. Verê xu tado Homa Tealayı u nımac dı hiş, his, beden, ruh u aqılê xu bıdo Homa Tealayı.

Nımac xu d' Homê ver bıgêr / Bê yi ra ber çoy ver megêr (14/6)

Şair yona şıira xu dı ca dayo duaya Hz. İbrahim i. İbrahim aleyhisselam bı zerr laveyê Homayı keno.

İbrahim aleyhisselam va / Rehm ber dadi u babi mı / Ehl nımaci ker neslê mı (34/4)

¹⁹¹ Vehbi Karakaş, *Niçin Namaz*, Timaş yayınları, İstanbul 2013, r.61.

¹⁹² Karakaş, e.n.v., r.83.

¹⁹³ Keskin, e.n.v., r.96.

1.1.8.3. Roce

Erebki dı semedê kelimeya roce, sawm u sıyam şıxuliyeno. Sawm ferheng dı yeno menaya “yo çik nêkerdış, o çik ra dur vındertış”. Şefeq ra hetan roc şino awan çiyi ki roce şıkneno inan ra dur vındertış.¹⁹⁴

Roce teyna qey Bısilmanan farz nêbiyo, ummetanê binan dı zi ibadetê roceyi bıbı.

“Ey kesıko şima îmon ardu!: Senıko ma qey umetonê verınon rueji kerd farzi, ma şima sera z’ rueji kerd farz; ko şima bibên perhîzkar.”¹⁹⁵

Hem hetê maddi ra hem zi hetê manewi ra zaf faydeyê roceyi est i. Her çi ra ver roce, Homayi ri yo itaet u wazifeyê qulti yo.¹⁹⁶

Însan wexto ki roce geno, werdış u şımitışi ra duri yo. Inay ra bedenê ey ho isrehet dı yo. Mudeyê rocê Remezani yo aşm a. Yo aşm dı heyatê insani dı nizam vıraziyeno. Mide vêşan u têşan maneno. Ina vêşani u têşani insani dı famkerdış kena zêd. Êyi ki feqiri u nêşkeni yo pıranê nani bıweri merdimo ki roce bıgero weziyetê inan hina hol fam keno.

“Aşma Remezani sultanê yondes aşman a. Ina aşm aşma taet, ibadet, holi u ihsani ya.”¹⁹⁷ Roce dı şew wurzeni paşif. Roce, ezanê sêrsıbay ra dest pê keno hetan ezanê meğrebi. Paşif kerdış u fitarê xu lezkerdış sunnet i.

Roce; teyna pize vêşan u têşan verdayış niyo, qalanê xıraban vatış ra zıwanê u qelbê xu dur tepıştış o. Merdimo roceger gerekı zurkerdış u qoğı ra hem bedenê xu hem zi zıwanê xu dur bıgero.

Remezani, aşma Qur’ani ya.¹⁹⁸ Ina aşm dı merdım gerekı zêd zêd Qur’ano Kerim bıwano u Homayi zıkır bıkerı.

Diwanê Arçugi dı şıira *Merheba Ey Aşmê Rueji* dı behsê ehemiyetê aşma Remezani beno. Peyniya her çarrêz dı cumleya *Merheba ey aşmê rueji* ca gureta.

Tı imdad qê feqiron a / Tı rehmet qê muminon a

Tı sulton pêre aşmon a / Merheba ey aşmê rueji

¹⁹⁴ Keskin, e.n.v., r.240.

¹⁹⁵ Sureya Bakara, Ayet 183/27.

¹⁹⁶ Keskin, e.n.v., r.240.

¹⁹⁷ Keskin, e.n.v., r.241.

¹⁹⁸ Keskin, e.n.v., r.256.

Ti aşmê qedr u qıymêt a / Aşmê zıkr u tilawêt a

Aşmê sıhet sılomêt a / Merheba ey aşmê rueji(134/4-5)

1.1.8.4. Zıka

Kelimeya zıka menaya zêd biyayiş u bereket dı şıxuliyena. Panc şertanê İslami ra yo ya. Zıka, gereka miyanê mali ra biyero vetiş u êyi ki cı ri zıka şıno bıdıyo inan. Zıka, yo ibadeta ki şekilê cı u miqtarê cı bellikerde yo.¹⁹⁹ Nımac ibadetê bedeni yo, zıka ê mali ya. “Nımaj bikerên, zekat bidên û torê aynonêko rukû kênî şıma z’ rukû bikerên!”²⁰⁰

Zıka, semedê şıkrê mali ya u merdımê Bıslımaneyê zengini ser farz a. Miyanê mali zengini dı heqê feqiri esto. Gereka ino heq bıdıyo feqıran.

Wexto ki zengin zıkaya xu dano benateyê zengin u feqiri dı yo heskerdış, hurmet, şayi yena meydan. Wexto ki zengin zıka dano gereka feqir nêdecno, ino xusus ri zaf diqet bıkerero.

Şairi şıiranê xu dı teyna dı cayan dı behsê zıkayı kerdo. Ini şıiri qısıımê mulemma dı ca geni u kelimeya zıka mısrayanê zıwanê Zazaki dı ca gena.

Zekatê xu bıd’ lora feqir hê kên meded (Z) (198/3)

Tu mal da qê zekat u hec (Z) (202/1)

1.1.8.5. Hec

Hec, Mekke dı Kebı u dor u verê ey dı cayanê muqedesan wextêko xususi dı u goreyê usuli ziyaretkerdış o. O ki wazıfeyê hec ano ca cı ri heci vaciyeno. Hec, panc esasanê İslami ra yo yo.²⁰¹

Miyanê şertanê heci dı ihram, tawaf, say, şeytan ri kerraestiş, qurbandayiş est i. Hec, her kesi ser farz niyo, teyna ê yi ki imkanê inan ê madi u menewi esti inan ser farz o.

İhram, semedê tawafkerdışê Kebı, teberê Mekke dı cılanê nedeşteyan xuradayişê heciyan o. İhram dı parçeyi ya. Yo parçe pişiyeno miyane ra, o bin zi

---

¹⁹⁹ Keskin, e.n.v., r.281.

²⁰⁰ Sureya Bakara, Ayet 43/6.

²⁰¹ Pala, e.n.v., r.180.

pışiyeno kıftan ra. Namzetê heci, ihram ra ver desmacê xu geno. Buya weş saweno xu ra.²⁰²

Tawaf, benateyê hec u umre dı dor u verê Kebı dı hot rey gêrayış o.²⁰³ Ferheng dı zi yeno menaya *dor u verê çiyêk dı gêrayış*.

“Bacîyo wa bedenê xu bikerê pak. Û wa nezronê xu bîyarên ca û wa Beytu’l-Atîq tawaf bikerê.”²⁰⁴

Bısilmane wexto ki hecê xu ard ca nefis, beden, fıkır u ruhê yı xırabi ra kueno dur. Beno pak u zelal. Merdimo Bısilmanı eger bieşko emirê xu dı yo hew gereka şiyero hec.

Diwan dı şiiiranê *Qelb Çoy Meşıkn, Medeniyêt Comi u Dunyawa Fani* dı behsê heci biyo.

Şair vano ma vera zi selaman bışırawên. Ma zi qayili şiyeri labelê pê sıra u qura beno. Hema sıra nêameya cı. Xeyala yı dı Rewza vinayış, riyê xu herrê Yesrib sawıtış u gulanê baxçeyi buykerdiş esto. Beyiti tekrari ca geni. Vano firqet qedya hin tu ra erus eysa. Merdım rayirê Rewza dı şiyero zaneno reseno uca. İnsan pê qelbê xu kam ra, çıta ra heskerdo qayilo bıreso cı. Ciyayi, firqet cı ri zor a. (r.80)

1.1.9. Mefhumi Alaqadarê Kebıyi

1.1.9.1. Kebı

Mekke dı zerreyê binaya muqades dı Harem Şerif esto. Bı nameyê Beytullah, Beytul Harem u Kebıtullah zi zaniyeno. Ê koyi ki dormaleyê Mekke dı yi, uca ra kerrayi siyayi gêriyayi u binaya Kebıyi pê inan vıraziyaya. Qıbleyê Bısilmanan o.²⁰⁵

Miyanê Kebı dı Hacerul Eswed esta. Hacerul Eswed yo kerraya qer a, ina kerra dês Kebı dı ya u vaciyeno ki Cenet ra ameya. Goreyê riwayetan, ina kerra verco sıpe biya labelê insani guna kerdo u ini gunayanê insan vera biya siya.²⁰⁶

Derheqê dora verin vıraziyayışê Kebıyi dı melumatêko qeti çin o. Şair diwan dı wextê riyê erdi ameyişê Hz. Ademi dı vıraziyayışê yemê Kebıyi keno. Pê erziyayışê inê yemi dunya dı vıraştayo bimbareko verin zi beno Kebı.

---

²⁰² Pala, e.n.v., r.227.

²⁰³ Pala, e.n.v., r.443.

²⁰⁴ Sureya Hec, Ayet 29/334.

²⁰⁵ Pala, e.n.v., r.245.

²⁰⁶ Pala, e.n.v., r.181.

Medeniyêt comi kulturêko zaf vêrin / Pê dêst melaiketon Homê ma r' kerd qedim

Wext ig şeref da ri 'erd babi ma yê vêrin / Yêm Ke'bi viraziya b' Herem uja d' bîb' te'yin (160/1)

Diwan dı yona ca dı zi behsê Mekke ri hicretê Hz. İbrahimi u Kebı vıraştışê ey beno.

Yi hicret kerd diyar diyar / Beytullah Hacer ır kerd yar

Sefa Merwe ma r' yadigar / Dês Ke'bi wiraznê diyar (22/3)

1.1.9.2. Zemzem

Mekke dı yo birr esto u ino birr ra aw veciyena, nameyê ina aw a. Wexto ki Hz. İbrahim u Hz. Hacer zewicıyayı u İsmail ame dunya, ciniya Hz. İbrahimi ya bin Sariye, Hacer u İsmaili xu het nêwazena u inay ser ra Hz. İbrahim Şam ra veciyeno u şino Mekke. Xurma u tasêk aw verê inan dı verdeno. O zeman dı uca dı qet heyat u insan çini bi. Hz. Hacer, İsmail lewnena u aya aw wena. Axırêk aw qediyena. Hem Hz. Hacer hem zi qicê ay zaf beno têşan. Hacer vazdana kuyê Safa. Uca dı aw nêvinena u vazdana kuyê Merwe. Hot hew şına yena. Sayê heciyan ina beno. Wexto ki veciyena Merwe uca dı yo melek vinena. Ino melek Cebrail o u pê perranê xu erd keneno. Axırêk aw êsena. Awa zemzem ina wa.²⁰⁷

Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo / Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmail o

Birr adayış qê kalik pêğemberi ma yo / Pa zemzem u Sefa Merwa ra qıblê ma yo (160/2)

1.1.9. Cayê İbadeti

1.1.9.1. Cami

Kelimeya cami Erebkı dı kokê cem ra ameya u menaya “o ki ano pêser, ano yoca”.²⁰⁸ Mınara u minberê ay esti, tedı xutbe waniyeno, mescidi ra pilêr a. Nımacê Yene pê cemeat eda beno u camêrdan ri ferz o.

²⁰⁷ Pala, e.n.v., r.490-491.

²⁰⁸ Ahmet Önkol, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, Cilt:7, r.46.

Cami huzur dana insani. Zerreyê yı, teberê yı gereka zaf nêxemıyo. Diqetê insanan vıla nêkero, insani kaş bıkeru xu. Eyro hema hema zerreyê hemeyê camiyan pê herfanê Ereunki neqış beno.

Kıtab dı bı nameyê cami yo şiir *Medeniyêt Comi* ca geno. Ina şiir dı behsê cami u mescidanê verinan biyo.

Her ca d' comi virazyê qê din bi yo eser / Henzar çarsê serr derbaz bi ina ummet ser

Qubbê kêsk u muêr virazyê niyê comiyon ser / Minarê virazyê azon woniya yin ser (162/3)

Camiyi tarix dı semedê Bısilmanan u dinê İslami zaf muhim i. Camiye teyna cayê ibadeti nê qê eser zi viraziyayi u ino zi mucneno ki vılabiyayışê İslamiyet ser xebat ê. Hezar u çarsê serr din devam kerdo u tarixê İslamiyeti dı tesir u ehemiyetê camiyan ino hezar u çarsê serr dı devam kerdo. Hedrekerdışê camiyan ra pê minarayan ra ezan waniyeno, ino ezan semedê nımaci veng dano Bısilmanan. Şairi, ina şiir dı behsê camiyan u tarix ra hetan eka heyatê Bısilmanan dı ca guretışê ey kerdo.

1.1.9.2. Mescid

Kelimeya mescid Ereunki dı kokê kelimeya sucud ra yena u semedê cayo ki tedi secde beno, mescid, nımacgah şıxuliyena.²⁰⁹ Qur'ano Kerim, hadis u çimeyi verin ê İslami dı semedê cami kelimeya mescid viyerena. Mescida verin Mescidê Haram u mescida dıyın Mescidê Eqsa ya.²¹⁰

Hız. Suleyman Qudus dı pê destê insanan u cınan Mescidê Eqsa virazeno. Şairi, dı cayan dı behsê ina mesela kerdo u goreyê şairi teyna cını xebitiyê. Şiira *Tu Fermon Şawit* dı wexto ki behsê Hız. Suleymani kerdo, behsê vıraştışê Eqsa zi kerdo.

Mulk seltenat da Suleymon / Wı kerd hakim ins u teyron

Aqsa vıraşt pê dêt cınon / Tu wı musna zon mirçikon (28/2)

Şiira *Medeniyêt Comi* dı camiya dıyın ra u ina zi Mescidi Eqsa ya. Pê destê ifrit u cınan bınê emrê Hız. Suleymani dı viraziyaya, vato.

²⁰⁹ Pala, e.n.v., r.308.

²¹⁰ Önkol, Bozkurt, "Mescid", Cilt:7, r.46.

Comiyê diyin virazyâ ha Qudsû Şerif id / Pê 'ifrit cınon bin emr Nebi Suleymon id

Bi gongolê ummeton wexton vêrinon id / Bi qiblê musulmonon fêk bêr 'ezmonon id (160/3)

“Bîşek beytiko verê ewwîl qey înonon rîerdî d’ niyo ru, in beyto bimbareko ko ho bekki di ko semedê tamomê înonon nîşongerê heq o.”²¹¹

Çıqas mescidi zaf pili u bimbareki bîbi zi Homa Tealayî tamamê dunya yani riyê erdi semedê Bısilmanan kerdo mescid. Şair, behsê inê hali zi keno.

Mekke mihrabê ri 'erd a qê Nebi Zişan / Medine yo minber a qê Xetib Zişan

Ri 'erd mescid a qê ummetê Hebib Zişan / Din bî vila ri 'erd bî baxçê Resul Zişan (162/2)

1.1.10. Mefhumi Alaqadarê Cayê İbadeti

1.1.10.1. Ezan

Ezan, esasen semedê xeberdayişê wextê nımaci waniyeno. Bısilmaneyi bıvengdayişê ezani şini huzurê Homayî. Yo roc dı panc wexti nımac ferz o u ini panc wext dı ezan waniyeno. Pê vengo berz u Erebki waniyeno. “O ki ezan waneno, muezzin o. Dora tor veri Bilalê Habeşî ezan wendo.”²¹²

Wazifeyê ezani vengdayişê ibadeti, nımaci yo. Bıwesileyê ezani Bısilmani şini yoca. Eyni ca dı nımac keni, goşdariyê waaz keni, sılam dani yobinan. Ezan, Homa Teala ano virê insanan.

Şair, diwan dı şîira *Medeniyêt Comi* dı behsê vıraziyayişê Kebî, Mescidê Eqsa, camiyanê pilan u heta eyro resayişê cami, mescid u inê kultur u medeniyeti keno labelê se serra vistın dı çı heyf ini cayi bimbareki u ini ibadeti darbêka pil weni. Hezar u çarsê serr ra nat yo medeniyet ame meydan labelê avabiyayişê Cumhuriyeti ra pey ino medeniyet u ino kultur pê hezar heqaret ame wedartış.

Her ca d' comi virazyê qê din bi yo eser / Henzar çarsê serr derbaz bi ina ummet ser

²¹¹ Sureya Ali İmran, Ayet 96/61.

²¹² Pala, e.n.v., r.144.

Qubbê kêsk u muêr virazyê niyê comiyon ser / Minarê virazyê azon woniya yin ser

In minwal dewom kerd heton in 'asir vistin / Yo kuar u yo kerr wext ig omê sêr têxt simin

Darît wera kultur qedim simin u zerin / 'Erd kot matem 'ezmon kot taritêka muhim(162/3-4)

Heyatê eyro dı Bısilmanan zaf qıymeti kerdi xu vir ra u heyatê xu ra veti, zaf çiyi tay mendî. Goreyê şairi ezan zi inan ra yo.

Yo vêng azon o mon ma d' mend / Homa ma tariti d' niverd

'Eceb çendêk 'umir ma mend / Remezom ma rızati d' verd(132/2)

1.1.10.2. Xutbe

Kelimeya xutbe ferheng dı yena menaya “verê yo cemati dı qıseykerdişo bı tesır”. Nımacanê roşanan u cumayi dı qıseykerdişê weez u nesiheti geno zerreyê xu.²¹³

Nımacê Cumayi Bısilmanan ser farz o u xutbeyê Cumayi zi farzanê nımacê Cumayi ra yo farz o.

“Ey kesîko şima îmon ardu, wexto ruejê cum'ê qey nimajî omi vendayîş, ca d' tucaret ward verdên û vazbidên hetê zikrê Homê wa. Ê eg şima bizonên, inay semedê şima holin û xêrin a.”²¹⁴

Şair şîira *Qur'an* dı behsê xutbeyi keno. Goreyê şairi, *Qur'an* rehberê Bısilmanan o, wasıtaya roşnayı yo, tercumeyê inê kainati yo u xutbeyo ezeli yo.

Qur'an xutbê ezeli yo / Ma r' iltıfat rebbani yo(12/4)

1.1.10.3. Qible

Kelimeya qible Tırki dı yeno menaya “het”. İnsan xu tadano cayêk. İslam dı semedê nımac cayo ki merdım verê xu tadano cı, qıbleyê mescid. Kebı qıbleyo verin o.²¹⁵ Labelê qıbleyo verin ê Bısilmanan Mescidê Eqsa bı. Mekke dı Bısilmanan

²¹³ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:18, r.425.

²¹⁴ Sureya Cuma, Ayet 9/553.

²¹⁵ Ahmet Güç, “Dinlerde Kible Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2002, r.1-30.

wextê nımaci dı verê xu tadayên Mescidê Eqsa. Medine dı zi mudeyêk ino hal dewam keno labelê badêcu qıble bediliyeno u qıbleyo newe beno Kebı.

Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo / Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmâ'ıl o

Birr adayış qê kalik pêğemberi ma yo / Pa zemzem u Sefa Merwa ra qıblê ma yo(r.160 çr.2)

1.1.10.4. Mınara

Kelimeya mınara ferheng dı yena menaya cayo ki roşn dano, cayo êsaye.²¹⁶ Mınara cayê wendişê ezani ya, o ca ra vengê ezani beno vıla u Bısilmaneyi seeta nımaci pê hesiyeni.

Her ca d' comi virazyê qê din bi yo eser / Henzar çarsê serr derbaz bi ina ummet ser

Qubbê kêsk u muêr virazyê niyê comiyon ser / Minarê virazyê azon woniya yin ser(r.162 çr.3)

Şair vano her ca dı cami viraziyayi u din bı vıla biyo yo eser. Mergê Hz. Pêxember ra pê henzar çarsê serr viyerto. Cami viraziyayi u qubbe kesk u mueri niyayi ser. Mınarayi zi viraziyayi u ezan waniyayo labelê avabiyayişê Cumhuriyeti ra pê zıwanê ezani bediliya, mudaxeleyê ibadeti bı, inê weziyeti zi mınarayi kerdi milçot.

Qubê kêwi qêton sê giridê welat id / Minaron sarê şê xu ver Diçl u Fırat id

Ço niŧta karêk bıkir qê din xu welat id / Yo fetret virazya din bı ğêrib heyat id(r.164 çr.1)

---

²¹⁶ Filiz Gündüz, "Minare", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2020, Cilt:30, r.98.

QISIMÊ DIYIN

Qısımê Dıyın sernuşteyê “Şar” o. Bınê mo sernuşte tewır tewır u hetê tedeyi ra zengin o. Hem şexsiyeti dini hem şairi u merdımı ilımı hem sehabeyi hem zi şexsiyeti tarıxi u efsanewi ca geni. İnan ra wet qom u milleti, welati, şaristani zi ca geni. Şairi u merdımı ilımı edebiyat u dunyaya ilım dı rêça xu verdayi u şiiran dı cayêko hira geni.

2. ŞAR

Şairi kelimeya şari semedê yo millet nê semedê behsê egleb ya zi umumi kerdiş şıxulnaya. Şair diwanê xu dı ca dayo şarê İslami. İnan ra şexsiyetê dini ra Hz. Hewa, Hz. Sariye, Hz. Hacer u Hz. Meryem ca gureto. Şair behsê xeleyayışê Hz. Ademi ra pê Cenet dı teynayiya ey u ina teynayi ser ra xeleyayışê Hz. Hewa keno. Hz. Sariye dadiya Hz. İsheq a u Hz. İsheq mijdanê Homa Tealayi yo. Şair diwanê xu dı behsê semedê aw benateyê Sefa u Merwe dı gêrayışê Hz. Hacer kerdo. Hz. Meryem himayeya Hz. Zekeriya dı bi. Şiiran dı behsê mijdanê Hz. Yehyayi beno. Miyanê şari dı êyi ki yeni şınaskerdiş u alıman ra Malayê Cıziri, Memê Alan, sehabeyan ra Selmano Faris, Bilalo Hebeşic, şexsiyeti tarıxi u efsanewi ra Belqıs u Firawun zi şiiranê Mala Faruq Baynali dı ca gureto. Heyat yan zi xususiyetê inan ra behskerdiş semedê şari misal i. Ferhat u Şirin, Leyla u Mecnun, Mem u Zin, Zuleyxa zi şiiran dı mısrayan kerdi zengin.

Bêşexsiyetan mo qısım dı qom u millet ra Ereb u Ecemi ca gureti. Wexto ki Hz. Muhammed ameyo dunya Erêb u Ecêm beni bırayê yobinan i. Ini wurdi milleti zê rengê siya u sıpi yobinan ra dur i labelê şiiranê *Diwanê Arçugi* dı behsê bıratiyê inan beno. Dıma welatê Erebistan, Filistin, Kerbela, Mısır, Yemen u şaristani Tırkiya dı ca geni inan ra; Çolig, Dicle u Fırat menayê şiiran zêdneni. Ê şaristani teberê Tırkiya dı ini goreyê rêzkerdişê alfabe rêz biyi. Ini; Beğdad, Kenan, Medine, Mekke, Şam, Ninova, Qudus, Buxara, Beyrut, Semerqend ca gureti.

2.1. Şexsiyeti

2.1.1. Şexsiyeti Dini

2.1.1.1. Decal

Decal Qur'ano Kerim dı nêviyerenô labelê hedisanê Hz. Pêxember dı behsê ey biyo. Hz. Pêxember vato nızdiya qıyamet dı zaf fitneyi vıraziyeni u inan ra tor xofdaye u tersyaye Decal o.²¹⁷ Derheqê Decali yo fikiro muşterek çin o, zaf vateyi ciyayi est i. Decal pê wesıfanê “keso ki axırzeman dı veciyeno wertı, hediseyanê harikuladeyan mucneno u tiki insanan heyret dı verdeno”²¹⁸ yeno zanayış.

Kelimeya decali diwan dı teyna yo dor viyerena. Şair dua keno vano u fitneyê decali ver Homayi ra muhafazayê xu wazeno.

Ya Reb tı ma hişarı kêr / Fitnê decal ra hıfz bı kêr

Tı exlaqi ma hesen kêr / Din İslom ma ri şırın kêr (98/1)

2.1.1.2. Hz. Hacer

Çımeyanê İslamiyan dı Hz. Hacer, Mısıric a u keynaya qralanê Qıbtıyan ra ya. Dadiya Hz. İsmail a.

Hz. İbrahim ewlı Hz. Sariye dır zewıcıyaye bı. Verco qıcê inan nêbiyên, Hz. İbrahim pê vateyê ciniya xu Hz. Sariye, Hz. Hacer dır zewıcıya. Zewacê inan ra Hz. İsmail ame dunya. Inay ser ra Hz. Sariye zaf hers bena u inan uca dı nêwazena. Hz. İbrahim mecbur maneno pê emrê Homa Tealayı lac u ciniya xu beno Mekke.

Diwanê Arçugi dı, dı cayan dı behsê Hz. Haceri biyo. Hz. Hacer u Hz. İsmail wexto ki şını Mekke uca dı mudeyêk maneni u ıno mudê dı ê zexireyi u aw xu dır berdi ay zi qediyayi. Hz. Hacer semedê aw bêteyê Sefa u Merwe dı şına u yena. Ina şiyayış u ameyişê xu hot hew kena tamam. Dora peyin dı agêrena u yena hetê Hz. İsmaili u oniyena ki cayo ki Hz. İsmail ronyayo uca dı aw veciyaya. Inay ser ra Homa Teala ri hemd u şıkır kena. Şairi, şıiranê xu dı behsê inan kerdo.

Yi hicret kerd diyar diyar / Beytullah Hacer ır kerd yar

Sefa Merwe ma r' yadigar / Dês Ke'bi wıraznê diyar(22/3)

²¹⁷ Pala, e.n.v., r.109.

²¹⁸ Kürşat Demirci, “Deccal”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2019, Cilt:9, r.67.

*Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo / Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmâ 'il o
Birr adayış qê kalik pêğemberi ma yo / Pa zemzem u Sefa Merwa ra qiblê ma
yo(160/2)*

2.1.1.3. Hz. Hewa

Hz. Hewa ciniya Hz. Ademi ya. Xeleqiyayişê Hz. Ademi ra pê Homa Teala Hz. Hewa xeleqeno. Goreyê riwayetan Hz. Adem Cenet dı hon dı bı Homa Tealayı asteyo çep ê çağa Hz. Ademi ra Hz. Hewa xeleqnaya.

Hz. Hewa pê loqmatikê “Ummul-beşer (dadiya insanti) zaniyena. Yo serr mergê Hz. Ademi ra pey merda. Nameyê ay Qur’ano Kerim dı (Rum/21, Şura/11, Nisa/1, Araf/189, Zumer/6) viyerenê.²¹⁹

Şair behsê semedê riyê erdi şırawıtış vıraziyayişê Hz. Ademi keno labelê Hz. Adem teyna maneno u inay ser ra Homa Tealayı Hz. Hewa xeleqeno. Hz. Hewa dadi u ciniya verin a.

Tu ri ‘erdi r’ Adem şawıt / Têna mend ci r’ Hewa şawıt

Kerd xelife ma eşnawıt / ‘Ezmon ra ci r’ fermon şawıt(18/1)

Hz. Adem xeleqiyayişê xu dı vercu teyna bı u ina teynayı cı ri yo kêmasi bi. Cenet semedê yı cayêko ebedi bı u ino ebediyet hetan Hz. Hewa xeleqiya devam kerd u dima Hz. Hewa ame. Daru u dermanê tenayiya Hz. Ademi dadiya insanan Hz. Hewa bi. Şairi, ina şiir dı behsê mi meseleyan kerdo.

Adem Cennet id wext têna b’ / Cennet qê yi meskên beqa b’

Hesrêti yi qê zewac Hewa b’ / Beqa bi teng fena ava b’ (166/4)

2.1.1.4. Hz. Meryem

Hz. Meryem keynaya İmran u dadiya Hz. İsayi ya.

Hz. Zekeriya mêrdeyê xala Hz. Meryem o u Hz. Zekeriya Hz. Meryem geno himayeya xu. Meryem hını bena pil u Hz. Zekeriya beno extiyar u nêşkeno bıoniyo cı ra.

Zekeriya sen ‘etkar ib / Pir extar ib bêewlad ib

Kefil Meryemê ‘İmran ib / Mihrab Mescidê Eqsa dı b’(30/3)

---

²¹⁹ Pala, e.n.v., r.199.

Homa Teala wexto ki Hz. Cebraili şıraweno u wı pıf keno cı, Hz. Meryem hemila veciyena. Şar ifetê ey ri qalanê xıraban vani labelê Hz. Meryem inan ra çik nêvana u tutê gerguşi mucnena inan.

Tutî va: “Bîşek ez âbdê Hoê wo, Homê kîtab do mi û ez kerdo pexember.”²²⁰

Şiira *Tu Fermon Şawit* dı behsê pêxemberan biyo. Miyanê ini behsan dı behsê Hz. Meryem zi biyo.

Homê du‘ê yi eşnawıt / Mijdonê Yahyê ci r’ şawıt

Meryem Cebrail ra eşnawıt / Homê xeberê ‘Îsê şawıt(30/2)

2.1.1.5. Hz. Sariye

Hz. Sariye, ciniya Hz. İbrahim u dadiya Hz. İsheq a. Semedê Sariye, Sare u Sarah zi vaciyeno. Goreyê rivayetan Hz. Sariye dedkeynaya Hz. İbrahimi ya u ey zewac ra pê vercu şini Harran, dıma şini Mısır.

Goreyê baweriya İslamiyeti Hz. Sariye ciniya verin ê Hz. İbrahimi ya. Hz. Sariye ciniya extiyar a u nêşkena tutan biyaro. İsheq pêxember semedê Hz. Sariye u Hz. İbrahimi hetê Homa Tealayı ra mijdano.

Mala Faruq Baynali, miyanê şiranê xu dı teyna yo ca dı behsê Hz. Sariye kerdo. Wexto ki behsê İsheq pêxemberi biyo ita dı vato İsheq pêxember lacê Hz. İbrahim u Hz. Sariye yo.

İshaq mijdonê Homê yo / Laj İbrahim u Sariye yo

Kalik Beni İsrailon o / Berekêt ‘erd Filistin o(24/1)

2.1.2. Şairi u Merdımı İلمي

2.1.2.1. Malayê Cıziri

Nameyê yı wo esıl Ehmed b.Muhemmed el-Buti el-Cezeri yo. 1568 dı ameyo dunya u 1641 dı Cizre dı şiyi rehmet. Medreseyan dı tehsilê xu kerdo tamam. Yo mude malati kerda. Teyna yo eserê yı ameyo resayo ini rocan.²²¹

²²⁰ Sureya Meryem, Ayet 30/306.

²²¹ Abdulcebbar Kavak, “Malayê Cıziri ve Tasavvufî Kürt Edebiyatının Gelişim Dönemi”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, Kasım 2015, s.51-52.

Malayê Cıziri se serranê şiyesın u hotyesın dı cuyayo u ino zeman dı semedê zıwanê xu xebetiyayo. Yo şairo Kurd o u miyanê edebiyatê Kurdan dı şexsiyeto muhim o. Şair qıymet dayo zıwanê xu u diwanê xu zi pê zıwanê xu nuştı.

Ino eser 114 şiiran ra yeno meydan. Nameyê ino eser *Diwan* o u ziwanê Kurdki dı nusiyayo. Diwanê ey dı temayi eşqê ilahi, tasawuf u sinayiş muhim i.²²²

Şair şiira *Muhebbet* dı behsê Malayê Cıziri keno. Muhebet benateyê insanan dı çiyêko zaf bı tesir o. Mefteyê eşqê İlahi yo. Yemê xelıqiyayişê insani dı muhebet esto. Şair vano muhebeti pê destê Malayê Cıziri diwan dayo nuştı.

Memê Alon ir buyê Zin on /Cezirê Botan ra derd on

Mem u Zin ır wı zındon on / Melê Cıziri r' diwon on (168/3)

2.1.2.2. Memê Alan

Memê Alan, karakterê destanê Mem u Zin o. Ino destan, eserê edebiyatê fêki ê Kurdan o u eseranê tor verinan ra yo. Ehmedê Xani, tesirê Memê Alan dı mendo u eserê Mem u Zin nuştı. Şair, şiira *Muhebbet* dı karakteranê hikayeyanê eşqi ê Kurdan yo beyit dı piya şıxulneno.

Memê Alon ir buyê Zin on /Cezirê Botan ra derd on

Mem u Zin ır wı zındon on / Melê Cıziri r' diwon on (168/3)

Muhebbet, sinayoğan ano yoca. Zerreyê inan dı eşq keno zêd. Şair vano muhebet buyê Zin ano Memê Alon ri.

2.1.3. Sehabeyi

2.1.3.1. Selmano Faris

Şexsiyeti muhimi ki diwan dı viyereni inan ra yo zi Selmano Faris o. Qasideyan dı qısimê faxriye dı nameyê yı viyerenı. İsfehan dı ameyo dunya. Vercu Mecusi bı. Verniya yo kilise ra viyerto u şıyo zere, biyo Xıristiyan. Dıma şıyo Şam, Şam ra zi semedê pêxemberê newe ri xızmet şıyo Medine. Selmano Faris wext Hz. Pêxember vineno beno Bısilmane. Selman yeno menaya “çiyêk waştı”.²²³

²²² M.Sait Özervarlı, “Malayê Cıziri”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2020, Cilt:30, r.241.

²²³ Pala, e.n.v., r.398.

Hz. Pêxember ri ameyîşê wehiy semedê hemeyê dunya yo roşnayı ya. Homayı ma roşnayı pê destê pêxemberi u embazanê ey dunya dı kerd vıla. Ini embazanê pêxemberi ra yo zi Selmano Faris o.

Yo tij vêja rueşn da Hira / Rehber virazyaya nuri ra

Heval virazyê durî ra / Wext Muhemmed omî dunya (74/1)

Wertê yin id vîndert o Nebi / Raşt id Selmani Farisi

Çep id Bilali Hebeşi / Wext Muhemmed omî dunya (74/6)

2.1.3.2. Bilalo Hebeşi

Hz. Bilal, yo koleyo Hebeşic o u Bısilmananê verinan ra yo. Vera işkenceyê muşrikan mudayo derg daymiş biyo. Vengê yı zaf weşbı.²²⁴ Muezzino verin ê Hz. Muhammedi yo. Mekke dı Bısilmaniya xu kerda eşkera.

Hz. Muhammedi Bilalê Hebeşi ra zaf hes kerdên. Hz. Bilali muşrikan dest ra çıqas işkence di zi reyna dino heq canêverda u pêxemberi het vîndert. Hicretê Medine ra pê wext qerarê semedê nimaci wendişê ezani dıyeno Hz. Pêxember pê Hz. Bilali ezan dano wendiş u Hz. Bilal reseno şerefê muezino verin ê Bısilmanan. Şair zi pê sembolê kıştı çepê pêxemberi dı ca guretişi behsê Hz. Bilali keno.

Yo tij vêja rueşn da Hira / Rehber virazyaya nuri ra

Heval virazyê durî ra / Wext Muhemmed omî dunya (74/1)

Wertê yin id vîndert o Nebi / Raşt id Selmani Farisi

Çep id Bilali Hebeşi / Wext Muhemmed omî dunya (74/6)

2.1.4. Şexsiyeti Tarixi u Efsanewi

2.1.4.1. Belqıs

Belqıs, hukumdarê şarê Seba ya. Dinê tewhidi qebul kerdo. Derheqê heyatê ey dı zaf melumat çino. Qur'ano Kerim dı sureya Neml dı behsê Belqısı beno. Nameyê Belqıs raştı raşt nêviyereneno labelê hikayeya Belqıs u Hz. Suleymani viyereneno.

---

²²⁴ Pala, e.n.v., r.72.

Hz. Suleyman nameyê Homayi vıla keno u nameyê Suleyman her ca dı şınawiyeno. Belqıs, qayila Hz. Suleymanı bıvino u raşta pêxembero pêxember niyo kış bıkero. Yo qafîle gena peyniya xu, şına Qudus. Belqıs her çi vinena u iman ana.²²⁵

Şairi dı şiiiran dı behsê Belqısi kerdo. Ino behs dı, Hudhud vercu ra Hz. Suleyman ri xeberê Belqıs ano. Xeber, eşqê Belqıs erzena zerreyê Hz. Suleymanı. Buya muhebeti zê paynık gam bı gam yena resena cayê xu.

'Eşq pê hudhud xeber şawen / Welat Seba ra xeber gen

'Erzi hal Belqıs vêr yê yen / 'Eşq buwê muhebbêt Yemen ra gen (168/5)

2.1.4.2. Firawun

Firawun, qralê Mısıri yo. Pê zulm, kibir, inkarkerdiş, bêtaeti yeno zanayış.

Firawun, wextê Hz. Musayi dı cuyayo. Hz. Musa, ey dewetê imani keno, labelê firawun inê deweti red keno. Firawun vano ez Îlaha u qomê ey zi baweriya inay keno. Mucizeyi ki Hz. Musa mucneno cı, inan ra zi bawer nêkeno. Wext Hz. Musa tor bawermendan Mısır terk keno Firawun kueno inan dıma, inan teqib keno u miyanê aw dı xeneqiyeno u mirenno.²²⁶

Nameyê Firawuni Qur'ano Kerim dı hotay u çar cayan dı viyerenno. Verê Hz. Musayi dı vindeno u xu wesıfneno, şarê xu qıc mucneno u ê zeifan ri heqaret keno, verê xu tadano heqıqet. Firawun wexto ki miyanê aw dı xeneqiyeno, iman ano labelê imanê yı qebul nêbeno.²²⁷

Homa Teala wayire qudretê bêhed u hesabi yo. Ey Hz. Musa pê destê Firawuni pawıt u kerd pil u seltenetê Firawuni zi pê destê Hz. Musayi şa ra.

Musa cuyna kê Fir'on id / Fir'on kışt owkê behron id

Fermon şawıt Turi Sina d' / Tu Harun şawıt zon Musa d' (24/4)

²²⁵ Osman Seyfi Yüçetürk, "Belkıs", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, Cilt:5, r.420.

²²⁶ Pala, e.n.v., r.157.

²²⁷ Harman, "Firavun", Cilt:13, r.119.

2.1.5. Mesnewi u Qehremani Hikayeyi Şari

2.1.5.1. Ferhad u Şirin

Ferhad u Şirin, dı qehremani edebiyatê klasiki yi u dora verin mesneviya Nizamiyê Gencevi Husrev u Şirin dı viyereni. Ina mesnevi dı Husrev padişahê İrani yo u aşiqê Şirin o, Ferhad zi ino eşq dı ey ri biyo reqib.²²⁸ Waziyeno pê yo wezifeyo namumkun Ferhad Şirin ra biyero duri vıstış. Ferhat gereka kue ra hetan miyanê bacari aw biyaro. Ferhat ino wazifeyê xu ano ca labelê xeber geno ki Şirin merda. Ina xeber raşt niya feqet Ferhat pê xeber bawer keno u xu kışeno. Şirin zi xebera mergê Ferhati gena u a zi xu kışena. Ina hikaye edebiyat dı hikayeyanê zaf zıxman u qediman ra ya. Hikaye teyna edebiyat dı nê kulturê şari dı zi zaf meşhur a.

Şairi, diwanê xu dı şiira *Eşq Nebi* dı behsê Ferhad u Şirin kerdo. Ina şiir dı şair eşqê Ferhat u Şirin besto eşqê Nebi ya.

Ferhat şo kue ho gêren tu / Şirin resawa vêr bêr tu (76/6)

Hikayeyi eşqi wexto ki vaciyeni atîfê Ferhad u Şirin, Leyla u Mecnun zi beno. Ferhad semedê Şirin gêreno, şino kue. Şirin zi kue ra agêrawa resawa verê berê Nebi.

2.1.5.2. Leyla u Mecnun

Hikayeya Leyla u Mecnun, hikayeyanê meşhuranê eşqi ê şaranê Bısilmanan ra ya u goreyê riwayetan Edebiyatê Ereban ra veciyaya. Mesnewiya Leyla u Mecnun dı Leyla qehremana ciniya. Bı nameyê Leyli zi zaniyena.

Goreyê tiki riwayetan Mecnun, loqmatîkê şair Qays o. Qays u Leyla hema tuti bi yobinan ra heskerdeni. Vatışi beni zêd u dadiya Leyla, nêverdena Leyla xeyma inan ra biyero teber. Qays zi qehiryeno, qehir ra beno gec u xu erzeno çol. Yo zeman ra pey zi pê nameyê Mecnuni yani gecı yeno zıkırkerdiş. Qays beno gec u Leyla zi nêdani cı. Babiyê yı semedê ino hal Qays beno Kebı. Qays semedê zêdyayişê derdê eşqi xu dua keno. Duaya yı qebul bena.²²⁹

Eşqê Leyla beno eşqo manewi. Mecnun çol dı Leylaya xu gêreno u dima cayê Leyla pê eşqo ilahi beno de. Mecnun hewarê Nebi keno, hiviya yı şefaetê Nebi yo. Leyla zi gêrena Mecnuni xu labelê wexto ki Mecnuni vinena, Mecnun ay nêşinasneno. Leyla mudeyêk ra pê mîrena.

²²⁸ Nurettin Albayrak, "Ferhad u Şirin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, Cilt:12, r. 388.

²²⁹ Pala, e.n.v., r.288-289.

Zê Mecnun ma hewar tu kên / Ma hiviye şefa 'êt tu kên

Leyl u Zin tum hê gêrên tu / Mem u Mecnun hê babik tu (76/4-5)

2.1.5.3. Mem u Zin

Mem u Zin, karakteri destanê Kurdan i. Ino destan hetê Ehmedê Xani ra pê nameyê Mem u Zin şekilê Mesnewi dı nusiyayo.²³⁰ Diwan dı nameyi Mem u Zin, qey temsiliyetê eşqi u muhebeti şixuliyeni.

Leyl u Zin tum hê gêrên tu / Mem u Mecnun hê babik tu (76/5)

Ino beyit *Diwanê Arçugi* dı şîira *Eşq Nebi* dı viyeren. Eşq Nebi, eşqo beşeri niyo. O ki rayirê Homayi dı şîno Hz. Pêxember ra zi hes keno, sunnetê yı zi ano ca, vercu Qur'an dima rayberê ma Hz. Pêxember teqib keno. Eşqê Leyla u Mecnun, Mem u Zin dı vercu eşqo beşeri beynateyê inan dı vıraziyeno dima aşiqi nêreseni yobinan u ino hesret hem cini hem camêrd resneno eşqo İlahi. Edebiyat dı zaf şîiran dı behsê Leyla u Mecnun, Ferhad u Şirin, Mem u Zini beno.

Memê Alon ir buyê Zin on / Cezirê Botan ra derd on

Mem u Zin ır wı zındon on / Melê Cıziri r' diwon on (168/3)

2.1.5.4. Zuleyxa

Zuleyxa ciniya wezirê hukumdarê Mısiri ya labelê qıcı inan çin i. Wısif pêxember wexto ki qê koleti Mısır dı roşiyeno ey Wısif pêxemberi qey ewladi xu ri geni. Labelê wext Wısif pêxember beno pil u Zuleyxa aşiqê ey bena. Ino eşq çımanê ya keno kuar, aqıl u fikirê ay dı teyna Wısif pêxember beno.

Zuleyxa, wext hema nêzewıcıyabi, honê xu dı Wısif pêxemberi vinena u bena aşiq ey. Wısif dır yeni têhet u işlig yı hêt pey ra dırnena. Dıma zi ey erzena zından.²³¹

Semedê inê eşqi Zuleyxa Hz. Wısifi erzena zından. Eşq ina yo çiyoy çımanê merdımın keno kuar, buyê sinayon wet ra ano, merdım diyar diyar çarneno.

'Eşq Zuleyxa r' kuaroni on / 'Eşq buyê Yusuf Mısır ra on

Yaqub diyar Ken 'an ra on / 'Eşq muhebbêt ilahi on (168/2)

²³⁰ Özervarlı, "Hani, Şeyh Ahmed", Cilt:16, r.31-32.

²³¹ Pala, e.n.v., r.490.

2.1.6. Qom/Milleti

2.1.6.1. Ecem

Kelimeya Ecem Erebki ya u kokê ucme ra ameya. Ina kelime ferheng dı yena menaya “merdımo ki nêşkeno pê yo zıwano fesih qal bıkerö”. İstılah dı kelimeya Ecemi, semedê şari ki Ereb niyi şıxuliyena. Xısusên zi semedê İranjan nameyê Ecemi şıxuliyeno.²³²

Ezel ra big' heyon ebed / Pêrê holi bân pê edeb

Eg ti xu sêrn tacê ebed / Bân mehub 'Ecem u 'Ereb (144/4)

Şiira *Qêlb Çoy Meşıkn* dı ina çarrêz viyerenena. Merdim çıyo ki keno u dıma şermayeno inan ra dur vındero, hed xu bızano. Exlaq rınd, heya, şerm. İni menayê kelimeya edebi yi. Şair vano vêr ra hetan ebed eg insan wayirê edebiyo pêr holi pê edeb beni. Holi bêsnor a, ebedi ya. Ecem u Erebı yobinan ra duri labelê çendêk dur beni wa bıbi sayeyê ina holi dı yobinan ra beni nızd.

Hız. Muhammed wext yeno dunya ê çıyi çırıray nêreseni yobinan, çırıray yoca dı nêbeni, a şew ini çıyi beni ra. Şair zi vano Ecem u Ereb bıyı bırayê yobinan.

2.1.6.2. Ereb

Erebı, qomê Samiyan ra yi, zıwanê inan zi zıwanê Samiyan ra yo u zıwanêko zengin u aver şıyaye yo. Erebı, eğleb Asya dı nımğırawa Erebıstani dı u verroc u zımeyê Afriqa dı cuyeni.

İslamiyet wexto ki veciya qabileyi Erebı Erebıstan dı bı vıla. Tarixê Ereban pê İslamiyet şoq da.²³³ Himê dewleta İslami pê Hicret erziyayo u wextê Hız. Muhammedi dı dewleta İslami hemeyê Erebıstani gureto hakimiyetê xu.

Şair şiiiranê xu dı wexto ki behsê Ereban kerdo Ereb u Ecemi piya şıxulnayi. Ereb u Ecemi yobinan ra duri yê labelê Hız. Muhammed şewa ki yeno dunya ıno hal bedıliyeno. Şair çend cayan dı behsê bıratiyê inan keno.

İns cin ir şawit mucteba / Xatem Muhammed Mustefa

'Erd u 'ezmon ra bı vıla / 'Ereb u 'Ecem bı bıra (32/1)

²³² Adnan Karaismailoğlu, “Acem”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, Cilt:1, r.321.

²³³ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, Cilt:3, r. 275.

Vêrg u varê têdir çerê / ‘Erêb u ‘Ecêm bi birê

Sipi siyon ir nibi dilê / Wext Muhemmed omi dunya (72/3)

2.1.7. Welati

2.1.7.1. Erebistan

Nameyê y1 yo esas Ceziretularab o. Teyna el-Cezire zi vaciyeno. Nebiyê Homayi u pêxembero peyin Hz. Muhemmed Erebistanê rocawani d1 ameyo dunya, ita d1 cuyayo, wehiy c1 ri ita d1 ameyo u ita d1 şiyoy rehmet. Ino semed ra semedê hemeyê insaniyeti cayêko muhim o.²³⁴

Şair şiiira *Wext Muhemmed Omi Dinya* d1 behsê ehemiyetê welatê Erebistani kerdo. Hz. Muhemmed wexto ki ameyo dunya, rueşnayi daya Erebistani. Cuyayiş kotu miyanê insanan. Heyat biyo şên u her ca biyo gul u gulistan.

Rueşnayi da ‘Erebiston / Cuyayişêk kot mon inson

Her ca b1 zê gul guliston / Wext Muhemmed omi dunya (74/4)

2.1.7.2. Filistin

Milat ra ver, seserra duyeyin d1 wextê barkerdişê qawıman pê nameyê Filistan behır ra yo qewım yeno ini erdan. Cayo ki pê nameyê Filistini yeno zanayiş nameyê xu ini qewmi ra geno.

Ini erdan d1 dewirê verê tarixi ra nat tewır tewır qewımı ameyi ini erdan, ini erdan d1 zaf fetih u istilayi vıraziyayi. Hiri dini pili ilahi ita d1 ca geni.²³⁵

İsheq pêxember şarıstanê Filistini Qudus d1 mireno. Qebra ey kıştay mezelê babiyê ey Hz. İbrahimi d1 yo. Şair vano İsheq pêxember erd Filistin ri bereket o.

İshaq mijdonê Homê yo / Laj İbrahim u Sariye yo

Kalik Beni İsrailon o / Berekêt ‘erd Filistin o (24/1)

2.1.7.3. Kerbela

Kerbela, Iraq d1 yo mıntıqa yo. Qebra Hz. Huseyini ita d1 ca gena u semedê Bısilmanan cayêko muhim o.

²³⁴ Kudret Büyükçoşkun, “Arabistan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, Cilt:3, r.248-252.

²³⁵ M.Lutfullah Karaman, “Filistin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, Cilt:13, r. 89.

Hz. Huseyin lacê Hz. Eli u Hz. Fatma yo u tornê Hz. Pêxember o. Hz. Huseyin çolê Kerbela dı têşan ameyo verdaiş, ita dı biyo şehid u qebra ey zi ita dı ya.²³⁶

Hediseyê Kerbela dı vaciyeno ki, Hz. Huseyin u piya hotay u dı teni beni şehit. Hz. Huseyin pirikê xu Hz. Muhammedi ra heskerdenê u rayirê ey ra şiyenê. Şair vano hem eşqê Hz. Pêxember hem zi eşqê heq u heqiqeti ey ino heyat ra gureto berdo heyato ebedi.

Eşq tu ra 'aşiq kuên bela / Con kuên bin herrê Kerbela (78/8)

Ge qyom ken şın Kerbela / Xu ser on henzar derd bela

Lomê xu niken çoyi ra / Her çi erzen kışt illallah (172/3)

Goreyê riwayetan qelbê Hz. Huseyini pê iman dekerde yo u dewamê nur u edaletê Hz. Muhammedi yo. Bêdaletiya idareyê Emewiyan qebul nikerdo u vera inan vınderto. Semedê heq u heqiqeti mucadele kerdo.

2.1.7.4. Mısır

Mısır, welatêko qedim o u erdê cı eğleb rocveteyê zımeyê Afrika dı ca geno. Diwan dı kelimeya Mısiri çıqas zaf nêviyero zi zaf behsê Mısiri beno. Hediseya Wısıf u Zuleyxa ita dı viyerta. Nameyanê welatanê Kenan, Rum, Beğdad, Şam, Habeş dır piya viyereneno. Ruyê Nili heyat dano Mısiri. Wısıf bir ra veciyeno u şino Mısır. Mısır dı benateyê yı u Zuleyxa dı hedise viyereneno. Wexto ki bırayê Wısıfi zarar dani Wısıfi, babiyê ey zaf qehıryeno. Ino qehir ra pê çımı ey beni kuar. Yaqub Kenan ra şino heta Mısır. Buya Wısıfi her cayê Mısiri gureto.

'Eşq Zuleyxa r' kuaroni on / 'Eşq buyê Yusuf Mısır ra on

Yaqub diyar Ken'an ra on / 'Eşq muhebbêt ilahi on (168/2)

2.1.7.5. Yemen

Yemen, verrocê rocveteyê nimgırawa Ereb dı ca geno.

Mala Faruq Baynali, diwanê xu dı behsê Hz. Suleyman u Belqısi kerdo. Belqıs, Yemen dı cuyayên u uca dı lidera dewleta Sebe bi. Diwan dı behsê eşqê Belqıs u Hz. Suleymani beno.

---

²³⁶ Pala, e.n.v., r.267.

'Eşq pê hudhud xeber şawen / Welat Seba ra xeber gen

'Erzi hal Belqis vêr yê yen / 'Eşq buyê muhebbêt Yemen ra gen (168/1)

2.1.8. Şaristani

2.1.8.1. Çolig/Cebexçur

Mıntıqayê rocveteyê Anadolu dı qısımî corin ê Fırat dı ca geno. Tarixê Çoligi milat ra ver reseno dı hezaran. Bı nameyê Çolig yo vilayet niyeno ru u Cebexçur zi beno merkezê ino vilayeti. Serra 1945 dı nameyê Cebexçuri bediliyeno u beno Çolig.²³⁷ Zazaki dı pê nameyanê Çolig u Cebexçur name beno.

Şair vano, seyda u malayanê ma her cayê Çoligi dı ilim u irfan vıla kerdo. Cayêko ilim u irfan şiyoy de beno gane. Zanayış u musayış yo nimet o. Vano, feyz u bereketê inê musayış u zanayış Çolig u dormaleyê Çolig beriqnayo. Şair bı xu Çolig ra yo u qısımêkê tedrisatê medrese zi Çolig dı diyo. Ay ra ino şaristan semedê yı muhim o.

O feyz bereket beriqna diyar Serhed bajar Çolig / Resa Hezarşayi u Arıkragi zê Necm-i Saqıb (176/5)

Wextanê verinan dı melimê welatan seydayi u malayi bi u mektebi zi medreseyi bi. Çolig dı zaf seyda u malayi ameyi u şiyi. İlim u irfan, dersi Erebki, adab u zaf çıyan ser ders dayenê. Şair şiiira *Seydê u Mallê Ma* dı hem nameyê Çolig ê verin Çebexçur şıxulnayo hem zi Çolig şıxulnayo.

Şima deştê Çolig id yo çıla vist ta nişi hona / Astarê felekon êr zafê bajaron ra bi vıla (176/6)

Ey muderis u mu'ellim in welat deştê Cebexçur / Gul u vil ig şima romit bin gurêt nibên çaruçur (176/7)

2.1.8.2. Dicle u Fırat

Ruyi Fırat u Dicle erdanê Tırkiye ra veciyeni, Iraq dı yeni piser u dıma kendawa Besra dı reseni behır.

Şair Dicle u Fırat yo rêz dı şıxulnayı. *Duêst hê Dicle u Fırat id* ina cumle dı duest ra meqsed Adem u Hewa yê. Edebiyatê diwanê dı behsê zaf welati u şaristani,

²³⁷ Metin Tuncel, "Bingöl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, Cilt:6, r.83-184.

kie, guel u rue beni. Miyanê inan dı Fırat, Dicle, Nil, Meriç ca geni. Goreyê Tewrat Adem u Hewa o baxçeyo tedı cuyayi mıntıqaya beynateyê Dicle u Fırat dı niyo ru.²³⁸

Ez ğêrib a in welat id / Mon sêrd puk aşmê sıbat id

Duêst hê Dicle u Fırat id / Dêrd gêribi ho zerrê mı d' (140/1)

2.1.9. Ê Şaristani Teberê Tırkiya dı

2.1.9.1. Beğdad

Paytexta İraqi yo u şaristanêko tarixi yo. Se serra 8. dı biyo ava u mudeyêko derg merkezê xelifati bı.²³⁹ İslamiyet, vercu ra hetan Hz. Muhammedi bı wasıteyê pêxemberan vıla biyo. Hz. Muhammed pêxembero peyin o, ey ra pey hını pêxember nêyeno la tebliğ pê destê seyda, mala u alıman dewam keno.

Ê ki İslamiyet qebul kerdo, vercu heyatê xu dı ani ca u dıma dor u verê xu dı vıla keni. Melimê insanan i. Gereka xususê inan xurt bo. Her xusus dı diqet bıkeri. İni se bıkeri, se vaci insani zi rayirê inan ra şını. Holi vıla bıkeri holi her ca gena.

Wendişgah kêrd a Heremeyn ra ta Quds u Şam u Beğdad / Şoq da Beyrut Semerqend u Buxara xebatê ecdad (176/2)

2.1.9.2. Beyrut

Beyrut, paytexta Cumhuriyetê Lubnani yo. Dewıranê verin ê İslami dı ino welat zê ribat êseno u ita dı faaliyetê ilmi aver şiyi. Alimi fıqihî ita dı cuyayi u ders daya. İno semed ra semedê İslamiyet, alıman u seydayan cayêko muhim o.²⁴⁰

Wendişgah kêrd a Heremeyn ra ta Quds u Şam u Beğdad / Şoq da Beyrut Semerqend u Buxara xebatê ecdad (176/2)

2.1.9.3. Buxara

Buxara, eyro miyanê hududanê dewleta Uzbekistan dı ca gena. Turkistano tarixi dı yo şaristano qedim o. Coğrafyaya ciwani dı cayêko muhim geno. Eğleb

²³⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Dicle Fırat", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, Cilt:13, r.33.

²³⁹ Pala, e.n.v., r.54.

²⁴⁰ Davut Dursun, "Beyrut", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, Cilt:6, r.81-84.

Buxara u Semerqand piya şixuliyeni.²⁴¹ Buxara, şaristananê pılan ê medeniyetê İslami ra yo şaristan a.

Şair wext behsê ilım, irfan, kultur, seyda u malleyan keno Semerqend u Buxara piya yo rêz dı şixulneno.

*Wendişgah kêrd a Heremeyn ra ta Quds u Şam u Beğdad / Şoq da Beyrut
Semerqend u Buxara xebatê ecdad (176/2)*

2.1.9.4. Kenan

Yaqub pêxember welatê Kenan dı cuyayo. Eyro Filistin dı dormaleyê Sayda u Sur u yo qısımê Suriye ihtiwa keno. Nameyê lac ya zi tornê Hz. Nuhi Kenan bı. Inê şaristani zi nameyê xu ê şexısı ra gureto. Kenan, pê nameyanê Mahê Kenan (Wısıf Pêxember) u Pirê Kenani (Yaqub Pêxember) yeno virê insanan.²⁴²

Yaqub Pêxember, Kenan dı cuyayên. Merdım ça dı bıcuyo uca cı ri rındo, weşo. Yaqub hetê Homayi ra tewilê honan zanayên. Wısıf wexto ki yo hon vineno, babiyê yı cı ri tewil keno. Wısıf pêxember babiyê xu ra kueno dur, mo dur kotış Yaqub ri beno imtihano pıl.

Ya'qub Ken'an xu r' kerd ava / Yusuf kerd vin wı bı e'ma

Homê ra xu r' sabır musa / Tu wı tewil honon musna (24/2)

Yaqub pêxemberi tutanê xu ra hes kerdên. Semedê yı Wısıf ciya bı. Wısıfı ra zaf heskerdên.

'Eşq Zuleyxa r' kuaroni on / 'Eşq buyê Yusuf Mısır ra on

Yaqub diyar Ken'an ra on / 'Eşq muhebbêt ilahi on(r.168 çr.2)

Heskerdışê ewladê ey Wısıfı, Yaqub pêxemberi welatê ey Kenan ra warazneno u hetan Mısır beno.

2.1.9.5. Medine

Mescid u qebra Hz. Muhemmed ita dı yi. Nameyo verin ê Medine Yesrib o. Tor Mekke, dı Hereman ra yo Medine ya. Mescidi Nebevi vıraziyayo. Ina mescid

---

²⁴¹ Pala, e.n.v., r.75.

²⁴² Pala, e.n.v., r.266.

hicret ra pê bı destê Hz. Muhammed u embazanê ey vıraziyaya. İslamiyet dı hiri şeheranê mubarekan ra yo zi Medine ya. Ê şeheri bini zi Mekke u Qudus ê.²⁴³

Diwan dı, dı cayan dı behsê Medine viyerenon ra. Hz. Pêxember camiya hiriyn ita dı vırazeno. Yona çarrêz dı Medine qê Hz. Pêxember manena yo minber. Çunki Medine dı ilım u kultur biyo vıla.

Comiyê hırın kerd ava Medine d' Pêğmêr ma / Medeniyet kerd vıla tor eshabon xu ra

Va in mescidon ziyaret bıken qê xu ra / Qulti qê ins u cin u Melaiketon a (162/1)

2.1.9.6. Mekke

Hz. Pêxember ita dı ameyo dunya u dinê İslam vercu ita dı veciyayo. Kebı Mekke dı yo. Inay zi tarix dı ehemiyetê ucayi kerdo zêd. Bı wesileyê Kebı Bısilmanan ra wet kes uca dı çin o. Ino xusus şıirê diwani dı ca geno.²⁴⁴ Dor u verê Mekke çol o, cayêko zaf germ o.²⁴⁵

Şair dı cayan dı behsê Mekke keno. Sara, hesudiya Hacer u İsmail kena. İbrahim pêxember inan beno Mekke, uca dı cuyeni.

Dewet kerd ma bi bextıyar / Dewır İsmâ'il kerd destkar

Devê Mekki ci r' bi diyar / Xeyru'l-Enam ır kerd bajar (22/4)

2.1.9.7. Ninova

Welatê Hz. Yunusi yo. Hz. Yunus semedê pêxemberti Ninovayijanê putperestan ri ameyo. Labelê şarê Ninova tebliğê Hz. Yunusi qebul nikenon u baweriya xu ri devam keno. Hz. Yunus inan war verdeno u şıno. Hz. Yunus, hadiseyanê gemi u maseyi ra pey tobe keno u tepiya yeno miyanê şarê Ninova u şarê Ninova zi ey ri iman ano.²⁴⁶

Zulkif iz fermon eşnawıt / Tu yi ra dım Yunus şawıt

Hırıs hırı sêr yi ser şı / 'Alim abid êk tabi yi (28/5)

²⁴³ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, Cilt:28, r.305-311.

²⁴⁴ Pala, e.n.v., r.302.

²⁴⁵ Bozkurt, Küçükaşçı, "Mekke", Cilt:28, r.555-558.

²⁴⁶ Bırsel Küçüksipahioğlu, "Ninevâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, Cilt:33 r.136-137.

Ninova warverda rema / Masi cad ci r' fêk xu kerd a

Zennun tesbih kerd u berma / Pa qom xu ra pêr gêrê a (30/1)

2.1.9.8. Qudus

Qudus, semedê mensubanê hiri dinanê ilahiyan zi cayêko bimbarek o. Qudus yeno menaya “bereket, bimbarek biyayiş.” Qur’ano Kerim dı nameyê Qudusi nêviyeren o la semedê Qudusi wesifî erdo bimbarek, cayo hol şıxuliyayi. Tarixê Qudusi zaf kohon o. Qudus dı zaf pêxemberi cuyayi. Hz. Suleymani Beytulmaqdis ita dı vıraşt o.²⁴⁷

Diwan dı şair, behsê Qudus dı pê destê Hz. Suleymani vıraziyayişê camiya pila dıyın ê Bısilmanan keno. Heto bin ra ina cami qibleyo verin ê Bısilmanan a.

Comiyê diyin vıraziya ha Qudsu Şerif id / Pê ‘ifrit cınon bin emr Nebi Suleymon id

Bi gongolê ummeton wexton vêrinon id / Bi qıblê musulmonon fêk bêr ‘asimanon id (160/3)

2.1.9.9. Semerqend

Semer nameyê merdımı yo u kelimeya kant zi Soğdki ya u yena menaya welati. Ino welat Rayirê Bırsım dı ca geno u inay ra zaf medeniyeti ita dı yeni yoca. Dunyaya İslami dı tedrisat u zanayiş sera cayêko muhim o. İta dı zaf alımı veciyayi u ilım sera xu aver berdo.²⁴⁸

Ehemiyetê welatê Semerqendi miyanê seydayan u malayan dı zêd o. Çunki her çi ra wet ino welat cayê ilım u tedrisati yo. Şairi, diwanê xu dı şıira *Seydê u Malê Ma* dı behsê şoqê Semerqendi kerdo. İlim, zanayiş u tedrisat insani keno alım u zanayişê ey zêdneno, zanayişê merdımı bızêdiyo eşkeno ilımê xu vıla bıker o.

Wendişgah kêrd a Heremeyn ra ta Quds u Şam u Beğdad / Şoq da Beyrut Semerqend u Buxara xebatê ecdad (176/2)

²⁴⁷ Harman, “Kudüs”, Cilt:26, r.328.

²⁴⁸ Osman Aydınli, “Semerkant”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, Cilt:36, r.481-484.

2.1.9.10. Şam

Şaristananê tarixiyânê Bısilmanan ra yo u eyro paytexta dewleta Suriya yo. Tarixê İslamiyeti dı merkezanê muhiman ê ilımı bı. Şair zi diwanê xu dı behsê inê hali keno.

Wendişgah kêrd a Heremeyn ra ta Quds u Şam u Beğdad / Şoq da Beyrut Semerqend u Buxara xebatê ecdad (176/2)

2.1.10. Kueyi

2.1.10.1. Sefa Merwe

Merwe, Mekke dı yo kue yo. Heciyi, benateyê Merwe u Safa dı say keni u ferzê heci ra yoyi ani ca. Hz. Hacer semedê têşaniya lacê xu Hz. İsmaili beynateyê inı wırdi kuyeyan dı hot hewi şiya u ameya. Bısilmaneyi zi wexto ki şini hec beynateyê Sefa u Merwe dı hot hewi şini u yeni. Ino ca ardış ita ra yeno. Sefa, Merwe u Kebı piya şixuliyeni.²⁴⁹

Sefa u Merwe dormaleyê Kebı dı ca geni. Ronayişê dês Kebı dı yo kerraya siya ca gureta. Ina kerra Hacerul Eswed a u cayêko ina kerra roniyaya kıştı ay dı kuyê Sefa u vera Kebı dı kuyê Merwe ca geno.

Hz. Pêxember serranê verinan ê pêxembertiya xu dı veciyên leweyê Safa u uca dı İslamiyet tebliğ kerdên.²⁵⁰

Yi hicret kerd diyar diyar / Beytullah Hacer ır kerd yar

Sefa Merwe ma r' yadigar / Dês Ke'bi wiraznê diyar (22/3)

Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo / Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmail o

Birr adayış qê kalik pêğemberi ma yo / Pa zezem u Sefa Merwa ra qıblê ma yo (160/2)

“Bışek Sefa û Merve nîşononê Homê ra yî. Kom şîyeru hecc ya z' umre, eşkeno yîn wurdîn tawaf bikeru.”²⁵¹

²⁴⁹ Pala, e.n.v., r.307.

²⁵⁰ Mustafâ Sabri Küçükaşçı, “Sefa Merve”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, Cilt:35, r. 441.

²⁵¹ Sureya Bakara, Ayet 158, r.23.

QISIMÊ HİRİYIN

Ino qısım dı binê sernuşteyê “İnsan” dı behsê weslanê insani biyo. Wesl u beden piyabeste yi. Şair şiiranê xu dı ini weslan goreyê wezifeyê inan nê bı şeklê edebi teswir kerdi.

Behsê xısusî ayidê insani ra; aqıl, beden, can, ciger, çım, dest, hesrê çıman, rı, sare, zerr u zıwan biyo. İnî xısusî goreyê rêzkerdişê alfabe rêz biyi. Mefhuman ser melumati diyayi u *Diwanê Arçugi* ra alaqaqê mefhuman dı şiiran ra misali diyayi.

3. İNSAN

Homa Teala dunya xeleqeno u dima insanê verini herr ra xeleqeno. İnsano verin teyna maneno Homa Teala ina dor zi asteyê paştiya ey ra cini vırazeno u nesla insani zi inan ra keno zêd.

Zewjê bi wıhar qjon / Yi pêr bi cıtyer u sêdwon

Vıst yin dima neslê insan / Tu asiman ra şawıt fermon (18/2)

İnsan, miyanê mexluqatan dı mexluqato tor bı qıymet o. Eg xu bızano yı ra holêr mexluqat çin o, eg xu nêzano yı ra nızmêr mexluqat çino. İnsan, mexluqatanê binan ra pê aqıl u fikirıyayışê xu beno ciya. Eger aqılê xu bışıxulno u pê zıwani xu vaco, munasebeto xurt vıraziyeno.

Şair vano, belağet u lisan insan dı yo. Ino zıwan çarnayış semedê insanan nişan o. Fikir u beyan, Homayi ri erdi dı dayo insanan. İnsan xelifeyê Homayi yo.

Goreyê heyatê xu u goreyê cuyayış şair vano miyanê karkeran, tucaran, feqiran u dewlemendan dı raşti nêmenda. Ino zeman, zeman çetin, teng u tari yo. Miyanê cuyayışê heyati dı doğriti nêmenda. Miyanê insanan dı mal u mılki zaf qıymet gureto. Meqam u mewqi hê verniya her çi dı yi. Qıymetê ilım u irfan çini yo. Heya, şermı diyayi wera. Gunê pêr eşkera beni. (r.46)

Şair veng dano insanan u vano merg ra ibret bigerên, merg qediyayışê inê heyati yo. Ino zi yeno menaya insan ino heyat dı çita bıkeroy peyniya inan zi yena. İnsan, roc bı roc mergê merdımânê xu şınaweno, vineno. Bêşek merg rocêk yeno reseno merdumi zi. Ay ra merdım gereka merg ra ibret bigero.

Mêrg ra 'ibret bigên gelê insanon / Şima z' hin hê yin dîma şin bêgumon (108/6)

Şair vano Homa insan aw ra vîrazeno. Dîma gueşt u astî ra vîrazeno. Aza u weslayan zi nanu pêra. Melek şîraweno, pîf keno insani. Nameyê insan nano insani ra. Bar insan nano sêr mil yî ra. (123/3-4-5)

Holi zi xîrabi zi insani ra veciyena. İnsan xu seni bîzano ina yo. Cami keyeyê Homayi ya, cayo pak u temiz a. İnsan lînganê xu erzeno zereyê cami, hem pakiya insani hem zi pakiya cami bena tîmiyan. Pakiya insani hem pê bedenê insani hem pê ruhê insani hem zi pê his u hişa insani bena. Camiyî tîm u tîm temiz i labelê ino zeman dî insani biyî lîşîn. Bedenê cî, his u hişa cî, her het ra insan biyî lîşîn.

3.1. Xususi Ayidê İnsani

3.1.1. Aqıl

Aqıl, melekeya fîkrîyayişiya ki ferqê insani u mewcudatê bini pê may kueno teber. Goreyê nazariyeyê xeleyiyayişê tasawufî aqıl beno hiri lete yi. Inî aqîlê maaşî (aqîlo cuzî), aqîlo maed u aqîlo kulli yi. Aqîlo cuzî, teyna alemo êsayî fam keno. Aqîlo maed, reseno îrfan u ino alem zi vineno. Aqîlo kulli wehdet, misal u alemê ruhi vineno.

Aqıl, yo cewhero ruhaniyo ki Homayi ino cewher eşto bedenê insani. Heq u batıl, hol u xîrab, rînd u pis aqıl keno ciya. Edebiyatê diwani dî şair derheqê aqîli dî zê mutasawîfan negatif fîkrîyeno. Inê bîsînor u zeif vineno. Çunki aqîli ver unsuri eşqî, rîndî, ızdırab u dec est î.²⁵²

Hîz. Muhemmed, pêxembero peyin u sinayê ummetê xu yo. Bîsîlmanan Hîz. Muhemmed nidiyo labelê ey ra zaf hes kenî. Ğıyalanê xu dî, hişa xu dî, qelbê xu dî ca dani Nebî. Şair vano Nebî biyero Ğıyalê insanan ruh u aqîlê insanan piya geno.

Onena xiyal tu omê / Ruh u 'aqıl pa gurê bê (78/3)

İnsan, ino heyat dî hem beno şa hem qehriyeno. Wexto ki welidiyayiş bîbo, veyve bîbo, çiyî rîndî bîbî insani benî şa. Çiyî xîrabi, deci, merg bîbo insani qehriyeni. Xebera mergî sinayon decnena, vêşnena.

Xeberê matêm sinayon vêşnena / 'Aqıl zerrberon sarî ra vejena (106/6)

---

²⁵² Pala, e.n.v., r.16.

Ina dunya dı insan tewır tewır o. Têkı teyna qê ina dunya xebitiyeni, têkı teyna qê uqba xebitiyeni, têkı hem ina dunya ri hem axret ri xebitiyeni. Şair vano têkı aqıl hê ina dunya dı, aqıl fikir zi uqba dê. Ini insani sinayê Homayi u her ca dı yi.

Têkı 'aqıl hê dunya dê / 'Aqıl fikir xu uqba dê

Sinayê Homê her ca dê / Dunya ha ma xapinena (120/3)

İnsan pê weslan u bedenê xu esto. İnan ra wet pê aqılê xu esto. Aqılê insani çinbo, ferqê cı u heywani çino. Şair vano aşma roceyi dı insani tobe keni labelê tobeyê xu dıma nêşini. Roce qediyeno reyna zê veri dewam keni. Aqılê insani nêmendo ay ra bêhiş cuyeno.

Cuyayiş teyna werdiş, şımıtış, rakotış, wuriştış niyo. İnsan cuyayişê xu dı weno, şımeno, rakueno la gereka goreyê dinê İslam bıcuyo. İnsan, gereka rayirê heq ser dı şiyero. Şair vano insan emir xu bêveng u vaj viyarneno. Aqıl şiyê beden mendo. İnsan wexto ki mireno bedenê yı pê kefen temerneni, ruh beden ra veciyeno u beden binê erdi dı temeriyeno.

'Umır bêveng u vaj viyarnen / 'Aqıl ben beden vindarnen

'Uqba gen dunya bedılnen / Pê 'eşq u muhebbet xemılnen (166/2)

3.1.2. Sare

Sare hetê serê beden dı yo, lıngi niyeni erd ro. İnsan cıwaniya xu dı dik vındeno, her weslaya cı hê cayê xu dı. Extiyari dı hêdi hêdi beno çot, beno kuz u sareyê ey yeno reseno war.

Şair vano payiz dı erd beno zerd. Her mewsim maneno heyatê insanan. Payiz zi extiyariya insani yo. İnsan zê pelan rijiyeno, yeno war. Pirti çonçal finena insani ver. Ğem, keder insani lez keno extiyar. Vano sareyê tu hin ho kueno tu ver.

Şair şiiranê xu dı herında kelimeya sare dı ser zi şıxulnayo. Sare hetê serê beden dı yo ay ra ser zi eyini mena dı şıxuliyeno. Şair vano ezel ra hetan ebed pêro holi pê edeb bena. Edeb semedê insanti dı zaf muhim o. Qarakterê insani pê edeb, heyra, şermı şekıl geno. Edeb, taca zerrin a. Kam na xu ser wı zê zerd u sim beno temiz.

Kom na xu ser taca zerin / Wı bı temiz zê zerd u sim

Sinayê 'ezmon u zemin / Qêlb çoy meşıkn eya hebib (146/1)

Însan her çi meraq keno. Rayir ra şiyero oniyeno dor u verê xu, oniyeno her çi u herkesi ra. Şair vano tı rayir ra şını sareyê xu xu ver şan u teyna bionî verniya xu ra. Çım pis ra meoni kesi ra. Sıloom bıdı nar u werê xu ra.

Wextê wextan dı her yo sare yo insan hesıbiyenê. Wextê Şêx Said dı ê ki ameyi serê, zaf zırar dayi insanan. Şair vano heyat biyo bêveng u ê ki panc quruşi nêkeni ameyi serê. Sarey dayi ari u pêro berdi zerreyê axueran. Qıc, cini, camêrd kes nêverda berdi eşti axueran. Zafi inan xenıqnayi u têkî zi fetılneyi sewbina welatan.

Heyat bı bêveng u deng ling bi sarê saron / Sarê dê ari pêr bêrd kêrd zerê axueron

Çoy xali niverdê qjon ra heton pilon / Zaf xenıqnê têkî z' fetılne bêrd welaton (162/5)

3.1.3. Beden

Beden u ruh piya yi. Beden, teber ra ê weslayi ki êseni inan ra yeno meydan. Nefis, ehtaciya beden ano zıwan, beden zi pê ina ehtaciya dunyewi beno mird. Beden pê şıtış beno pak, qelb pê zıkrê Homayi beno pak.

Bedenê insani pê werdış, şımitış, rakotış u arısiyayış beno xurt. Ruhê insani zi pê eşqê Îlahi beno zıxm. Şair vano qelb Homayi bıvino merdeyi beni gani. Qelb, zerreyê qefesê bedeni dı pawiyeno. Şeklê qelb ra wet zerreyê qelbi dı çita ca bıgero goreyê ya roşnê qelbi beno zêd yan zi beno kêm. Qelb teyna semedê Homayi bierzo, teyna qey dunya nê qey axret zi bılerzo/bierzo zerrêye qefesê bedeni ra zê astare şoq dano.

Qelbo ki tu vin ilahi pê ruh yi merdê bèn gonê / Zerê qefesê bedeni ver şoq don zê astarê (190/4)

Însan wextê ibadeti dı Homayi ri nızdi yo. Gereka herga wesıl ina hel dı xu dunya ra dur bıgero u teyna huzurê Homayi dı bıbo. Meşuq Homa yo u qul meşuq ri secde keno. Teyna pê beden nê ruh u beden beni yo, Homayi ri secde keni. Şair vano beden ruh ri hevaltî keno u huzurê Homayi dı ibadet keni.

Wexto ki aşiq her çi ra dur kuwero u teyna eşqê xu dıma şiyero ino yo teslimiyet o. Şair vano emır bêveng u vaj viyarneno. Aqıl şino teyna beden maneno. Dunya cı ri bêqıymeta, xeyalê ey teyna uqba ya. Uqbaya xu pê eşq u muhebbet xemılreno.

'Umır bêveng u vaj viyarnen / 'Aqıl ben beden vındarnen

'Uqba gen dunya bedılnen / Pê 'eşq u muhebbet xemılnen (166/2)

Edebiyatê diwani dı şair tim u tim aşiq o. Inay ra her çi peyni dı pê eşq êseno.²⁵³

Eşq, muhebbet wazeno, sinayış wazeno. Muhebbet yo bedel wazeno. Aşiqi nêreseni yobinan. Şiira *Muhebbet* dı çarrêza vêrin dı rêza *Bedên 'aşiq çuel id erzen* dı senetê telmih şıxuliyayo. Mecnun eşqê Leyla ra xu erzeno çuel.

Dunya ebedi niya, eyro esta siba çin a. Inay ra ino beden u ruh gereka xu ita dı gırınıdı. Şair vano qelb nezergah İlahi yo. Kebı semedê Bısilmanan cayêko muhimo. Homa zerra quli dı ca bıgero, qul qayilo her wext Kebı ziyaret bikero.

Qelb nezergah ilahi yo / Binê qudrêt Rebbani do

Beden id zê yo Ke 'bi yo / Qêlb çoy meşıkn eya hebib (146/2)

Şiira *Eşq Nebi* dı beyita şıyesın dı dua ca gena. Ina dua dı wazeno Eşq Nebi cı ri bibo şirin u bedên dı şin bibo. Kelimeya beden, zafı ra herında qelbi dı teswir biya.

3.1.4. Can

Kelimeya canı, qey ruh u heyati şıxuliyena. Yani o unsuro ki cesed pê beno wayirê heyati dı şıxuliyena. İnsan u heywanan dı cuyayış pê canı beno mumkun.²⁵⁴

Diwanê Arçugi dı şiira *Con Ma Muhemmed Mustefa* sernuşte dı kelimeya *con* ca geno. Ina şiiir çar çarrêzi nusiyaya u peyniya hiri çarrêzan dı cumleya sernuşte viyerena. Çarrêza çarın dı zi can u ciğer piya şıxuliyayi. Şiira *Xatemu'l-Enbiya* dı beyiti tekrar est i. Ini beyitanê tekrari dı cumleyi *Ey sinayê con ciğer ma* viyereni. Şiira *Ma Fedê Riyê Tu Wê* dı peyniya her çarrêz dı kelimeya can şıxuliyaya. Ini şiiri qısımê hiriyın ê kıtabi dı bı nameyê *Naati Nebi* ca geni. Ino qısım dı şiiri ki derheqê sinayışê Hz. Muhemmedi dı yi zaf i.

Azrail canı insanan geno u insan dunyaya xu bedılmeno. Ina dunya dı insan se bıkeru tamam nêbeno. Her çi nêmcet maneno. Ê ki zerra yın dı eşqê Nebi ca geno qayili cemali yı bıvini. Şair zi vano *Emon emon con mı meger eka*, ez hetan zerrbêr xu bıvin.

²⁵³ Pala, e.n.v., r.37.

²⁵⁴ Pala, e.n.v., r.83.

Ino can Homayi dayo reyna Homa geno. Can emanetê Homayi yo. Gereka insan her goma xu dı bıfıkırıyo u diqeti emanetê xu bıkeru.

Vıraştışê can pak u temiz o. Nefis u şeytan zi ina paki keni pis. Nefis xayin bo can beno gıran. Holi, insani kena berz labelê xırabi, xayini can keni nızım. Şair vano nefis xayin can tu gıran o. Cano gıran ri tım u tım zımıstan o. Can şenık bo zê wesar vıl dano.

Ey nefso xain çı ra con tu gıron / Şar ir bı wısar tu r' daim zımıston (152/1)

3.1.5. Ciger

Kelimeya ciğeri hem semedê wesla pışı u qesebi şıxuliyena hem zi bı mecaz şıxuliyena. Bı mecaz menaya sinayış, dec, qehir dı şıxuliyena. Ciger şeklê xu gore gunina u decayi wa. Diwan dı *con u ciger* piya şıxuliyayi. Şiira *Xatemu'l-Enbiya* dı beyiti tekrar dı viyerenu.

Heskerdışê Hz. Muhammedi benateyê Bısilmanan dı zaf zêd o. Şairi, ino heskerdış pê kelimeya cigeri teswir kerdo.

Ey sinayê con cigêr ma / Ma tı nidi ma tı sina (62/5)

Adır eşt zerrê ciger mı / Qil kuê berzon bi heval mı (78/4)

3.1.6. Zıwan

Zıwan, hetê biyoloji ra yo waslaya zerreyê fekê insani yo u insan zê wer werdışı, tam guretişi, weri cawıtışı u qıseykerdışı dı cı ra istifade keno. Heto bin ra zıwan, zıwanşınasi dı zi yo sistemê vengi yo ki ê insani pê ey weri yeni u yobinan fam keni. Diwan dı kelimeya zıwan eğleb çarçıwaya tarifê dıyın dı yani sistemê qıseykerdışı dı şıxuliyaya.

Çiyi ki zerra insani ra yeni, pê zıwan yeni meydan, beynateyê insanan dı munasebet pê zıwani vıraziyeno, aşiq eşqê xu pê zıwan vano.

Şair vano Homayi in zıwan dayo eşrefê mexluqat, pê ezkar u efkar resneno semawat. Zazaki, zıwano delal u şirin o. Ino zıwan hem qıseykerdış dı hem nuştış dı roc bı roc aver şino. *Diwanê Arçugi* zi Zazaki nusiyo. Şair qıymet dano Zazaki. Vano, in zıwan delal u şirin ra ma fariq meker. In ayeti Homayi ri xızmet zaf mubarek o. Her zıwan vıraştıyê Homayi yo.

Zıwan her çi yo. İnsan an yobinan ra keno nızd, insan an yobinan ra duri fineno. Xebera her çi pê zıwan diyena. Homayi ino alem vıraştı, pêxember, Qur'ano Kerim

şırawito u insanan ri rehber Qur'an u pêxember o. Şair vano, Qur'ano Kerim alemê ğeybi ra xeber dano, pê zıwan şar yani pê pêxemberan, ina dunya ra u axret ra xeber dano.

Xeber don 'alêm ğeybi ra / Pê zon şar ina dunya ra (14/1)

Tebiet dı mexluqati wayirê zıwani yi. İnsan pê qalkerdiş, heywan pê sot vetiş yobinan fam keni. Hz. Suleyman hakim ins u teyran o. Şair vano Homayi tı musnayı zıwanê mırçikan. Mırçiki her halê xu witeni u Suleyman zi inan fam keno.

Zıwan eg holi ser bışixuliyo, hol o. Eg xırabi ser bışixuliyo zaf zerran xu ra verdeno. Merdım xu bızano, bışko zıwanê xu, qelbê xu dı ca nido xırabi, kes cı ra nêşikiyeno. Şair vano kesi pê zıwanê xu meşikn. Heyat teyna ina dunya niya. Êr merdım sebikero siba mehşer dı defterê xu dı vineno.

3.1.7. Dest

Qey heyatê rocane weslayi ki insan tor zaf muhtacê cı yo inan ra yo zi dest o. İnsan wer, şımitiş, kar, gure, şitiş zaf çıyan pê desti ano ca. Dest u lingi piya heyatê insani dı muhim i.

Merdım wexto ki dua keno destê xu keno a, keno berz u dua keno. Hetan ê desti a nêbi u nêoniyi hewa ra ze ki duaya quli nimcet a. Dua beynateyê qul u Homayi dı yo muhebet o.

Dêst xu berz ik vêng xu nızım ik awaz ra / 'Ef ma z' bıwaz Resulu Seqeleyın ra (80/1)

Qul bêguna u bêxeta çino. Heyat zê bırısk yeno u şıno. Biyayiş ra hetan merg, heta insani dest ra yeno gereka insan guna ra, xırabi ra duri vındero. Koleyê nefşê xırab nêbo. Hz. Muhemmed şefaetkar u hiviya ummeta xu yo, ummeta ey inay zanena. Şair inay ser vano, ma tı ra bawer keni u umidi ma zi tı yi. Baweri u hiviya Bısilmanan Hz. Muhemmed o. Xelas bıbo reyna pê şefaetê Hz. Muhemmedi bena.

Bawêri ma tu wê tı umid ma wê / Dêst ma vêng gunê heval ma wê (84/8)

İslamiyet dı cini u camêrdi namehrami gereka yobinan ra dur vınderi, desti yın nêgını yobinan. Ino zeman dı ini çiyi muhimi biyi normal. Cini u camêrdi ğeribi yeni têhet, destanê yobinan geni, piya wurzeni u piya runişeni. Wext merg insani ra bıbo nızdi hema newe poşmani vıraziyena. Hetan a hel insan vano qey tim u tim ho heyat

dı, semedê zewq u keyfê xu cuyeno. Hesabê axreti nêkeno. Hela poşmani dı destanê xu dani sêr zonyanê xu yan zi sareyê xu kuweni. Şair vano wexto ki veyve beno cini u camêrd kueni têdest, insan qesti ra guna keno.

Gelê biron wext vêwı ben / Cini u comêrd kuên pê dêst

Vatê heq gueştari niben / Din şın ‘ezmon şeyton ben mest (102/3)

Ardımkerdiş dinê İslami dı cayêko muhim dı yo. Zıkadayiş dı hedef ardımkerdiş o. Ardım holi, merhemet, şayi, huzur, muhebbet erzeno beynateyê insanan. Gereka merdım pê destê raşti çik bıdo la desto çep inay nêzano. Hem holiya yı zaf veng nêveco hem zi o ki cı ri holi bena wa nêdeco. İnsan ina dunya dı goreyê qulıka derzin zi holi bıkeru axret dı xelaya inay geno. Şair ehemmiyetê ardımkerdiş ser dı vınderto.

Tı çıta g’ bid pê deston xu / Pêr wêt id o yen vêr dêst tu

Çi g’ tu ca verdo ben duêst tu / Homa gurê tu raşt biyar (124/4)

3.1.8. Zerr

Zerr, weslayanê muhimanê bedenê insani ra ya. Guni ay ra bena vıla u resena beden. Edebiyat dı zerr, weslaya tor muhim ê insani ya.

Eşq pê zerr beno. Zerr, cayo hitabi yo. Aşiqi pê zerr qali keni, yobinan ra derdanê xu vani. Zerr yo mirçıka. Aşiq, pê ğem u keder mıqateyê cı beno, pê xeyala waşti beno şa, pê nazê ay xu ra şına.²⁵⁵

Şiira *Dêrd Ğeribi* dı kelimeya zerr peyniya her çarrêz dı viyeren.

Nefês ‘eşq zerra yen teber / Ço yi r’ çırrê niben hember

Afaqon ra heyon meqber / ‘Eşq niqêden heyon mehşer (172/2)

Eşq u sinayış, dec u hezın, baweri u zaf hisi pê zerr yeni meydan. Merdım Bısilmanı zerr ra Homayi ra u Hz. Muhammedi ra hes keno. Eger merdım zerra xu pê muhebbetê Homayi dekero reseno huzur u sukunet.

---

²⁵⁵ Pala, e.n.v., r.168.

3.1.9. Çım

Edebiyatê diwani behsê rındi ra beno u çım zi ini behsan ra yo. Ê xususi ki ayidê waştıyi ini heminan kırışeno.²⁵⁶

Çım, semedê vinayış yo wasita yo. İnsan bıoniyo çıyanê holan ra, çıyanê holi vineno. Bıoniyo çıyanê xıraban ra, çıyanê xıraban vineno. İnsan gereka çıman xu xırabi ra duri bigero. Çımi tım u tım bıoni xırabi ra vinayiya yın lez şına.

Homa, insan tewır tewır xelegnayo. İnsani esti lingi yın çot, desti yın çin, gışti yın kêm, aqıl ra kêm, çıman ra şaş i. Şair zaf şıiranê xu dı gerreyê inê zemani, ino zeman dı cuyayışê insanan keno. Vano eka insan vano ma medeni u çağdaş i, mezg ra bi toş u çıman ra biyi şaş. Aqıl u fikirê insani zê zina çıyanê xıraban dı yo inay ra insan çıman ra zi biyo şaş.

Von ma medeni hem çağdaş / Mezgi ra toş çımon ra şaş

Lingon pêyinon ra bi ceş / İmdad Muhemmed Mustefa (96/5)

İnsan hetan ino heyat dı bıcuyo kar u gureyê ey xebat a. Hem semedê ina dunya u hem zi semedê axreti xebetiyeno u gereka bıxebetiyeno. Merdım bedenê cı weş bo xebata cı zi asan a. Wexto ki insan xebetiyeno peyniya xebata xu dı pere ya zi yo çıyo maddi geno. Şair vano yo qezencê merdımı bıbo herkes cı ra hes keno labelê rocêk nêxebetiyeno pere nêyaro çımê insani ra kueno.

Wext ig tu wêş hê xebitên / Kê xu r' pero pul on yi wên

Eg tu niard çım yin ra kuên / Qê tu kês xu keder mekir (180/4)

Hz. Adem insan u pêxembero verin o. İfadeya qıci Ademi, hemeyê insanan ri vaciyeno. Eğleb insani nankor i u şıkır ra duri. Gereka qıymetê nimetan bızaniyo.

Qij Adêm zafê yi nonkuar / Cuyên bêşıkrêt u çımkuar (186/7)

3.1.10. Hesrê Çıman

Hesır çıman, poşmaniya quli muecnena ra. İnsan tım u tım nêhuyeno. Rê rê decan ver, rê rê qehiran u derdan ver hesır çıman ra yena war.

Ma hesron çımon kên wari / Dest pêkên xu finên ari

Hembêr tu d' nibena yari / İlahê mı tı ğeffari (48/4)

---

²⁵⁶ Pala, e.n.v., r.101.

Hesirê çıman pakiya gunayan a. İnsan wayirê ilım u irfani yo. Ino ilım u irfan holi ser bıxulno u qelbê xu pê edeb u heya dekero u merdım gunayanê xu ver poşman bo u ina poşmani pê berme u pê tobeyan biyaro meydan Homa Tealayi hêt dereceyê ey beno berz.

Gunon xu omaren u bermen hesron çımon ken war

Tı yi bıfetiln rênê yen vêr bêr tu d' ken gazi hewar (52/3)

Meclis 'ilm u 'irfon id ruş / Qêlb xu pê edeb heya buş

Gunon xu bınimn zê hermuş / Pê hesron çımon tim xu buş (138/1)

3.1.11. Rı

Tasawuf dı herında teceliya Homayi dı şıxuliyeno. Edebiyat dı waşti pê riyê ca gena çunki rı wayirê rındiyê mijag, çim, lêw, alişk o u edebiyat dı zi eğleb inan ser ra behsê waşti beno.

Rı, roşn u berıqnayê wo. Şoqê aşm nur o. Inay ra riyê waşti nurıno. Rı, nurê xu sıfatê Homayi cemal ra geno.²⁵⁷

Şiira *Dunyawa Fani* dı rêza tırki dı kelimeya “yüz” viyerena. Nımackerdış ferz o. Merdım Bıslmanı ino ferzê xu biyaro ca hem qatê Homê dı qıymeti yı beno zêd hem qelbi yı beno pak hem zi panc wext desmaci xu geno, ri yı şoq dano.

Bıslmanı rayirê heq ra bıveciyo, guna bıkeru, xeta bıkeru wexto ki şiyero huzurê Homê şermayeno. Aşmê roci Bıslmanan ri, insanan ri fırsendo. Semedê tobekerdış, efuwaştış ina aşm dı hemeyê beri akerdeyi. Yondes aşm gunê keni dıma yo aşm dı tobe keni. Homa efukar o. Şerm, riyê insan keno sur zê gun. Şair vano aşmê roci wexto ki şew roc ferq nêkeno ma şermayeni ri xu tı muecn. Miyanê gunayan dı hini biyi gec.

Ma şermayên ri xu tu muejn / Ni taritê şew id ni z' ruej

Ma mon gunon id xu r' bi gej / Merheba ey aşmê rueji (130/2)

İnsan zeyif o, eşkeno xetayan bıkeru. İnsan gunayê xu qebul bıkeru gama verin tobe u Homayi ra efuwaştış o. Dinê İslami dı şefaetê Nebi ra bawer beno u insan xu

---

²⁵⁷ Pala, e.n.v., r.116-117.

erzeno binê merhemetê Homayi. Wexto ki insan bişermayo u poşman bıbo qebul keno ki huzurê Nebi dı riyê ey siya yo. Huzurê Homayi dı pê xetayan u gunayan şiyayiş semedê merdımê Bısilmanı zaf gıran o. Merdım bı ino şekıl reseno pakiya manewi. Şair şiiiranê xu dı behsê gunakar u tewbekari u şermezariya xu keno.

Îlahi ez 'ebdêko gunehkar u tewbekar a / Honika huzur tu da rısiya u şermezar a (52/1)

Ma rısêy u şermızar huzur Nebi d' / Ma gunehkar u mucrim huzur Rebbi d' (86/2)

Yesrib nameyê xu yo ekayin Medine ya. Dinê İslami dı cayêko muhim o çunki Hz. Muhammedi hicret kerdo u ita dı şarê İslami ardo yoca. Ehemiyetê inê cayı miyanê insanan dı zêd o. Cayo ki Hz. Muhammedi lınga xu naya ru bımbarek hesabiyeno. İnsani ini cayan ra herr, aw, ê çiyi ki eşkeni biyari yan zi bıgeri destê xu semedê şifa beno semedê manewiyat beno zê rituel saweni riyê xu ra.

Riy xu bıawıtên herrê Yesrib ra / Mırd buê bıkerdên baxçê gulon tu ra (80/5)

QISIMÊ ÇARIN

Tebiet dı her çi goreyê yo nizam biyo hedre. Tebiet pê çerx çerxiyeno. Ino çerx pê mefhumê zemani yeno ifadekerdiş. Miyanê zemani dı serr u miyanê serr dı çar mewsimi u duyey aşmi ca geni. Miyanê yo aşmi dı roci esti u miyanê yo roci dı vist u çar seati esti. Miyanê vist u çar seati dı zemani beni lete lete: Sersıbay, nimroc u şand. Ini zemani zi zerreyê xu dı beni lete lete.

Ino kısım dı binê sernuşteyê “Tebiet” dı behsê mefhumi alaquadarê zemani ca geni. Ini mefhumi; serr, aşm u roc i. Dıma behsê çar unsur ra; adır, aw, herr u hewa biyo. Ini mefhumi şiiiran dı senin ameyi teswirkerdiş inan ra misali diyayi. Binê sernuşteyê heywani dı heywani goreyê rêzkerdişê alfabe rêz biyi. Ini; bılbıl, dewa, dik, eqreb, hermuş, mar, ması, mırçık, morcela, teyr, vare u verg i. Tiki cayan dı insani xısuse heywanan dı ramueciyayi. Tor peyni dı zi behsê bağ, baxçe u gulistani biyo.

4. TEBİET

4.1. Mefhumi Alaquadarê Zemani

4.1.1. Zeman (Wext, Dewır)

Ferheng dı kelimeya zemani yena menaya wexto kilm yan zi derg, mudeto ki beno parçı.²⁵⁸

Şair, diwan dı kelimeya zemani (46/2, 94/8), dewri (92/1), wexti (56/2, 58/3, 68/1, r.72-74, 102/3, 160/1,) şıxulneno. Kelimeyi zeman u wexti bı zafı ameyişê Hz. Pêxember ser dı şıxuliyayi.

Biyayişê insani Hz. Ademi ra dest pê keno. Semedê mexluqatan zeman, wextê Hz. Ademi ra hetan merg devam keno. Merg ra pê zi heyatê axreti dest pê keno. Dunya dı emır çendêk derg beno wa bıbo zeman kilm o. Axret dı zeman bêsinor o.

Wexto ki Hz. Muhemmed ameyo dunya yo nur biyo peyda. Ino ameyişê yı semedê insanan mijdanêka pil a.

Şair, şiiiranê xu dı kritikê inê zemani keno. Vateyê *In çi zemonêko ‘ecib* (92/4) Inê kritiki zaf hol ifade keno. Ina cumle ra zaf çi yeno famkerdiş. İnsan çendêk

---

²⁵⁸ İlhan Kutluer, “Zaman”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, Cilt:44, r.111.

bıkuero reheti indêk rayir ra veciyeno u qıymetê çik qet nêzaneno. İnsan din ra, insaneti ra, famkerdiş ra, her çî ra kotu duri. Ino durikotiş zi ino zeman dı yani esirê vist u yoyin dı ameyo meydan. Axirzeman dı holi u hol beni vin, xırabi u xırab her ca geni xu ver. *Ma hê zemonêko zaf çetin u teng u tari d' (46/2)* zeman dı yo bedıliyayiş nêbeno. İnsani, xu u heyati xu bedılneni. Ino bedıliyayiş miyanê zemani dı beno.

İnsan ino heyat dı yo wexto bellikerde dı cuyeno u mıreno. Ino zemani xu senin viyarna, se kerd se nêkerd ini hemı cı ri yo faydı yan zararêko. Cuyayişê xu dı gereka rayirê heq ra nêveciyo. Ina cı ri selameti ya. Şertê imani ra yo zi nımaci yo. Nımac panc wexti yo. O ki nımac keno wexti xu goreyê wextanê nımac keno raşt. Wextê nımaci goreyê hareketê tic belli beno u gereka herga yo nımac wextê xu dı eda bıbo. Merdımo Bısilmanı goreyê ini wextan roc u heyatê xu dı nizam vırazeno.

*Êhl in zemon u mektebi / Zaf yin mehrum exlaq Nebi
Bêdesmaj u bênımaji / İmdad ma d' bê eya nebi (94/4)*

4.1.1.1. Serr

Serr, yo mudeyo ki dormaleyê roci yo dor gerayişê dunya ifade kena. Yo serr dı duyes aşmi est i. Wexto ki dinê İslami biyo vıla her ca dı camiye vıraziyayi. Aşti u huzur bı wasiteya dini ameyo meydan. Dinê İslami nızdiya henzar u çarsê serr esto veciyo u biyo vıla. Kesk u mueri İslam dı u mimariyê İslami dı muhim i. Rengê kesk rengê Cenet o u rengê muer zi goreyê riwayetan temsilê manewiyat keno. Şair şiir dı behsê tarixê u kulturê İslami kerdo.

Her ca d' comi vırazyê qê din bi yo eser / Henzar çarsê serr derbaz bi ina ummet ser

Qubbê kêsk u muêr vırazyê niyê comiyon ser / Minarê vırazyê azon woniya yin ser (162/3)

Zulkif pêxember Homayi ra wahiy geno u ey ra pê Hz. Yunus yeno. Zulkif ferman geno u benateyê ey u Yunus pêxemberi dı hırıs u hırı serr esto. Şair çarrêza cêrin dı behsê ini wurdı pêxemberan keno.

*Zulkif iz fermon eşnawıt / Tu yi ra dım Yunus şawıt
Hırıs hırı sêr yi ser şi / 'Alim abid êk tabi yi (28/5)*

4.1.1.1.1. Mewsimi

Yo mudeyê wexti yo ki hiri aşman ra yeno meydan u yo serr dı çar hebi mewsimi est i. Ini, wesar, amnan, payiz u zımıstan i. Şairi, diwan dı qey mewsimi kelimeya *iqlim* şıxulnaya.

Kom heta şı iqlim wısar / Hê ça eshabi bextıyar (60/2)

4.1.1.1.1.1. Wesar

Miyanê mewsiman dı mewsimo tor rınd o. Wesar destpêkerdişê hemeyê çıyo. Tebiet ino mewsım dı xu keno newe. Hewa beno germ, dunya bena zergun, her ca dı vılı u guli beni a.

Ino mewsım dı heyat beno gane. Edebiyat dı wesar semedê qıctiya insani şıxuliyeno. Ino wext heyatê merdımı dı zaf weşo la çı heyf lez viyereno ra.

Wısar weş lez yen qêdiyen / 'Umir qıjti ma r' ken xeyal (104/2)

Wesar, qey her çı hon ra xuhesiyayiş u wırıştışo. Eger merdım hayıdarê xu nêbo u xu nefşê xu dest ra nixelısno ey ri tım u tım zımıstan o.

Ey nefso xain çı ra con tu gıron / Şar ir bı wısar tu r' daim zımıston (152/1)

Wesar şayi yo, huzur o. Şair vano, *Kam heta şı iqlim wısar / Hê ça eshabi bextıyar (60/2)*

Wesar dı gueli, derê, rue herikiyeni. Eg bi zuwa uca dı xırabi yan zi mucize esta. Wexto ki Hz. Muhammed ameyo dunya adıri Mecusiyan şıno hona, guelê Seba zi wesar dı bena zuwa.

Adir Mecuson şı hona / Guelê Seba wısar bi zuwa

Estun Kisra niyê 'erd ra / Wext Muhammed omı dunya (72/2)

Şiira *Merg Xuerton* dı vano merg ri wext çin o. Rê rê wesar xêlif dı rê rê zi payiz peyin dı xebera mergê xuertan yena. Wesar aşma şayi ya, dec ra, qehir ra duri ya. Merg ame ne wesar goşdari keno ne şayi, ne holi ne xırabi, ne eşq ne zi nefret. Labelê mergê wesari tor gıran o.

Xeber yena rê rê wısar xêlif id / Rê rê z' xeber yena payiz peyin id (106/2)

4.1.1.1.2. Amnan

Amnan wextê germi yo. Dunya dı çendêk gêrm beno wa bibo qebristan dı gêrmîni, serdîni, amnan, zımîstan ferq nêkeno. Ina dunya zê honi ya, merdım tede xapiyeno la zê honê şewan honê ina dunya zi yo roc qediyeno. Merg, merdımı hon ra keno aya. Hını merdım tor emelanê xu maneno.

Ax u wax kên qê in ruejon omarton / Honı ra bên hişar cê tu qebriston

Hin tu r' ferq niken omnon u zımıston / Xu vira mekir qebra teng u tari (11/3)

4.1.1.1.3. Payiz

Payiz edebiyat dı eğleb merg, extiyari, qediyayiş ifade keno. Wesar mewsimê şayi yo labelê payiz mewsimê huzuni yo. Seni wesar dı dunya bena newe u bena zergun payiz dı zi dunya hemeyê zerguniya xu ra mehrum manena. Ino mewsim dı dari pelanê xu yo bı yo rışneni. Teyri bar keni u şını welatanê germınan.

Payiz maneno extiyariya insani. Extiyari dı dındani merdımı zê pelanê daran yo bı yo kueni. Paşt bena kuz, lıngi deceni. Merdım bêçonqol nêşkeno rayir ra şiyero. Nêweşi zaf a, hiş çin a, rı çiqıriyayo, destı lerzeni. Ino mewsim, mewsimê ğem, keder u huzuni yo.

Wext ıg ben payiz 'erd ben zerd / Pirti çunqal finena tu ver

Her ruej ğem yo sıhet yo zerd / Sarê tu hin ho kuen tu ver (104/3)

4.1.1.1.4. Zımıstan

Zımıstan, serdın o. Payiz ra dıma yeno. Payiz dı daran dı peli nêmendı. Zımıstan ra pê wesar yeno. Ino insani ri yo umıd o.

Zımıstan dı pêro tebiet pê laçıka sıpi gêriyeno. Her ca zaf roşn o, dunya pak u zelal a. Heyatê insanan dı zi kefeno sıpi esto. Wexto ki mıreno kefeno sıpi cı ra êseno. Sıpi roşni ya labelê kefen heyatê insani qedineno, insan ri tariti ya.

Zımıston bıyo nızdı hin yen / Daron pêl xu hin kêrd wari

Kefen sıpi tu ra êsen / Dunya rueşn tu r' bena tari (104/4)

Amnan u zımıstan piya şıxuliyayi. Yo zaf germ o, o bin zaf serd o. Yo şiqşiqê tic o, o bin huzunê mergi yo. (114/3)

4.1.1.1.2. Aşm

Aşm çımeyê şoqi ya. Şoqê ay zê tic niyo, nur o. Aşm pê nurê xu rınd a u rındi dana şew. Tic sultanê ezmani ya, aşm zi wezirê tic a.²⁵⁹

Wexto ki aşm dormaleyê dunya dı gêrena ino gêrayişê xu yo aşm dı kena tamam. Yo serr dı duyes aşmi est i.

Şiira *Merheba Ey Aşmê Rueji*(r.130-132-134) dı peyniya her çarrêz dı kelimeya aşm viyerenena. Ina şiir des çarrêz a. Aşma roci, aşma Remezani ya u sultana yondes aşman a. Ina aşm dı Bısilmaneyi rocê geni, zıkır keni, Qur'an waneni.

Ina şiir dı behsê ecızıya insani, miyanê guneyan dı vinbiyayişê ey, her serr tobekerdış la reyna xetayanê xu ri dewamkerdişê insani beno. Ina aşm insanan ri xela ya. İnsani, xetayanê xu ra agêreni, tobe keni, dua keni, zıkır u tilawet keni. Ina aşm aşma xelas a.

4.1.1.1.2.1. Sıbat

Sıbat, aşma miyanin ê zımıstani ya, aşma serdın a. Şair zi behsê serdınıyê ina aşmi keno. La ino serd, serdê mewsimi ra wet yo serdo manewi yo, serdê hesretê duestan o.

Ez gërib a in welat id / Mon sêrd puk aşmê sıbat id

Duêst hê Dicle u Fırat id / Dêrd gëribi ho zerrê mı d' (140/1)

4.1.1.1.3. Roc

Vist u çar seeti yo roc o. Şair kelimeya roc bı menaya “yo roc, rocêk, her roc, roca teng u hira” şıxulnayo. Şiiran dı eğleb roc u şew piya şıxuliyayê.

Xırabı çinibo holi tam nêdana, nefret çinibo heskerdiş bêmenayo. Şew çinibo roc zi bêtam o. Tari ra pê tic veciyena. İnsan inan zaneno u pê inê zanayişi zerr dano xu, verê zori dı eşkeno vındero.

Roc dı dunya hema roşn a, tic veciyaya, her ca beriqiyeno. Roc, hêvi yo. Şew dı roc/tic şıyo/a awan, doruver biyo tari.

Zemanê Hz. Hudi dı yo tofun vırazyeno u ino tofun hot şewi u hot roci beno. İna yo tofuno puk vırazyeno.

---

²⁵⁹ Pala, e.n.v., r.42.

Hot şêw heşt ruêj puk virazyâ / Baxçê bi wışk yenê bi zuwa

Homê ci r' yo adır varna / Qom Ehqaf hin nibi ava (20/3)

Şiira *Mehzun Mebi* dı şair vano ê roci ki şiyi semedê inan xu keder mekır. Ê roci ki hema nêameyi eka ra semedê inan zi xu ri keder mevıraz. Ma ri ina hel muhim a. Gereka ma qıymet bıdı ina hel, saniye u seet.

Şair wexto ki behsê roci keno teyna wextêko bellikerdê nê, behsê wexti umumi zi keno. İnsan yeno ino dunya, cuyeno, beno extiyar u mireno. Ino cuyayış benateyê yo wextê bellibiyayi dı beno. Ino wext zi roci humarte yi. İnsan yeno dunya u hetan heyat ra çik fam keno beno extiyar. Extiyari dı zi qayılo zaf çıyan bıkero labelê nêşkeno. Cuyayış dı gereka Homa tım u tım virê insani dı bo. Roci yeni u şını, dıma zi merdım poşman beno. Poşmanti çik anêçarnena. (112/5, 148/4, 182/8)

Ruêj omartê lez yên qêdên ey ğafil / Heton çı wext lehwo la'ib ey cahil (154/2)

Kelimeya roc herında tic dı zi şıxuliyena. Xura tic roşnê roci ya, şew pê aşm u astareyan bena roşn.

Şiira *Duest Rastikin* dı behsê roca hira dı duestiya herkesi, roca teng dı tênatiyê merdımı beno.

Her kes tu r' duest rueja hira d' / Rueja teng id çin ik murad (186/3)

4.1.1.1.3.1. Sêrsıbay

Sêrsıbay, destpêkerdışê roci yo. Destpêkerdışê roc ri, sehêr sıwê zi vaciyeno. Eğleb sêrsıbay tariti ra, vındertış ra, arısıyayış ra pê roşnayı, ganiti u xebat xu dır ano.

Tariti ra pê roşnayı yena. Şew ra pê tic veciyena, roc diyeno. Inı, taswir dı zi ina yo. Peyniya tariti roşnayı wa. İnsan çendêk tengani dı, miyanê derd u kederi dı beno wa bibo peyniya ini decan dı derman esto.

Diwan dı sêrsıbay u şand ca ca piya şıxuliyayi. Herında sêrsıbay dı, siba/sıwa/roc/sêrsuwê/seher zi şıxuliyeni. Ino zi yeno menaya çiyêki keno tım u tım keno. *Dawud tesbih kerd şond sıwa (26/5)*

İnsan, rayiro heq ser dı ina dunya dı nêxebıtiyo, heyatê xu ri yo nizam nida, şand u sêrsıbayê yı belli nibi, axret dı cezaya cuyayışê xu dano.

Huzun me'dê gêrinen bêxt tu gen ken siya / Vizêr derbaz bı ruej şı ava wı hin nêsa

Sıwa hê nêmo kes nizon Homê çı nušta / Huzun mekir qê çi werdı xu mekir niweş (112/4)

Şair şîira *Mehzun Mebı* dı vato insan nêzaneno verniya yı dı çıta esto. Homayı cı ri çıta nušto hetan nêvino nêzaneno. Vizêr bı, şı, qediya. Sıba ma nêzaneni se beno, eyro ma ri bıqıymet o. Şair vano qê çiyê werdeyi huzun meker.

İnsan gereka teyna bıniyo a hela xu. Ne peyniya yı ne zi verniya yı cı ri çi nêdano. Şair zi vano eg tı koti şand tari paweyê sıbayi mebı, eg tı koti seher sıwê paweyê şandi mebı.

Eg tı kot şond tari hin babik suwê mevınd / Eg tı kot seher suwê hin babik şond mevınd

Karwon kot cahdı tı yini ra têpa mevınd / Huzun mekir qê çi werdı xu mekir niweş (150/2)

Wextê nimaci sêrsıbay dı şeytan insanan xapineno. Vano rakur, mewırz, hema ro yo, bınêna rakur. Sehêr suwê dı hon şirin o, ca germın o, wuriştış zehmet o. İnsan pê eşqê Homayı rakuero, wurzo, bıgêro, cuyayış beno weş. Şeytan zi nêşkeno bıxapino. Bısilmanı gereka panc wexti nimacê xu bıkeru. İnê panc wextan ra tor zehmet sêrsıbay o. İnsan nêşkeno hono şirin ca verdo.

Sehêr suwê d' şeytan pal erzen tu ser / Von mewırz rakur ez ha paştê tu ser

Tı kuên ra şefêq suwê d' miskin miskin / Tu wird dunyon ra z' ken şeytano la'in (152/3-4)

Veciyayışê tic ra pê yo hewayo şirin yeno u reheti dano insani.²⁶⁰ Pê mo hewa insan yeno xu. Sêrsıbay bılbıl u teyri wiçeni, guli, simbılı keni a. (Hewê suwê - 172/4)

Ina dunya imtihan a. İnsan beno wayirê derdan u pê derdanê xu cuyeno. Tiki insani derdê xu xu ri keno embaz, tiki insani zi inan keno heqbe u keno paştiya xu, xu ri bar vırazeno. O ki derdê xu xu ri kerdo bar, şew u roc inan fikiriyeno. Şew cı ri

---

²⁶⁰ Pala, e.n.v., r.384.

bena derg, hetan sêrsıbay ğıyalê xu dı gêreno. Şairi, ita dı semedê sêrsıbay seher şıxulnayo.

Eg yo hew derd keder bêr tu ser / Şêw tu r' dêrg ib heyon seher

Gonger ız wirz bêr con tu ser / Qê tu kêş xu keder mekir (182/2)

4.1.1.1.3.2. Şand-Şew

Şew semedê arısiyayiş, rakotışi ya. İnsani şew dı hem bedenê xu hem zi mezgê xu arısneni. Beden arısiyeno labelê mezg kueno têmuna. Hemeyê çiyi yeno aqlê insani. Semedê fikirıyayiş, arısiyayiş, bermayiş, şabiyayiş şew yo nimetêka pil a. Şair semedê kelimeya şew kelimeyi şew u leyl şıxulnayı. Mısrayan dı şew u roc, şand u sıba piya şıxulnayo. (26/5)

Şiira Şewa G' Muhemmêd Şeref Da dı peyniya her çarrêz dı kelimeya şew viyerta. Ina şiir dı hediseyi ki a şew dı ameyi ra behsê inan biyo.

Ummeta Hz. Muhammedi, Hz. Muhammed nêdiyo labelê cı ra zaf hes keni, eşqê yı zaf xori yo. Aşiqi şew u roc gêreni yı. Ino gêrayiş pê lıngan nê pê hiş, pê qelb rayirê yı ra şiyayiş u goreyê dinê İslam cuyayiş o. Şew timsala tariti ya. Ina tariti seat bı seat bedılıyena. Tic wexto ki newe şına awan, dor u ver bınêk roşno. Çend seati baci beno tari u zılımat. Hetê sêrsıbay zi roc hêdi hêdi beno roşn. Eşqê Nebi şewa tari, yani o tari zılımat keno roşn.

'Eşq tu ra zaf 'aşiq bi geş / Yi hê gêrên tu şew u rueş

'Eşq tu şewa tari ken rueş / Ma umid kêş o rueş ma muejn (76/2-3)

Qelbê insanan pê gunayan beno siya u tari, beno şew. İnsan tobe bıkeru, holi bıkeru ina siyayi, tariti bena roşn, beno roc. Qul, gunakar o. Homa Tealayi her wext berê xu kerdo a, qul eşkeno her hel tobe bıkeru. Sultanê pêrê aşman, aşma Remezan semedê insananê gunakaran firsendêko pil a. Şair vano her serr ma tobe keni. Roce qediyeno ne tobe maneno ne holi manena. Wexto ki aşma roceyi yena qul şermayeno, nêzaneno se bıkeru. Qayil niyo ne şew ne zi roc riyê xu bımuecno. Gunayan hemeyê bedenê u qelbê cı gureti.

Ma şermayên ri xu tu muejn / Ni taritê şew id ni z' rueş

Ma mon gunon id xu r' bi geş / Merheba ey aşmê rueş (130/2)

Şewa Qedri semedê Bısilmanan şewêka zaf bimbarek a. Qedir yeno menaya qiyet, rutbe, derece. Qur'ano Kerim dı sureya Qedr esta u panc ayeti ya. “Bîşek ma in Qur'an şewê qedrî d' nazil kerd. Ti çara zonî ko şewê qedr çita wa? Şewê qedrî henzar aşm ra xêyrina.”²⁶¹ Ina şew miyanê aşma Remazani dı rocanê peyinan dı yo şew a. Qur'ano Kerim ina şew dı nazil biyo. İnsani ina şew pê ibadet viyarneni. Aşma Remezani semedê tobekerdış nimetêk a. Şewa qedr, berêko pil o. Qur'ano Kerim ina aşm dı ameyo war aya ra ina aşm dı Qur'an wendiş zi muhimo.

Leyletu'l-qedri ha tu da / “Enzelnahu” aşmê tu da

Sırrê furqan şewê tu da / Merheba ey aşmê rueji (134/1)

Hirayi dı duesti herkes zaf i. Eg merdım kot tengani, derdi cı bıbo dar çin a paştê xu cı şani. Hela hol dı şew u roc piya zaf weş viyereni labelê tengasi dı nê wext viyereni nê duest êseno. Şair tengasi dı tênatiya merdımı ri diqet anceno. Ino hal maneno halê badê mergi u hesabi çunki merg ra pê zi bê emelanê merdımı faydeyê çiyêk nêreseno merdımı.

Şew tari nivêrên bira / Dost u ehbab niêsên tu ra

Berat tu kên tu mılı ra / Qê tu kês xu keder mekir (182/3)

4.2. Çar Unsuri

Herr, hewa, aw u adır çar unsuri heyati yi. Alem, biyayişê ini çar unsuran ra yo. “Anasirê erba” Erebki ya u Fariski dı “çar unsuri”. Edebiyatê diwani dı semedê anasirê erbaa tenasub esto. Adır germi, aw extiyari, hewa serdini u herr zi wışki ya.²⁶²

Anasirê erba bêteyê insani u tebieti dı wezifeyê pırdi vineno. Menaya raştıqın dı bışıxuliyo kainati ifade keno labelê edebiyatê diwani dı hesrê aşiqi teşbihê aw, veşayişê eşqi teşbihe adır, waştışê hewayê u resayişê yobinan teşbihe hewa u fanitiyê ey zi teşbihê herr beno.²⁶³

²⁶¹ Sureya Qedr, Ayet 97/1-3.

²⁶² Pala, e.n.v., r.23.

²⁶³ Mahmut Gider, Şeyhulislam Yahya Divanında Su Türk Dünyası Araştırmaları, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Nisan 2013. Cilt:102 Humar: 203, r.195.

4.2.1. Adır

Adır çar unsur an ra yo. Adır, germını ya. Rengê yı sur o. Merdım zaf nızdiya ey dı vındero vêşeno, ey ra zaf dur dı vındero qerisiyeno. Hem biyayışê ey hem zi çımbiyayışê mumkuno bıbo sebebê felaketi. Eger adır bıbo şewat her çi vêşeno la eger zımıstani adır çin bo zi merdım serd ver mıreno. Adır u aw yobinan ra duri yi. Adır tor zaf kelimeya aw dır yeno merdımı vir çunki heyat dı zi ini wırdi çıqas zıdê yobinan bi piya şıxuliyeni. Eger inan ra yo çin bo heyat devam nêkeno. Adır vêşeno, aw kena hona.

Adır zımıstanan dı insanan ano yoca u muhebet keno zêd. Germınıya xu erzeno zerreyê insanan. Adır hem nan poceno hem insan vêşeno. Asını helneno, şekıl dano cı. Çiyêk bıvêşo beno wel.

Tic germınıya xu u rengê xu gore manena adırı. Zaf germin bo her ca vêşena, bağı İrem zi bıznê Homayi beni wışk. Hem varan/aw ra dur maneni hem zi taniya tic ra beni wışk u wetar.

Tu Hud Nebi 'Ad ir şawıt / Yın kerd rık çik nieşnawıt

Bağı İrem ternı b' bı wışk / Tu 'asiman ra adır şawıt (20/2)

Qomê Hud ser hot şewi heşt roci puk vıraziyeno. Roc dı pê tic dunya vêşena, şew pê puk her ca beno zuwa.

Hot şêw heşt ruêj puk vırazya / Baxçê bi wışk yenê bi zuwa

Homê ci r' yo adır varna / Qom Ehqaf hin nibı ava (20/3)

Adır vêşeno. Homa bıwazo vêşeno, bıwazo paweno. İbrahim pêxember wexto ki erziyeno miyanê adırı, wı dua keno u Homa adır keno serdın, ey paweno.

Baweriya Mecusiyan dı adır bımbarek o. Wexto ki Hz. Muhemmed ameyo dunya adırı mecusiyan şino hona. (72/2)

Benateyê eşq u adırı dı tekili esta. Zıwanê edebiyati dı decê zerro ki riyê eşqi ra yeno meydan pê vêşayış ifade beno. Şairi, behsê eşqê Nebi kerdo. Ino eşq adır eşto zerreyê şairi. Seni ki Ferhad pê eşqê Şirin xu eşt kuyan şair zi pê eşqê Nebi xu erzeno qıl u kuyanê berzan.

Adır eşt zerrê ciğer mı / Qıl kuê berzon bi heval mı (78/4)

Însani yobinan bîsin, yobinan ra hes bikeri, yobinan ri hurmet bikeri, qıymet bîdi yobinan, yobinan ra bawer bikeri, benateyê inan dı eşq vıraziyeno. Ino eşq eşqo beşeri yo.

Bısilmaneyi pê eşqê Hz. Muhemmedi vêşeni. Ê Bısilmaneyi ki ey ra pê cuyayi u cuyeni inan pêxember nêdiyo, piya qali nêkerdi teyna duri ra u pê qelbê xu ey ra hes kerdo.

Adır, semedê insani cezayanê tor gıranan ra yo. İnsan vêşayış ra zaf terseno. Goreyê baweriya İslamiyeti ê insani Bısilmane niyi Cehenem dı miyanê adiri dı ebedul ebed vêşeni u ino qeyde ceza beni.

4.2.2. Aw

Aw çar unsuran ra yo ya. Heyatê insani dı cayêko muhim gena. Aw çımeyê cuyayişi ya. Aw zelal a, pak a, serdın a, germın a, paki ya. Tebiet pê aw yeno xu, insan pê aw cuyeno, dari pê aw vıl keni, sebzeyi pê aw veciyeni, fêki pê aw beni pil, mir pê aw alawiyeno. Cayêko aw vınenno yeno xu.

Adem (e.s) çamur ra vıraziyayo. Goreyê riwayetan pê emirê Homa Tealayı ri erdi dı her ca ra herr yena guretış, herr u aw beni têmeiyan u ino beno çamur. Vıraştışê insanê verini ina yo. Şair derga derg behsê vıraştışê insani nêkerdo. Vato insan aw ra vıraziyayo, dıma zi gueşt u astı pişiyayi tera.

Homê tu vıraşt owkı ra / Capê z' tu gueşt u estı ra

'Azê weslê tu nêpêra / Homa gurê tu raşt biyar (126/3)

İnsan çımvêşan o. Ina dunya ê ey bo reyna mird nêbeno. Homa Teala qomê Semudi ri dewa şıraweno. Dewa goreyê cuyayışê xu zaf aw wena. Ino hali dewa eşqiyayan ri gıran ameyo u inan semedê aw dewa kıştı. Çımvêşaniya insani tiya dı pê imtihanê aw kuena teber.

Şikeftı ra deva vêja / Va ya şıma r' mu'ciza wa

Va owk şıma u yê r' piya wa / Deva kışt new hêb eşqiya (20/5)

Awa şiyayi nêvîndena tım u tım herıkiyena, gani ya u heyat dana. Cıwanmerdi zê awa şiyayi ya u gereka qet nêvîndero, dewam bikero. Awa şiyayi çımeyê heyati ya u bereket ana. Gereka merdımı cıwanmerd zi zê awa şiyayi heyat bıdo dormaleyê

xu. Dinê Îslami dı rayirê heq dı serfkerdıŝ, ardımkerdıŝ u cıwanmerdi her ca keno ŝenayi.

Cıwanmerd ib daim zê owka ŝayi / İnfıaq bıkr wa her ca bıb' ŝenayi (156/1)

Cıwanmerdi u destakerdeyi vercu pê sıfreyan zaniyayên. Merdımo çıkuđ keyeyê xu dı, sıfreyê xu dı kêm o. Merdım biyero keyeyê inan qemiş nêbeno yo pıranê nan u yo tasê aw bıdo kêsi. Zeman veri dı insani zaf ŝiyenê ameyenê keyeyê yobinan. Meymani kêm nêbiyenê. *Diwanê Arçugi* dı behsê destakerdeyi u cıwanmerdiya ŝarê Çebexçuri biyo.

Gelê cıwanmerd u paŝtegiyon in welat ŝah ŝirin / Ma xu vira nikerd non owkê ŝıma u 'adêt vêrin (178/1)

4.2.1.1. Behr

Behr, awa bêsnor o, hira yo u xori ya. Aw hem heyat dana insani hem zi insani heyat ra gena. Diwan dı kelimeya behri behsê Hz. Musayi dıma kotıŝ u miyancıya behri dı xenıqıyayıŝê Firuni/Firawuni dı viyerenä.

Musa cıyna kê Fir'on id / Fir'on kıŝt owkê behron id

Fermon ŝawıt Turi Sina d' / Tu Harun ŝawıt zon Musa d' (24/5)

4.2.1.2. Varan

Cayêko varan bıvaro tede zerguni u heyat esto, pê varani riyê erdi beno gane. Varan rehmetê Homayı yo u pakiya tebieti yo. Wesar dı varan rındi dano vılan, daran u baxçeyan.

Din mubin rueŝn da her ca tariti kerd vıla / Homê tu xu r' mon vıraŝtonı ra vijına

Emur kerd sılat u sılom tu ser varına / Cihon ŝahid ib ma con fedê riyê tu wê (64/2)

Varan hêdi hêdi bıvaro ne insani decneno ne tebieti decneno. Ino heyat dı zêdê her çi zerar o. Zêd ra varan bıvaro laseri vıraziyeni u tofan dano we. Wexto ki Nuh (e.s) gemi vırazeno muminan keno de lac u ciniyê yı nêkoni de. Varan zêd ra vareno u tofano pil dano we. Aw u varan timsala paki yi u gereka merdımı xırabı pê yo ŝekıl heyatê dunya u axreti dı cezaya xu bıanci. Semedê kufirbazan u munafıqan varan zê yo tofan yeno ra.

Gemi viraşt mumim kêrd de / Laj u cinê yi nikot de

Varon vara tofon da we / Fermon ome kufir dart we (20/1)

Şair zafi ra kelimeya varani herında varnayış, belayan varnayış, adır varnayış, lapat varayış dı şıxulnaya.

4.2.3. Herr

Herr, çar unsuran ra ya. İnsan herr ra ameyo u reyna şino herr. Herr bınê ligan dı ca gena labelê zaf zi bı qıymet. Merdım mireneno erzeni bınê erdi. İnsani xezineyan, çıyanê bıqıymetan beni erzeni bınê erdi. Erd hem temerneno hem zi her çı ano meydan. Bezre erzeni erd u o bezre beno dar, beno sebzi, beno ğele.

Diwanê Arçugi dı semedê kelimeya herr hem kelimeya herr hem zi kelimeyi erd u zemini şıxuliyayi. Tiki cayan dı erd u asiman piya şıxuliyayi.

İns cin ir şawıt mucteba / Xatem Muhammed Mustefa

'Erd u 'ezmon n ra bı vıla / 'Ereb u 'Ecem bı bıra (32/1)

Tofanê Nuhi dı kafiri tofan dı tar u mar beni. Şiira *Du'ay Pêxemberon* dı Nuh (e.s) dua keno vano kafıran, zalıman u facıran erdı dı meverd. İta dı erdı ra meqsed riyê erdi yani dünya ya.

Va kafıron 'erd id meverd / Zalımon facıron deverd (34/3)

Hz. Muhammed lınga xu bierzo ça uca beno zergun, cayo tari beno roşn, cayo teng beno hira. Şiira *Xatemu'l Enbiya* dı behsê veciyayışê kuyê Hirayi ê Hz. Muhammedi beno. Şair pê eşqê Hz. Muhammedi kelimeyi ardi yoca u pê kelimeyan senet vıraştı.

Yonê dor vêj sêr kuê Hira / 'Erd u 'ezmon wa bıb' hira (58/5)

Şewa ki Hz. Muhammed yeno dünya yo nur peyda beno, her ca beno şa. Erd u asiman piya beni roşn.

Yo nur 'ezmon ra kot sêr 'erd / Bı rueşn bin 'ezmon u sêr 'erd

Yo şenayi kot kurê 'erd / Şewa g' Muhemmêd şeref da (70/1)

Hezın u şayı xususi insani yi. Şair semedê erd u asiman inan şıxulneno. Hezınê asimani varan o, hezınê erdi zi pê varan tic ra dur kotış u her ca miyanê aw dı

mendiş o. Eşqê Nebi ciya yo. Zerreyê Bısilmanan dı cayêko xori dı yo. Hz. Muhammed wexto ki dunyaya xu bedılna hemeyê cihan qê yi berma u kot hezin.

Cihon berma qê firaq yi / 'Erd u 'asiman hezin bı qê yi (78/7)

Ewıl ra hetan axır sinayê ina dunya u axret piya Hz. Pêxember o. Şair vano ina dunya qê xatrê Hz. Pêxember esta. Cihan qê Yı vıraziyayo u insan zi pê wasıtaya Yı cuyeni.

Eg tu çine bën cihon nivırazyên / 'Erd u 'asiman ser çırrê ço nicuyên (84/2)

Serri mewsiman, aşman, rocan u seetan ra yeni meydan. Her mewsim dı tebiet qeydeyêk xemiliyeno u şekıl geno. Payız dı zi erd u dari beni zerd. *Wext ıg ben payız 'erd ben zerd (r.104 çr.3)* Ina cumle dı erd ra vatış, vaşı zerguni ra beni zerd. Wesar dı vaşı, vılı bınê herr ra hêdi hêdi veciyeni. Ini pê awdayış u varan beni zergun. Amnan dı zêdı ra tic vineni u hetan payız beni zerd u wışk.

Wext ıg ben payız 'erd ben zerd / Pirti çunqal finena tu ver

Her ruej ğem yo sıhet yo zerd / Sarê tu hin ho kuen tu ver (104/3)

Wexto ki herr bıbo germin sebze u fekiyi wesar u amnan dı veciyeni. Wexto ki merg bıbo huzun, dec, qehir ra herr serdın a. Merg, insanan bêhivi verdeno, heyat ra keno serdın. Herr bena dışmenê insanan. Mergê her insani gırano labelê mergê xuertan, xuertanê ezaban tor gıran a. (108/5)

Ina dunya dı insan gêreno balişna nerm, dueşeko hol. A ki ha destê ma dı ma begem nêkeni. İnsan wexto ki mireno balişna nerm zi çin a, dueşeko hol zi. Balişna kerra ya, dueşek herr ra yo. Eg merdım qayilo reheti bıvino u dunyaya xu pê emelanê xıraban teng nêkero o wext kerra bena nerm u dueşek zi beno hol u rehet. (112/4)

Dunya zaf hira ya, qebır zi zaf teng a. Dunya dı zaf embazi merdımı beni, qebır dı merdım teyna yo. Dunya dı zaf nimeti esti, qebır dı merdım vêşan u têşan o.

Ni duêst tu mênd ni z' dışmên tu bin 'erd id / Duêst u dışmên piya verdê ri 'erd id

Inkê ra têpa hesret oncên qebr id / Xu vira mekır qebra teng u tari (114/4)

İnsan koleyê nefşê xu yo. Pê nefşê xu bıbo wayirê serwet, şehwet u şöret, ini texti insani nêresneni cayêk. Şair vano o text ra bê war. Kelimeya erdi ita dı semedê

insanan şıxuliyaya. İnsan rayir ra bıveciyo, nefsi yı bıkuero verni u insan zi dıma şiyero beno har. İnsan ri erdi dı cuyeno. Gunayi zi aideyê insani yi. İnsan keno u Homa zi afatan, felaketan muecneno cı.

O textı ra xu r' bê wari / 'Umır ho qêden bê yari

'Erd gunon ra biyo hari / Şeytan kaş ken ben co tari (136/4)

Herr, hetêk ra bena sebebê heyati u insani kena şa hetêk ra zi mergi ana merdımı vir u merdımı tersnena.

Zaf xuêrt 'ezêb kot bin a herra serdın / Dimê yin ra hesir kêrd war zaf merdim (108/5)

4.2.4. Hewa

Hewa zi çar unsuran ra yo. Diwan dı kelimeyi hewa, va, puk viyereni. Hewa ge ge hêdi hêdi yeno, ge ge zi zaf lez yeno. Hewa zêdı ra biyero toz u duman her ca geno, puk vıraziyeno u baxçeyi beni wışk, yeneyi beni zuwa.

Hewa tewır tewır o. Miyanê tewırê hewayi dı vayê hazani/vayê payizi yani vayo ki zerra merdımı decneno u ciyayi temsil keno esto.

Şair vano ğeribi dı cuyayış zerra merdımı decneno. Merdım, herkesi ra dur o, seni ki aşma sıbati dı serd u puk vıraziyeno ğeribi dı zi zerra merdımı dı zê aşma sıbati puk vıraziyeno.

Ez ğêrib a in welat id / Mon sêrd puk aşmê sıbat id

Duêst hê Dicle u Fırat id / Dêrd ğêribi ho zerrê mı d' (140/1)

Sêrsıbay, nımacê sıbayi dı hewa hêdi yeno. Cı ra saba vaciyeno. Vılı, guli, simbılı, bılbılı mo wext dı beni hişar. Hewayê sıbayi tebiet u insani keno aya. (172/4)

4.3. Heywani

4.3.1. Bılbıl

Edebiyat dı bılbıl u gul piya yi. Edebiyatê Diwani bêbılbıl nêbeno. Bılbıl aşiqê gul o. Bılbıl seherê suway dı gul gêno verê xu u witeno. Şayiya bılbıl pê gul bena. Wexto ki gul ra dur bıkuero naleno.²⁶⁴

---

²⁶⁴ Pala, e.n.v., r.77.

Gul bêtele nêbena. Bılbıl çendêk qayilo xu biresno gul, teleyi şını pede. Ino dec bılbıl nêdecneno.

Wonen 'Endelib yi dıma / Nağme ken tor gul sumbul a

Pa hewê suwê u bulbul a / Dest kuen teli semêd gul a (172/4)

4.3.2. Dewa

Dewa, yo heywana ki pê girdiya xu, şeklê xu, zaf bar kırıştışê xu zaniyena.²⁶⁵ Eğleb iklimê çoli dı cuyena.

Homa qomê Semud ri semedê imtihanî inan dewa şıraweno. Dewa inan ri yo mucizewa. Zaf aw şımena, ino hal zi inan ri beno derd. Eşqiyayî dewa kışeni u inay ser ra Homa inan helaq keno.

Şikeftî ra deva vêja / Va ya şıma r' mu'ciza wa

Va owk şıma u yê r' piya wa / Deva kışt new hêb eşqiya (20/5)

4.3.3. Dik

Dik, xebera sersıbay dano. Vengdayışê yî insanan keno aya. Hon şirin o, sersıbay wuriştış zaf zehmet o. İnsan lez bıwurzo, bereket kueno rocê yî u kê yî.

Nefs, dışmenê merdımê Bısilmaneyî yo. Wazeno tım u tım ey bıxapıno u ey ibadet ra mehrum verdo. Nımacê sıbay dı nefis nêverdeno merdım wırzo u ibadet bıkerö çunki nefis honi merdım ri keno şırın. Şair vano tic kue ra veciyawa ameya resaya tu ser labelê tı hema hê hon dê.

Tij kue ra vêja tu ser tı hê hondê / Dik vendo tı hema z' hê mon cılon dê (152/2)

4.3.4. Eqreb

Eqreb, cısnê kezıkan ra yo u wayirê jari yo. Eqreb, edebiyat dı sembolê xırabî yo. Semedê insananê xıraban zi sıfetê eqrebi şıxuliyeno.

Şairi, şıiranê xu dı eqreb u mar piya şıxulnayî. Wırdi piya zi wayirê jari yî. Eqreb u mar qebır dı yê. Eger insan hol niyo embazi ey zi hol nêbeni. Merdım ki ina dunya dı xırabî kerda, qebır dı duesti yî eqrêb u mar i.

Tu ziyaret kên mar u 'eqrêb vêşon / Von tı xeyr omê in çı hal pêrişon

---

²⁶⁵ Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB, İstanbul 1996, r.524.

Tu vatên kom ca suwo uja d' ben şon / Qebır bêr xu kerd a ver bı ma yena (112/3)

4.3.5. Hermuş

Hermuş, binê herr dı cuyeno u xebata ey zi bin herr dı ya. Kitab dı teyna yo ca dı viyerto. Vano, gunan xu zê hermuş bınımn. Herr her çi nımnena. Seni ki hermuş herr keneno keno xu ser u xu nımneno gereka merdım gunayanê xu o qeyde bınımn. Tiya dı şari eşkera gunakerdış ya zi gunayanê xu eşkerakerdış ra durı vındertişi ri diqet anceno labelê merdım eşkeno vaco esas waştışê ey gunayanê xu ra tobekerdışê insani yo.

Meclis 'ilm u 'irfon id ruş / Qêlp xu pê edeb heya buş

Gunon xu bınımn zê hermuş / Pê hesron çımon xu tim buş (138/1)

4.3.6. Mar

Mar, zê xısusiyetanê dergi, çiqiri, siyayi, jari zaniyeno. Mar serr dı yo hew wayirê jehr beno.²⁶⁶

Diwan dı mar u eqreb piya şıxuliyayi. Wırdi piya zi wayirê jehri yê. Holi nê xırabi mucneni. İnsano xayın, xırabın, dışmen, fendkar, zurker, insano ki merdım cı ra bawer nêbeno zê mari yo. Her ca ra veciyeno, plani inan zaf i. Merdım eger yo hew yo darb werd gereka xu ê merdımı ra dur bigero u muhafaza bıkeru.

Mar cena tu d' yo qulik ra / Hin meşo hêt a qulik ra (188/5)

4.3.7. Masi

Ması, pê Yunus pêxemberi yeno virê insanan.

Ninova war verda rema / Masi cad ci r' fêk xu kerd a

Zal nun tesbih kerd u berma / Pa qom xu ra pêr gêrê a (30/1)

Yunus pêxember Ninova war verdeno u şino. Bêizni Homayi şino xu erzeno zerê yo gemi labelê gemi aw gena u nêşına. Ê ki zereyê gemi dı yi Yunus pêxemberi erzeni miyanê aw. Maseyo pil ey erzeno xu pize. Yunus pêxember poşman beno u çoras roc pizeyê maseyi dı maneno. Dıma tobe keno, Homa ey efu keno u dıma ması ey erzeno qerax.²⁶⁷

---

²⁶⁶ Pala, e.n.v., r.297.

²⁶⁷ Pala, e.n.v., r.483.

4.3.8. Mirçık

Şair behsê Hudhudi, Hz. Suleymani u tekiliyê Ey u mirçikan keno.

Mulk seltenat da Suleymon / Wı kerd hakim ins u teyron

Aqsa vıraşt pê dêst cinon / Tu wı musna zon mirçikon (28/2)

Hz. Suleymani, mirçikan dır, heywanan dır qali kerdên u zıwanê inan famkerdên. Bı nameyê Hudhud yo mirçika Hz. Suleymani estbi. Ina mirçık çiyêko zaf dur dı bıbo vinena. Hudhud Hz. Suleymani ri xızmet kena, şına welatê Seba. Şına hetê Belqıs. Hudhud agêrena u erzı hal Belqıs duna Suleyman. Suleyman, Belqıs dewetê imani keno u Belqıs zi kuena dinê Suleyman, zewıcıyeni.²⁶⁸

4.3.9. Morcela

Morcela sembolê zaf xebat a. Qulê xu binê herr dı vırazena. Şew u roc xebıtiyena, vındertişê ay çiniyo.

Diwanê Arçugi dı behsê morcela teyna yo şiir dı beno. Morcela pê qıcıya xu u bêvengiya xu zaniyena. Inay ra vengê inan şınawıtış fewqalade yo u diqet wazeno. La Hz. Suleyman vengê morcela şınaweno. Ino zi mucneno ma ki mesaci İlahi her wext u her ca dı yeni reseni insani.

Belqıs ir yi fermon şawıt / Text tacê yê Homê şawıt

Yi çiko ğerib eşnawıt / Guêş vêng merculi eşnawıt (28/3)

4.3.10. Teyr

Pê tarifêko hira merdim eşkeno vaco heywani ki firdani, hakan keni, wayirê nequrê u dı perri u dı lingi inan esti pê nameyê teyr name beni.

4.3.11. Vare/Varek

Varê remeni, vêrg tepişeni. Verg wehşi yo, varê xu ri hali xu dê. Vara nêşkena vera vergi xu muhafaza bikero. Elbet verg u vara tiya dı dı dışmenan simbolize keni. Pê ameyişê İslamiyeti dunya dı sulh bı hakım. Şair zi inê weziyeti işaret keno.

4.3.12. Verg

Verg, yo heywano wehşi yo u pê guesê heywananê binan werdiş cuyeno.

---

²⁶⁸ Pala, e.n.v., r.411-412.

Edebiyat dı semedê vatışê beynateyê insanan dı biyayişê sulh u emniyeti vateyê verg u vara têdirê şıxuliyeno. Elbet, vara qey heyat dı mendışê vergi çıyo esas a labelê dunya hend biya cayêko rınd verg qet vara zi tinidano. Pê destê Hz. Pêxember miyanê insanan dı vılabiyayişê İslamiyeti miyanê şaran dı yo sulhiyeto otir pil ard meydan ki verg u vara têdir çerdı. Şair işaretê weziyetê sulh dunya ardışê İslamiyeti keno.

Vêrg u varê têdir çere / 'Erêb u 'Ecêm bi birê

Sipi siyon ir nibi dilê / Wext Muhemmed omı dunya (72/3)

4.4. Bağ, Baxçe, Gulistan

4.4.1. Bağ

Diwan dı behsê bağê İremi beno. Bağê İrem tarixê dunya dı bağêko zaf meşhur o. Şaro ki o ca dı cuyayên bêemıriya Homayi keno. Homayi vercu Bağê İrem kerd wışk, dima her ca dı puk ard ra u o qom helaq kerd.

Tu Hud Nebi 'Ad ir şawıt / Yın kerd rık çik nieşnawıt

Baği İrem terni b' bı wışk / Tu 'ezmon ra adır şawıt (20/2)

Wesar dı bağ xemiliyeno. Guli, sumbuli, vılı keni a, bılbılı vêneni.

4.4.2. Baxçe

Bağ u baxçe piya şıxuliyayi. Baxçe, zerguno, pê awdayiş yeno xu. Yeneyi bibi zuwa, baxçeyi beni wışk, tofan wexto ki ame baxçeyi kerdi wışk.(20/7)

İnsan semedê yo ğaye ameyo dunya. Ino ğaye zi Homayi ri, dinê İslami ri bawerkerdiş u rayirê Hz. Muhammedi dı şıyayışo. Ri erdi dı din vıla bıbı, cayo ki dın tedı esto uca zê vıl abeno, zê gula sur duri ra êseno. (*Din bı vıla ri 'erd bı baxçê Resul Zişan - 162/2*)

4.4.3. Gulistan

Baxçeyê gul ra gulistan/gulzar vaciyeno. Rındi, tezeyi, buy u rengê xu gore zaniyeno. Ebedi niyo, tım u tım teze niyo.

Şair zaf şıiranê xu dı behsê Hz. Muhammedi kerdo. Ameyişê Yı roşn da Erebiistan, insanan zana cuyayış senino, her ca kerd zê gul u gulistan. Eşq, heskerdiş, sinayış gul u gulistan mucneno ra. Teze biyayişê gulistan, buyê yı, vêr tic dı huyayışê yı, pê va zi pêlanê xu akerdış, rındi mucneno insanan.

Rueşnayı da 'Erebiston / Cuyayışêk kot mon insan

Her ca bı zê gul guliston / Wext Muhemmed omı dunya (74/4)

4.4.4. Vılı

4.4.4.1. Gul

Şiira Diwani dı miyanê çiçegan dı tor zaf behsê guli beno. Hetê buy u reng ra tim teze ya. Nameyê wesar, mewsimê gul o. Guli seherê sıwayi dı beni a. Abiyayışê yı mucnakê şenayi u şabiyayışa. Emrê gulan kılmo, lez palısiyeni.²⁶⁹

Emrê insani zi zaf derg niyo, zê gul o. Eger insani ra hes bıbo, insan eleqa bıvino, miyanê weşi dı bo, holi sera şiyero emır beno derg. Labelê heskerdış ra duri bıbo, nêweşi ey veranido, xırabi sera şiyero emır beno kılm.

Wesar dı guli pelanê xu kenı a. Payız dı, wexto ki hewayê payız dano purı, pelê gulan beno vıla.

Eşqê gul u bılbılı herca dı zaniyeno. Gul waştıyê bılbılı ya.²⁷⁰

Hız. Muhemmed zê gul bı a, ame dunya, her ca kerd şa. (74/4) İbadet huzur dano insanan. Hiş, his u bedenê insani keno zelal, keno pak. (80/5) Herra gul nerm a. Cayo ki gul niyeno ru cayê yı gereka nerm bo, awın bo. Aya ra guli kıştı aw dı yenı. (156/2)

Şair vano gul bêteli nêbena. Eg tı gul ra hes kenı gereka telı zi miyanê heskerdışê tu dı bıbo. Her çi pê zıddiya xu zaniyeno. Famkerdış karê herkesi niyo. Hal ra ehlê hal fam keno. Gul telı ra ciya nêbena. Telı, gul paweno. Ehlê hali gul u telı piya çineno.

Halı ra sırf ehl hal fom kên / Mecaz u heqiqet piya gên

Gul u telı témon d' çinên / Vêr bêr mehbubi ra gêrên (170/3)

---

²⁶⁹ Pala, e.n.v., r.171.

²⁷⁰ Pala, e.n.v., r.172.

PEYNI

Edebiyatê Zazaki tesbit biyayiş gorê nuştış sera erey dest pê kerdo. Zazaki zıwanêko qedim a labelê nuştışê Zazaki newe yo. Serranê peyinan dı Zazayi qıymet dani zıwani xu u nuştış roc bı roc aver şıno. Ino averşiyayiş gereka nêvındero. Her tewirê edebiyati dı nuştıyê Zazaki bıbo. Inay ra her xebat muhim a. Tewirê klasik nuştıyan ser dı zêd ra tesir keno. Kelimeyi verini, taswiri zıxmi mewlidan dı, diwanan dı rınd êseni. Ino het ra ina xebat etud bıbo, diwan dı zafi kelimeyi verini ki eka nêşıxuliyeni yan zi zaf tay şıxuliyeni ca geni, inay ra ino diwan semedê zıwan xızmetêko pil o. Ino tez zi semedê kitabê Mala Faruq Baynali yo tefsir o.

Ina xebat dı muhtewayaya *Diwanê Arçugi* ser izahat vıraziyayo. Kıtıab dı çar sernuştıyê esili u sernuştıyê bınini est i. Ini “Din”, “Şar”, “İnsan” u “Tebiet” i. Şair mala yo u ino rayir dı şıiranê yı dı muhtewayaya din cayêko hira gureto. Mefhumi alaquadarê dini goreyê alfabe rêz biyi. Kelimeyi zê Homa, din, dunya, merg, qebır, pêxember, şıkır zaf şıxuliyayi.

Diwanê Arçugi hot qısımı ra ameyo meydan. Her yo qısım derheqê yo mewzu dı nusiyayo; behsê hemd u şıkır, behsê Qur’ano Kerim, behsê pêxemberan, behsê welidiyayişê Hz. Muhammed u mucizeyê Yı, behsê mergi, insani merg xu vir ra kerdo u xu best dunya ra, medeniyet, heya, şermı diyo wera, behsê nesihet u şıret, behsê heyat u axret piya yê. Şairo ki gerreyê insanan keno meseleya dini ser dı zaf vınderto. İlim, hol, xırab, seyda, mala, tucar, alım, cini, camêrdan ra zaf mewzuyan ca gureto.

Diwan dı 42 şıiranê Zazaki ca gureto. Şıiran dı kelimeyi Erebki, Kurmancki u Tırki zi ca geni. Qısımê “Mulemma” dı rêzi Erebki, Kurmancki u Tırki zi est i. Şair Erebki u Kurmancki zi hol zano.

Kıtıabi hetan nusiyeni ê şairi yi. Nuştış ra pê kam bıwano, seni fam bıkeroy ayıdeyê wendoği yi. Şairi pê ini analizan fam beni. Cayo ki tedı cuyeni, ilımo ki tehsil kerdo, heyatê xu ri senin yo tewır dı devam keni, senin oniyeni dunya u halê ruhi inan senino, senin fikiriyeni, ini tiki fam beni.

Şair ino kıtab ra ciya çoras hedıs u kıtabê duayan nuştı. İta ra fam beno şair, dinê İslam ser dı vındeno. Xeleqiyayişê insano verin Hz. Adem, Hz. Hewa u tobeyê inan u zêd biyayişê insani çarrêzanê diwani dı vıla biyo. Tiki cayan dı insan çamur ra

u tiki cayan dı zi insan aw ra vıraziyayo vêreno. Şair vano Homayi insan aw ra vırašto u dima zi goşt u aste ra weslayi insani nayi pêra; melaiket şırawıto, melaiketi pıf kerda u vıraziyayiştê insani ın qeyde bı tamam.

Melaiketan ra behsê Cebrail u Gongeri biyo labelê behsê İsrafil u Mikaili nêbiyo. Rašta raşt nameyê Munker u Nekir zi nêviyereneno labelê qeydeyê dı meleki tu ra sualan perseni dı behsê inan beno.

Şiiranê Mala Faruqi dı heyatê insanan dı cayê Qur'ano Kerimi zaf muhim o u rayirê Hz. Muhammed ra şiyayiştê zi heq o. Şairi, ehemiyetê Qur'ani sera yo şira xususi nušta. Şairi, pê ayetan u hedisan vateyi xu kerdi zelal. Tehlilê diwan dı ca diyayo ayetan. Ma ini ayeti mealê *Tefsirê Qur'ano Kerim* ê Feqi Çolig ra gureti u ma mudaxeleyê nuştışê yın nêkerd.

Qur'ano Kerim dı nameyê 25 pêxemberan viyereneno. Şairi, kitabê xu dı zi telmihê 25 pêxemberan kerdo. Ini pêxemberi goreyê kronoloji diyayi. İnan ra ciya zi behsê Xızırı (e.s) kerdo. Qısımê hiriyan *Ne'ati Nebi* dı des hebi şiiri ca geni. Ini şiiran dı, bixususiyet behsê Hz. Muhammedi, heyatê Y1, welidiyayiştê u mucizeyanê ey biyo. Reyna şiiranê binan dı zi ca diyayo cı. Dı şiiri semedê pêxemberan nusiyayi. Behsê Hz. Ademi u vıraştışê ey bı zıwanêko zelal nusiyayo.

Heto bin ra diwan dı zaf behsê mefhumanê axreti beno. Ini mefhumı goreyê biyayiştê rêz biyi. Merg, qebır, xapê dunya temayi muhimi ê şiiran i. Qısımê çarın “Heyatêko Bin” ini mewzuyan ser dı nusiyayo. Ino qısım dı panc şiiri ca geni. İlim pê alıman zaniyeno. Rayberê insanan vercu ra pêxemberi, dıma zi seydê u mala yi. Diwan dı bı nameyê *Seydê u Mallê* yo şiir ca geno. Ina şiir dı behsê ehemiyetê medreseyan, ilim musayiştê, adab çıyanê muhiman beno.

Hikayeyanê verinan ê şari ra behsê “Mem u Zin”, “Leyla u Mecnun” biyo. Heto bin ra “Wısıf u Zuleyxa” zi mewzuyêko muhim ê şiiran o. Ina hikaye dı eşqo beşeri tadiyayo eşqo ilahi. Wısıf u Zuleyxa dı Wısıf, pêxember o u wazife u giraniyê pêxemberti ey rayiro raşt ra nêveceno.

İnsan rayir ra veciyayo. Goreyê dinê İslam nêcuyeni, heq u huquq, insanti nêmendı. Goreyê dinê İslam ini çiyi rınd niyi. Şair gerreyê inan keno.

Tebiet, Homayi zıkır keno. İnsan zi ê nimeti ki Homayi dayi, mo cuyayiş u her çi vera gereka Homayi zıkır bıkeru. Mewsimi u insani maneni yobinan. Şair pê mewsiman behsê her halê insan keno.

Zazaki pê eseranê klasikan dest pê kerdo. Eyro çıqas nuştışê terzê klasiki dunya dı tepiya bımano zi Zazaki dı kıştı numuneyanê edebiyatê moderni dı numuneyi edebiyatê klasiki zi hema nusiyeni. Ma hivi keni zıwanê ma dı hem eseri neweyi klasiki biyeri nuştış u hem zi eseri ki esti inan ser hina zaf xebati akademiki bıbi.

ÇİMEYİ

- Akay, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.
- Albayrak, Nurettin, “Ferhad u Şirin ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:12, r. 388, İstanbul 1995.
- Apuhan, Danyal, *Mala Mehmet Demirbaş Divanı*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2022.
- Aslan Baynal, Büşra, Dağılma, İbrahim, “Diwanê Arçugi Ser Analizêk”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Cilt.9, Sayı.17, Bingöl 2023.
- Aydınlı, Osman, “Semerkant”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:36, r.481-484, İstanbul 2009.
- Babij, Osman Efendiyo, *Biyişê Peyxemberi*, Neşirxaneyê Hawar, Şam 1933.
- Babij, Milla Cimayo, *Sîyerê Nebî*, Neşirxaneyê Nûbîhar, İstanbul 2009.
- Baktır, Mustafa, “Hutbe”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:18, r.425, İstanbul 1998.
- Baynal, Mala Faruq, *Diwanê Arçugi*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2021.
- Beki, Mala Eziz, *Diwon Çebexçuri*, Neşirxaneyê Üniversiteya Bingoli, İstanbul 2015.
- Birişik, Abdulhamit, “Kur’an-ı Kerim ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:26, r.383-384, Ankara 2002.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Adem ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:1 r. 358, İstanbul 1988.
- Bozkurt, Nebi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Medine”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:28, r.305-311, Ankara 2003.
- Bulut, Halil İbrahim, “Rıdvan ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:35, r.55, İstanbul 2008.
- Büyükçoşkun, Kudret, “Arabistan”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:3, r.248-252, İstanbul 1991.
- Canbulat, M., Karagöz, İ., Karaman, F., Paçacı, İ., Gelişgen, A., Ural, İ., *Dini Kaynaklar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2006.
- Çağrııcı, Mustafa, “Şükür”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:39, r.260, İstanbul 2010.
- Çelebi, İlyas, “Hızır ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:17, r. 406-409, İstanbul 1998.
- Çolig, Bilal-Feqî, *Mevlidê Peximbêr Qêy Tûtonê Zazon*, Neşirxaneyê Diwan, İstanbul 2012.
- Çolîg, Feqî, *Tefsîrê Qur’ano Kerîm*, Neşirxaneyê Astun, 2014.
- Dursun, Davut, “Beyrut”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:6, r.81-84, İstanbul 1992.

- Dağılma, İbrahim, *Mewlidê Ehmedê Xasi Metin u Tehlil*, Neşirxaneyê Siyer Akademi, İstanbul 2024.
- Ebû Dâvûd, *Edeb*, 58.
- Demir, Mehmet Akif, *Mewluda Zazaki*, Neşirxaneyê Bangaheq, İstanbul 2017.
- Demircan, Adnan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM*, Cilt, Sayı:3, 2004.
- Demirci, Kürşat, “Deccal”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:9, r.67 Ankara 2019.
- Erbaş, Ali, “Melek”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:29, r.37, Ankara 2004.
- Erkal, Mehmet, u.ê.b., *İman ve İbadetler*, İstanbul Nisan 2018.
- Gider, Mahmut, Şeyhulislam Yahya Divanında Su Türk Dünyası Araştırmaları, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Cilt:102 Humar: 203, r.195, Nisan 2013.
- Güç, Ahmet, “Dinlerde Kible Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2002.
- Gündüz, Filiz, “Minare”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:30, r.98, Ankara 2020.
- Harman, Ömer Faruk, “Lut ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:27, r.228, Ankara 2003.
- Huni, Mala Mehemed Eli, *Mewlid*, Neşirxaneyê Vate, İstanbul 2008.
- Kapar, Mehmet Ali, “Mev’ûde”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:29, r.491, Ankara 2004.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Acem”, *DİA*, TDV Yayınları, , Cilt:1, r.321, İstanbul 1988.
- Karakaş, Vehbi, *Niçin Namaz*, Timaş yayınları, İstanbul 2013.
- Karaman, M.Lutfullah, “Filistin”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:13, r. 89, İstanbul 1996.
- Kavak, Abdulcebbar, “Malayê Cıziri ve Tasavvufi Kürt Edebiyatının Gelişim Dönemi”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı.2, Kasım 2015.
- Kavari, Mala Mehemed, *Diwanê Muhammedê Kavari*, Diyarbekir 2004.
- _____, *Mewludi Zazaki*, İstanbul 2005.
- Keskin, Mehmet, *Büyük Şafi İlmihali (İman-İbadetler-Helaller-Haramlar)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009.
- Köksal, M.Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Nisan 2016.
- Kurnaz, Cemal, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB, İstanbul 1996.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Sefa Merve”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:35, r. 441, İstanbul 2008.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, “Ninevâ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:33 r.136-137, İstanbul 2007.

- Muradan, Mala Mehemed, *Mewlidi Zazaki*, Neşirxaneyê Vate, İstanbul 2003.
- Muşeki, Mala Ebdulqadirê, *Mewlidê Nebi*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2020.
- Narin, Abdullah, *Mewlidê Nebi*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2021.
- Önkol, Ahmet, Bozkurt, Nebi, “Cami ”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, Cilt:7, r.46.
- Paksu, Mehmet, *Cep Lügati*, Nesil Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 1992.
- Pueği, Mala Kamilê, *Diwan*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2020.
- Salonu, Konferans, “Mele Faruk Baynal İle Zazaca Söyleşi”, Tarixê ciresayış: 05.07.2024. https://www.youtube.com/watch?v=nf_wkfMdOdsE&list=PLsnBMRYPolLBAOGID_1lwgDmsE3rekpNzn.
- _____, “Tamamı Zazaca Sohbet Söyleşi”, <https://youtu.be/wfjfcjiZMoY>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024.
- Sekaronij, Mala Orhon, *Diwan*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2023.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İslam”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:23, r.1, İstanbul 2001.
- Topaloğlu, Bekir, “Din”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:9, r.322, İstanbul 1994.
- Toprak, Süleyman, “Munker u Nekir ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:32, r.14, İstanbul 2006.
- Tuncel, Metin , “Bingöl”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:6, r.83-184, İstanbul 1992.
- Tümer, Günay, “Din”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt: 9, r.312, İstanbul 1994.
- TV, Zaza, “Zaza TV Yo Meyman Yo Vati Qısimo Newe 1”, <https://www.youtube.com/watch?v=fZxDbOlZrjM>, Tarixê ciresayış: 05.07.2024.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:3, r.13, İstanbul 1991.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Dicle Fırat ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:13, r.33, İstanbul 1996.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:24, r.14, İstanbul 2001.
- Varol, Murat, “Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği”, *Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (Bingöl: Neşirxaneyê Üniversiteya Bingöl, 2012), r.630.
- Xasi, Ehmedê, *Mewlidê Nebi*, Matbaaya Litografya, Diyarbekir 1899.
- _____, *Mewlid*, Tadayoğ: W.K Merdımın, Neşirxaneyê Hivda İletişim, İstanbul 2008.
- _____, *Mewlidê Kirdî*, Hedrekar: Roşan Lezgin, Neşirxaneyê Nubihar,

İstanbul 2013.

Yaşaroğlu, M.Kamil, “Namaz”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:32, r.350, İstanbul 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber ”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:34, r.259-261, İstanbul 2007.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:3, r. 275, İstanbul 1991.

Yücetürk, Osman Seyfi, “Belkıs”, *DİA*, TDV Yayınları, Cilt:5, r.420, İstanbul 1992.